

ПРИВАТНА УСТАНОВА
«НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА»
МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

АЗАРОВА ВІКТОРІЯ АНАТОЛІЇВНА

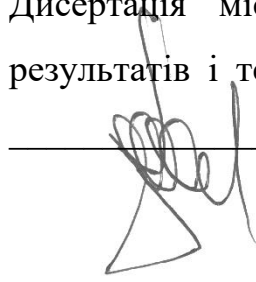
УДК 343.13:343.352

ДИСЕРТАЦІЯ
ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ
ЯК ПРОЯВУ КОРУПЦІЇ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова
експертиза; оперативно-розшукова діяльність»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В. А. Азарова**

Науковий керівник: **Топчій Василь Васильович,**
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Азарова В.А. Особливості розслідування неправомірної вигоди, як форми прояву корупції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ; Державний податковий університет, Ірпінь, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню проблем розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції. Розкрито стан дослідження проблем оцінки доказів у кримінальному провадженні. Сьогодні існує нагальна потреба вирішення низки теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із з'ясуванням: змісту неправомірної вигоди як негативного соціально-правового явища; структури та елементів криміналістичної характеристики неправомірної вигоди; предмету доказування у провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; особливостей початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою; тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні неправомірної вигоди; особливостей подолання протидії розслідуванню та доказуванню у кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду; організації взаємодії суб'єктів при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою; участі громадськості у протидії неправомірній вигоді; зарубіжного досвіду протидії неправомірній вигоді, як формі прояву корупції.

У дисертації поглиблено наукові положення щодо структури та змісту криміналістичної характеристики неправомірної вигоди, яка розглядається як багаторівнева система, що включає: типові способи вчинення корупційних діянь; особливості особи злочинця (у т.ч. з урахуванням статусу службової особи); обстановку вчинення кримінального правопорушення; типові сліди та джерела доказової інформації; механізми приховування та легалізації

неправомірної вигоди. Особливу увагу приділено аналізу цифрових слідів, криптовалютних операцій, систем електронних платежів, що все частіше використовуються у корупційних схемах.

У роботі розкрито предмет доказування у провадженнях цієї категорії, який відображає складність встановлення факту домовленості, змісту «корупційної угоди», умислу сторін, ролі посередників та способів передачі неправомірної вигоди. Обґрунтовано значення фіксації моменту виникнення корупційних намірів та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між вигодою та службовою дією або бездіяльністю. Сформульовано перелік обставин, що підлягають доказуванню у провадженнях досліджуваної категорії: подія кримінального правопорушення, тобто факт прийняття пропозиції, обіцянки або фактичного одержання неправомірної вигоди; спосіб вчинення діяння - форма взаємодії між службовою особою та особою, яка надає вигоду; місце, час, обстановка і послідовність дій, за яких відбулося прийняття пропозиції, обіцянки або вигоди; службове становище підозрюваного (обвинуваченого), наявність у нього організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, що утворюють ознаки спеціального суб'єкта; зв'язок між вигодою та службовими повноваженнями - чи була вигода обумовлена виконанням або невиконанням певних дій в інтересах особи, яка її надає; характер і розмір неправомірної вигоди - визначення її матеріальної, нематеріальної або майнової форми, встановлення значного, великого чи особливо великого розміру; форма вини - наявність прямого умислу як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони; усвідомлення особою протиправності діяння і бажання його вчинити; мотив і мета кримінального правопорушення, що полягають у прагненні отримати незаконну матеріальну або іншу вигоду; кваліфікуючі ознаки; роль інших співучасників, якщо кримінальне правопорушення вчинено у співучасті, та їх психічне ставлення до діяння; обставини, що виключають або пом'якшують кримінальну відповідальність, зокрема добровільне повідомлення про пропозицію неправомірної вигоди чи сприяння розкриттю кримінального правопорушення; наслідки кримінального

правопорушення у вигляді заподіяної шкоди державним або суспільним інтересам, якщо вони настали й мають значення для призначення покарання.

Висвітлено особливості початкового етапу досудового розслідування, зокрема його залежність від джерела отримання первинної інформації (викривач, оперативні матеріали, журналістське розслідування, контррозвідувальні заходи). Розкрито алгоритм дій слідчого або детектива при виявленні корупційного факту, визначено оптимальні тактичні рішення з урахуванням ризику знищення доказів.

Обґрунтовано систему тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, у тому числі обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, допиту викривача, службової особи та посередника, аудіо-, відеоконтролю та зняття інформації з електронних комунікацій. Наголошено на необхідності використання НСРД як ключового механізму фіксації домовленостей та передачі вигоди.

Обґрунтовано модель організації взаємодії між суб'єктами розслідування неправомірної вигоди, зокрема слідчими та детективами, прокурорами, аналітиками, оперативними підрозділами, експертними установами. Виокремлено роль міжвідомчих антикорупційних груп та спільних слідчих груп.

У дисертації проаналізовано участь громадськості у протидії неправомірній вигоді, зокрема викривачів, громадських організацій, журналістів-розслідувачів. Запропоновано інструменти розширення їх процесуальних гарантій і механізмів правового захисту.

Результати дослідження мають практичне значення для вдосконалення криміналістичних методик розслідування неправомірної вигоди, підготовки спеціалістів антикорупційних органів, формування антикорупційної політики та правозастосовної практики в Україні.

Ключові слова: неправомірна вигода, корупція, розслідування, кримінальне провадження, докази, слідчі (розшукові) дії, доказування, протидія, взаємодія, зарубіжний досвід.

SUMMARY

Azarova V.A. Peculiarities of the investigation of illicit benefit as a form of corruption. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences on the specialty 12.00.09 «Criminal Procedure and Forensics; Judicial Expertise; Operational-Investigative Activity». – Private institution «Scientific Institute of Public Law», Kyiv; State Tax University, Irpin, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the problems of investigating illicit gain as a form of corruption. The state of research on the problems of evaluating evidence in criminal proceedings is revealed. Today, there is an urgent need to solve a number of theoretical and practical problems related to clarifying: the content of illicit gain as a negative socio-legal phenomenon; the structure and elements of the forensic characterization of illicit gain; the subject of proof in proceedings regarding the acceptance of an offer, promise or receipt of illicit gain; the features of the initial stage of the investigation of criminal offenses related to illicit gain; the tactics of conducting individual investigative (search) actions when investigating illicit gain; the features of overcoming resistance to the investigation and proving evidence in criminal proceedings on illicit gain; the organization of interaction between subjects when investigating criminal offenses related to illicit gain; public participation in combating illicit gain; foreign experience in combating illicit gain as a form of corruption.

The dissertation deepens the scientific provisions on the structure and content of the forensic characteristics of illicit gain, which is considered as a multi-level system, including: typical methods of committing corrupt acts; characteristics of the criminal (including taking into account the status of an official); circumstances of committing a criminal offense; typical traces and sources of evidentiary information; mechanisms for concealing and legalizing illicit gain. Particular attention is paid to the analysis of digital traces, cryptocurrency transactions, and electronic payment systems, which are increasingly used in corruption schemes.

The work reveals the subject of proof in proceedings of this category, which reflects the complexity of establishing the fact of agreement, the content of the "corruption agreement", the intention of the parties, the role of intermediaries and the methods of transferring the unlawful benefit. The importance of fixing the moment of occurrence of corrupt intentions and establishing a causal relationship between the benefit and the official action or inaction is substantiated. A list of circumstances subject to proof in proceedings of the studied category is formulated: the event of a criminal offense, that is, the fact of accepting an offer, promise or actual receipt of an unlawful benefit; the method of committing the act - the form of interaction between the official and the person providing the benefit; the place, time, situation and sequence of actions in which the offer, promise or benefit was accepted; the official position of the suspect (accused), the presence of organizational and managerial or administrative and economic functions that form the characteristics of a special subject; the connection between the benefit and official powers - whether the benefit was conditioned by the performance or non-performance of certain actions in the interests of the person providing it; the nature and size of the unlawful benefit - determining its material, non-material or property form, establishing a significant, large or especially large amount; the form of guilt - the presence of direct intent as a mandatory sign of the subjective side; the person's awareness of the illegality of the act and the desire to commit it; the motive and purpose of the criminal offense, which consist in the desire to obtain illegal material or other benefit; qualifying features; the role of other accomplices, if the criminal offense was committed in complicity, and their mental attitude to the act; circumstances that exclude or mitigate criminal liability, in particular, voluntary notification of the offer of an unlawful benefit or assistance in the disclosure of a criminal offense; the consequences of a criminal offense in the form of harm caused to state or public interests, if they have occurred and are relevant for imposing a penalty.

The features of the initial stage of the pre-trial investigation are highlighted, in particular its dependence on the source of primary information (whistleblower, operational materials, journalistic investigation, counterintelligence measures). The algorithm of actions of an investigator or detective when detecting a corruption fact is

revealed, optimal tactical solutions are determined taking into account the risk of destruction of evidence.

The system of tactical methods for conducting individual investigative (detective) actions is substantiated, including search, temporary access to things and documents, interrogation of a whistleblower, official and intermediary, audio, video monitoring and removal of information from electronic communications. The need to use the NSRD as a key mechanism for recording agreements and transferring benefits is emphasized.

The model of organizing interaction between subjects of the investigation of illegal benefits, in particular investigators and detectives, prosecutors, analysts, operational units, expert institutions, is substantiated. The role of interdepartmental anti-corruption groups and joint investigative groups is highlighted.

The dissertation analyzes the participation of the public in combating illicit profit, in particular whistleblowers, public organizations, investigative journalists. Tools for expanding their procedural guarantees and mechanisms of legal protection are proposed.

The results of the study have practical significance for improving forensic methods of investigating illicit profit, training specialists of anti-corruption bodies, forming anti-corruption policy and law enforcement practice in Ukraine.

Keywords: illicit profit, corruption, investigation, criminal proceedings, evidence, investigative (search) actions, proving, counteraction, interaction, foreign experience.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Азарова В. А. Поняття корупції як негативного соціально-правового явища. *Юридична наука*. 2019. № 8 (98), том 2. С. 90–96. URL : <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/33/59>

2. Азарова В. А. Планування розслідування неправомірної вигоди. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 6 (42). С. 304–307. URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/12961>

3. Азарова В. А. Проблеми оцінки предмета неправомірної вигоди у практиці досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 653–655. URL : http://www.lsej.org.ua/7_2022/160.pdf

4. Азарова В. А. Використання спеціальних технічних засобів під час фіксації фактів отримання неправомірної вигоди. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 434–438. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/66.pdf

5. Азарова В. А. Особливості доказування у справах про одержання неправомірної вигоди: теорія та практика. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 580–584. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/3_2023/87.pdf

6. Азарова В. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування неправомірної вигоди. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 12–13 серпня 2020 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 3–4.

7. Азарова В. А. Проблеми доказування у кримінальних провадженнях щодо неправомірної вигоди. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ 14–15 листопад 2021 року. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 23–27.

8. Азарова В. А. Тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування неправомірної вигоди. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнародної науково-

практичної конференції, м. Київ, 25–26 січня 2023 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 95–97.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ ЯК КОРУПЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	13
1.1. Зміст неправомірної вигоди як негативного соціально-правового явища	13
1.2. Криміналістична характеристика неправомірної вигоди: структура та елементи	33
1.3. Предмет доказування у провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди	51
Висновки до розділу 1	71
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ	73
2.1. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою.....	73
2.2. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування неправомірної вигоди	89
2.3. Особливості подолання протидії розслідуванню у кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду	107
Висновки до розділу 2.....	123
РОЗДІЛ 3 ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ	125
3.1. Організація взаємодії суб'єктів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою.....	125
3.2. Участь громадськості у протидії неправомірній вигоді	144
3.3. Зарубіжний досвід протидії неправомірній вигоді як формі прояву корупції	161
Висновки до розділу 3.....	177

	3
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	184
ДОДАТКИ.....	207

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРМА – Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів

ВАКС – Вищий антикорупційний суд

ДБР – Державне бюро розслідувань

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

МЮ – Міністерство юстиції України

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

НСРД – Негласні слідчі розшукові дії

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОРД – Оперативно-розшукова діяльність

САП – Спеціалізована антикорупційна прокуратура

GRECO – Група держав по боротьбі з корупцією

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність обраної теми зумовлена зростанням рівня корупційних правопорушень в Україні та потребою в удосконаленні механізмів протидії цьому явищу. Неправомірна вигода як один із найбільш поширених різновидів корупційної діяльності становить особливу суспільну небезпеку, оскільки порушує принципи законності, підриває авторитет державної влади, деформує систему публічного управління та обмежує реалізацію конституційних прав громадян. Саме тому аналіз і вдосконалення методики розслідування таких кримінальних правопорушень є досить важливим напрямом наукового пошуку.

Криміналізація неправомірної вигоди в чинному законодавстві України (зокрема, в ст. 354, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України) стала результатом адаптації правової системи до міжнародних стандартів протидії корупції, визначених Конвенцією ООН проти корупції (2003 р.), Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією (1999 р.) та іншими міжнародними актами. Проте на практиці розслідування таких кримінальних правопорушень часто ускладнюється низьким рівнем документування корупційних діянь, складністю доведення прямого умислу, конспіративністю взаємодії учасників та відсутністю належних тактичних і криміналістичних рекомендацій.

Проблематика розслідування неправомірної вигоди набуває особливого значення в умовах реформування антикорупційної інфраструктури держави, зокрема впровадження діяльності НАБУ, САП, Вищого антикорупційного суду, а також трансформації функцій Національної поліції України та інших правоохоронних органів. У цих умовах виникає потреба в розробленні ефективних криміналістичних методик, адаптованих до сучасних способів вчинення корупційних кримінальних правопорушень: електронних платежів, криптовалютних транзакцій, використання посередників, фіктивних договорів, благодійних фондів тощо.

Незважаючи на наявність певних наукових напрацювань у сфері протидії корупції, спеціальних досліджень, присвячених саме особливостям

розслідування неправомірної вигоди як окремої форми корупційного прояву, залишається недостатньо. Існує потреба в комплексному дослідженні кримінально-правової природи неправомірної вигоди; криміналістичної характеристики таких правопорушень; алгоритмів досудового розслідування; специфічних слідчих (розшукових) дій; механізмів взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами й антикорупційними інституціями; використання спеціальних знань, технічних засобів та аналітичних інструментів.

Так, обрана тема є важливою як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Вона спрямована на підвищення ефективності кримінального переслідування осіб, винних у корупційних кримінальних правопорушеннях, зміцнення верховенства права та зниження рівня корупції в Україні. Дисертаційне дослідження сприятиме вдосконаленню методики розслідування, підвищенню якості досудового розслідування, формуванню нових криміналістичних підходів і виробленню практичних рекомендацій для правоохоронних органів.

Отже, вибір теми зумовлений її теоретичною значущістю, практичною потребою та стратегічною важливістю в контексті зміцнення антикорупційної політики держави та забезпечення національної безпеки.

Теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження базується на наукових працях українських учених, які вивчали феномен корупції в різних аспектах: кримінально-правовому, кримінологічному, криміналістичному тощо. Суттєвий внесок у розвиток теорії запобігання та протидії корупції зробили такі вчені: О. Мельник, В. Голіна, О. Бандурка, Р. Бараннік, М. Мельник, В. Шаблистий, М. Хавронюк, С. Єфремов, В. Антипенко, В. Тацій, В. Топчій, О. Костенко, А. Долгова, І. Козьяков, Ю. Циганюк, Т. Шевчук та інші.

З урахуванням того, що термін «неправомірна вигода» був законодавчо закріплений 2011 року, окремий науковий інтерес до нього сформувався порівняно недавно. До вчених, чиї роботи присвячено саме проблематиці неправомірної вигоди, належать: А. Музика, С. Яровий, А. Вознюк, В. Савченко, І. Катеринчук, С. Гізімчук, Ю. Баулін, О. Кваша, В. Клименко, Т. Шевчук та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020); Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки (Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021). Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки України на 2022–2026 роки (наказ МОН України від 03 лютого 2022 року № 109) і Пріоритетним тематичним напрямом наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні (постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права» від 17 листопада 2015 року (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз особливостей розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції, розроблення на його основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення правової регламентації та практики розслідування діянь, пов'язаних із неправомірною вигодою в кримінальному процесі України.

Відповідно до поставленої мети сформульовані такі *завдання*:

- визначити зміст неправомірної вигоди як негативного соціально-правового явища;
- дослідити структуру та елементи криміналістичної характеристики неправомірної вигоди;
- проаналізувати предмет доказування в провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди;

- визначити особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою;
- розкрити тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування неправомірної вигоди;
- проаналізувати особливості подолання протидії розслідуванню та доказування в кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду;
- охарактеризувати організацію взаємодії суб'єктів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою;
- висвітлити порядок участі громадськості в протидії неправомірній вигоді;
- вивчити зарубіжний досвід протидії неправомірній вигоді як формі прояву корупції.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції.

Предметом дослідження є особливості розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить система загальнонаукових, спеціально-наукових та приватно-наукових методів пізнання, використання яких дало змогу комплексно, всебічно й об'єктивно дослідити особливості розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції. У процесі роботи застосовано *діалектичний метод*, що забезпечив пізнання об'єкта дослідження в його розвитку, взаємозв'язку та зумовленості правових, організаційних і криміналістичних аспектів протидії неправомірній вигоді. *Формально-логічний метод* використано для аналізу понять «корупція», «неправомірна вигода», «корупційне кримінальне правопорушення», їхнього співвідношення, структури та змісту, а також для уточнення дефініційного апарату. *Системно-структурний метод* дав змогу розглядати неправомірну вигоду як елемент загальної системи корупційних проявів, визначити місце злочинів, пов'язаних з її одержанням, у структурі службових злочинів, а також дослідити елементи криміналістичної характеристики відповідних

правопорушень. *Порівняльно-правовий метод* застосовано для аналізу норм кримінального процесуального законодавства України та міжнародних актів (Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією тощо), а також для зіставлення української практики розслідування неправомірної вигоди з досвідом інших держав. *Статистичний метод* дав нагоду проаналізувати кількісні показники виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, встановити тенденції, динаміку й проблемні аспекти доказування таких діянь. *Метод соціологічного опитування* застосовувався для вивчення поглядів слідчих, детективів, прокурорів і суддів щодо практичних аспектів документування та розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою. *Метод криміналістичного моделювання* дав змогу створити типові криміналістичні ситуації, притаманні розслідуванню злочинів цієї категорії, і визначити оптимальні тактичні прийоми їхнього вирішення. *Логіко-юридичний метод* був використаний під час формулювання висновків, узагальнень і пропозицій щодо вдосконалення підходів до розслідування неправомірної вигоди. Застосування комплексу наведених методів забезпечило наукову обґрунтованість отриманих результатів, їх достовірність і практичну значущість для вдосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції.

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені дані анкетування 135 слідчих та 117 оперативних працівників органів досудового розслідування територіальних органів Національної поліції України (м. Київ, Житомирська, Київська, Тернопільська, Черкаська, Хмельницька області), узагальнені дані вивчення судових рішень національних судів, зокрема Вищого антикорупційного суду, доступні в Єдиному державному реєстрі судових рішень (159 кримінальних проваджень за період з 2019 до 2024 рр.), статистичні дані Офісу Генерального прокурора, Національного агентства з питань запобігання корупції, ДБР, НАБУ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом дисертаційна робота є одним із перших комплексних

монографічних досліджень особливостей розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції. Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його новизну та визначають особистий внесок у розроблення зазначеної проблематики, є такі положення, висновки й пропозиції:

вперше:

- сформульовано авторське визначення поняття «неправомірна вигода», під яким потрібно розуміти будь-яку матеріальну чи нематеріальну перевагу, отриману або обіцяну службовій особі чи за її посередництвом із порушенням установлених законом правил службової поведінки, що має на меті вплинути на законність, об'єктивність або результативність прийняття рішень у сфері публічного управління та становить прояв корупційної взаємозалежності між приватним інтересом і владними повноваженнями;

- сформульовано перелік обставин, що підлягають доказуванню в провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди;

- здійснено класифікацію моделей протидії неправомірній вигоді, що ґрунтується на критеріях організаційної побудови, функціональної спрямованості, рівня централізації та співвідношення каральних і превентивних заходів;

удосконалено:

- систему засад, на яких має базуватися методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, а саме: системність і поетапність, інтеграція аналітичних та оперативних засобів, тактична адаптивність, захист учасників процесу й доказів, прогностичний підхід;

- поняття особи, що пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, а саме: це свідомий суб'єкт корупційного правопорушення, який, керуючись корисливими або прагматичними мотивами, ініціює злочинну взаємодію зі службовою особою з метою досягнення незаконної переваги чи уникнення правових обмежень, проявляючи водночас високий рівень адаптивності, обачності та психологічної готовності до ризику викриття;

- структуру типових криміналістичних вихідних ситуацій досудового розслідування в провадженнях, пов'язаних із неправомірною вигодою;

дістали подальшого розвитку:

- методичні підходи до процесу доказування в провадженнях щодо одержання, надання та вимагання неправомірної вигоди;

- понятійно-категоріальний апарат, що використовується під час дослідження корупційних кримінальних правопорушень, а саме уточнено зміст понять «неправомірна вигода», «ініціатор неправомірної вигоди», «посередник у передачі неправомірної вигоди», що забезпечує їхнє чітке застосування в слідчій та судовій практиці;

- система тактичних і організаційних рекомендацій щодо фіксації, документування та доведення фактів неправомірної вигоди, що враховують міжнародний досвід і стандарти, зокрема практику ЄСПЛ, GRECO та Конвенції ООН проти корупції.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й викладені в роботі положення, висновки впроваджені та використовуються в:

– *законотворчій діяльності* – під час підготовки змін до чинного законодавства України з питань розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою (довідка Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 29 квітня 2026 року № 147д9/9-03);

– *практичній діяльності* – як рекомендації під час практичної діяльності, а також у процесі проведення занять у системі службової підготовки (довідка Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТІС» від 25 березня 2026 року № 25/03-10);

– *науково-дослідній сфері* – для подальших науково-дослідних розробок (акти впровадження Державного податкового університету від 28 жовтня 2025 року та Національної академії внутрішніх справ від 10 грудня 2024 року).

– *освітньому процесі* – для проведення різних форм занять зі студентами денної та заочної форм навчання за такими навчальними дисциплінами: «Судові та правоохоронні органи», «Кримінальне процесуальне право України», «Криміналістика» (акти впровадження Державного податкового університету

від 25 квітня 2025 року та Національної академії внутрішніх справ від 10 грудня 2024 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися в Науково-дослідному інституті публічного права. Результати дослідження були оприлюднені на 3 міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ, 12–13 серпня 2020 р.), «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Київ 14–15 листопад 2021 року), «Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ, 25–26 січня 2023 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені у 8 наукових публікаціях, серед яких чотири статті, опубліковані в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, одна стаття в іноземному фаховому виданні, та три тези доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок, з них основний текст – 183 сторінки, список використаних джерел – 23 сторінки (220 найменувань) та 3 додатки на 11 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ ЯК КОРУПЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1.1. Зміст неправомірної вигоди як негативного соціально-правового явища

В останні роки в Україні у напрямі протидії корупції спостерігається певний поступ: ухвалено низку спеціальних антикорупційних нормативно-правових актів, утворено відповідні правоохоронні інституції, а також внесено численні зміни й доповнення до Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових, спрямованих на боротьбу з корупційними проявами.

Водночас аналіз практики застосування зазначених норм свідчить, що чинні правові механізми протидії корупції, зокрема у сфері одержання неправомірної вигоди, залишаються недостатньо дієвими. Як саме поняття, так і суспільно небезпечне явище, яке воно відображає, не втрачають своєї актуальності. Попри впровадження у кримінальне законодавство категорії «неправомірна вигода», такі терміни, як «хабарництво» чи «хабар», продовжують активно використовуватися як у наукових працях, так і в правозастосовній діяльності.

Подібна ситуація зумовлена комплексом взаємопов'язаних чинників – економічних, політичних, правових і морально-етичних. Реальна ефективність протидії неправомірній вигоді неможлива без ґрунтовного наукового аналізу причин і передумов цього явища, а також без критичної оцінки дієвості наявних превентивних заходів.

Слід наголосити, що сучасні корупційні процеси, зокрема пов'язані з отриманням неправомірної вигоди, відіграють значну роль у формуванні загального стану державного управління, результативності діяльності органів влади та рівень сприйняття корупції у суспільстві. Від цих показників значною мірою залежить не лише довіра громадян до влади, але й міжнародна репутація

держави, що, у свою чергу, впливає на можливості отримання Україною фінансової допомоги та реалізацію військово-технічного співробітництва з іншими країнами.

Крім того, серед найважливіших завдань, які стоять перед законодавчою владою на сьогоднішній день, слід виділити нагальну потребу в перегляді та удосконаленні тих норм кримінального законодавства, які встановлюють та регламентують підстави для притягнення осіб до кримінальної відповідальності, а також визначають рамки та межі застосування такої відповідальності у випадках, коли кримінальні правопорушення вчиняються в контексті службової діяльності. У межах цього питання особливої уваги потребують чинні нормативні неузгодженості, котрі істотно знижують ефективність правозастосування та ускладнюють запобігання проявам неправомірної вигоди.

Розгляд проблеми вдосконалення механізмів протидії корупційним проявам неможливий без комплексного аналізу сучасного стану розвитку національної системи антикорупційного законодавства. Кожен із його елементів має власне функціональне призначення у боротьбі з корупцією, однак основоположним залишається саме законодавче підґрунтя. Адже ефективна протидія неправомірній вигоді у демократичній, правовій державі може здійснюватися виключно в межах правових процедур – як у сфері кримінального процесу, так і в оперативно-розшуковій діяльності, реалізації політичної волі та інших напрямів державної антикорупційної політики.

Вихід за межі правового поля у цій сфері неминуче веде до зловживань владою, свавілля та використання корупційних методів для боротьби з самою корупцією. Корупція, зокрема, у формі неправомірної вигоди, є складним соціально-правовим і водночас глобальним явищем, що протягом тривалого часу супроводжує розвиток політичних, економічних і культурних інститутів у більшості країн світу.

На поточному етапі існування, Україна все ще перебуває у процесі становлення правової системи, яка формується нерідко емпіричним шляхом – через спроби, помилки та поступове вдосконалення правових норм. Таке становище зумовлює певну нестійкість і фрагментарність кримінально-

правового регулювання, особливо у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із службовими зловживаннями та неправомірною вигодою.

Слід зазначити, що на стабільність правового регулювання у цій галузі негативно впливають не лише часті законодавчі зміни, але й суперечлива практика судових органів, зокрема окремі рішення Конституційного Суду України. Для об'єктивного дослідження кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері службової діяльності вагоме значення має офіційна статистика, яка дозволяє простежити реальний рівень поширення таких кримінальних правопорушень.

Разом із тим, системні дослідження корупційних кримінальних правопорушень, диференційованих за видами і статтями Кримінального кодексу України, досі залишаються недостатньо розвиненими у вітчизняній кримінально-правовій науці. Основними джерелами інформації виступає аналітика Міністерства внутрішніх справ України, дані якої лише фрагментарно аналізуються у наукових працях.

Якщо проаналізувати структуру корупційних кримінальних правопорушень за основними статтями Кримінального кодексу України, то саме правопорушення, передбачені статтями 364, 365, 368-369, формують понад 90% усіх зареєстрованих випадків.

Поширеність корупційних практик підтверджується також проведенням соціологічними опитуваннями. Так, відповідно до результатів опитування, громадяни України визначили найбільш корумпованими такі сфери: медицину – 19.4%; правоохоронні органи – 12.0%; судову систему – 16.1%; органи державної влади загалом – 21.1%; сферу освіти – 7.4%; митницю – 7.0%; сферу оборони в умовах війни – 16.9% (Додаток А).

Водночас важливим аспектом наукового аналізу є виявлення тих видів корупційних кримінальних правопорушень, які викликають найбільшу увагу з боку суспільства та правоохоронних органів. За звітними показниками різних років найбільшу частку корупційних кримінальних правопорушень становлять діяння, передбачені статтею 191 КК України – «Привласнення, розтрата майна

або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» [90]. На ці кримінальні правопорушення припадає більше половини від загальної кількості виявлених корупційних правопорушень.

Якщо систематизувати найбільш поширені кримінальні правопорушення корупційного характеру, можна виділити своєрідний «Топ-3». На першому місці – зазначене вище кримінальне правопорушення, передбачене ст. 191 КК України [90]. Другу позицію посідає ст. 364 КК України – «Зловживання владою або службовим становищем», а третє місце займає ст. 368 КК України – «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» [90].

Отримані дані свідчать, що неправомірна вигода посідає значне місце у структурі корупційних правопорушень, залишаючись не лише юридичною, а й соціально небезпечною формою зловживання владними повноваженнями.

З аналізу статистичних матеріалів випливає, що зазначені види корупційних кримінальних правопорушень становлять понад 80% від їх загальної кількості, зафіксованої в Україні. Примітно, що з 2020 року і до сьогодні ця тенденція залишається практично сталою. Хоча відсоткові коливання показників мають незначний характер, середнє значення у межах 80% можна вважати стабільною та об'єктивною величиною. Таким чином, близько 80% корупційних кримінальних правопорушень в Україні припадає на кримінальні правопорушення, що вчиняються представниками вищих ешелонів влади. Фактично, йдеться про так звану політичну корупцію [66], ключовим елементом якої є одержання або надання неправомірної вигоди як особливий прояв зловживання владними повноваженнями.

Трансформація українського суспільства у напрямі закріплення демократичних принципів і верховенства права відбувається у складних, а подекуди суперечливих умовах. Цей процес спрямований на формування повноцінного громадянського суспільства, у якому цінність людини, її гідність і права виступають основними орієнтирами державного розвитку. Лише такі умови дозволяють втілити в суспільні відносини гуманістичних принципів сучасного персонорієнтованого суспільства як засади соціальної організації держави.

Особливістю української соціально-правової дійсності є підвищена увага до питань свободи, людської гідності та соціальної справедливості як ключових елементів демократичної держави. Проте на практиці ці принципи реалізуються не в повному обсязі. З урахуванням сучасного рівня розвитку правової системи, кадрового потенціалу та матеріально-технічної бази правоохоронних органів Україна поки що не здатна забезпечити всебічний захист основоположних прав і свобод громадян, ефективно реалізовувати превентивні заходи щодо запобігання кримінальним правопорушенням та протидії корупційним проявам, зокрема у формі неправомірної вигоди.

З позицій доктринального підходу слід констатувати, що науково-теоретичне опрацювання проблеми протидії корупції в Україні залишається фрагментарним і недостатньо глибоким. Незважаючи на існування значної кількості досліджень, рівень наукового осмислення природи корупційних діянь і, зокрема, феномену неправомірної вигоди, ще потребує подальшого розвитку.

Серед вагомих напрацювань у кримінально-правовій науці, присвячених питанням особливостей боротьби з корупцією, варто відзначити дослідження О.О. Дудорова, який аналізував проблемні аспекти кримінальної відповідальності за хабарництво (1994 р.) [48]; В.С. Лукомського – щодо відповідальності за дачу хабара та посередництво у хабарництві (1996 р.) [108]; Акрам Трад Аль-Фаїза – у порівняльному аналізі антикорупційного законодавства Йорданії та України (2001 р.) [9]; М.І. Мельника – стосовно кримінологічних та кримінально-правових аспектів протидії корупції (2002 р.) [116]; Д.І. Крупко – з питань відповідальності за хабарництво у правових системах Німеччини, Швейцарії та України (2005 р.) [94]; О.Ю. Бусол – щодо сучасних підходів до протидії корупційній злочинності (2014 р.) [26]; О.Д. Ярошенка – про кримінальну відповідальність за надання або пропозицію неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України, 2014 р.) [219]; М.Б. Желіка – який здійснив кримінально-правову характеристику діянь, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди (2018 р.) [50]; а також Ю.О. Чернеги – про відповідальність за підкуп у кримінальному праві України [200].

Таким чином, наукове опрацювання аспектів притягнення до кримінальної відповідальності за неправомірну вигоду поступово трансформується на якісно новий рівень, проте потребує подальшого поглиблення в аспекті її системного зв'язку з політичною та адміністративною корупцією, а також із загальною стратегією державної антикорупційної політики.

У наукових працях вітчизняними та зарубіжними дослідниками вивчено широкий спектр проблем, пов'язаних із протидією корупції та, зокрема, із неправомірною вигодою як її проявом. З метою окреслення наукових напрацювань у цій сфері доцільно зупинитися на основних завданнях і результатах відповідних досліджень.

Так, у дисертаційному дослідженні М. І. Мельника здійснено комплексний аналіз кримінологічних і кримінально-правових аспектів протидії корупції. Учений розкрив соціальну сутність, юридичну природу, причинні детермінанти та негативні наслідки корупційних проявів, на основі чого запропонував власне визначення понять «корупція» та «корупційне правопорушення». Уперше в українській юридичній науці ним було проведено класифікацію корупційних діянь, визначено їх види, систему та правові ознаки, а також сформульовано поняття корупційної злочинності [116].

Варто підкреслити, що М. І. Мельник обґрунтовував неефективність надмірного посилення кримінально-правових репресій у боротьбі з корупцією, особливо наголошуючи на необхідності вдосконалення механізмів криміналізації та декриміналізації окремих діянь. На його думку, підвищення ролі кримінального законодавства у протидії корупції можливе завдяки чіткому визначенню складів кримінальних правопорушень, адекватності санкцій ступеню суспільної небезпеки, а також законодавчому врегулюванню компромісних інститутів щодо учасників корупційного акту, у тому числі тих, що стосуються надання чи одержання неправомірної вигоди.

Дослідження М. І. Мельника, хоча й охоплювало широкий спектр проблем протидії корупції, лише частково зосереджувалося на питаннях кримінально-правового реагування на правопорушення, пов'язані з неправомірною вигодою. Згодом його наукові напрацювання отримали подальший розвиток у «Науково-

практичному коментарі Закону України «Про боротьбу з корупцією» (2004), який став вагомим кроком у систематизації наукового підходу до антикорупційної політики держави. При цьому автор підкреслив наявність істотних недоліків національного законодавства, зокрема нечіткість дефініцій поняття «корупція» та недосконалість законодавчої техніки [116].

У свою чергу, у дисертації Акрам Трад Аль-Фаїза на основі порівняльного аналізу законодавства та судової практики Йорданії й України розглянуто загальну характеристику службових кримінальних правопорушень, особливу увагу приділено дачі неправомірної вигоди. Автор дослідив співвідношення цього виду кримінального правопорушення з іншими проявами корупційної діяльності - підкупом і хабарництвом, виокремив основні види неправомірної вигоди, її об'єктивні та суб'єктивні ознаки, а також питання, пов'язані зі співучастю, повторністю та призначенням покарання [9].

Значну наукову цінність для теми нашого дослідження становить і дисертаційна праця Д. І. Крупко. Автор, проаналізувавши підходи німецьких, швейцарських і українських науковців, дійшов висновку, що небезпека кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності полягає в посяганні службових осіб на той об'єкт, який вони мають охороняти, - на належне функціонування державного й громадського апарату, а також управлінських структур підприємств та організацій. При цьому, як зазначає дослідник, у кримінальному праві Німеччини об'єктом хабарництва визнається довіра суспільства до неупередженості та чесності службових осіб. Це, на думку автора, узгоджується з позицією українських учених, які вважають, що об'єктом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди є авторитет держави та її інституцій [94].

У межах цього ж дослідження було з'ясовано, що поняття «неправомірна вигода» у кримінальному праві Німеччини та Швейцарії охоплює як матеріальні, так і нематеріальні блага. Д. І. Крупко підкреслив, що предметом таких злочинів є будь-яка вигода, тобто поліпшення становища службової особи, на яке вона не має законного чи договірної права. Учений обґрунтував необхідність визнання вигоди предметом кримінального правопорушення й у праві України, особливо

у зв'язку з ратифікацією Європейської кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією. Особливої уваги він надав аналізу явища «неправомірної вигоди про всяк випадок» – ситуацій, коли матеріальні цінності передаються без конкретного визначення службової дії, яка очікується в обмін [94].

Дисертаційне дослідження Д. І. Крупко мало, насамперед, порівняльно-правовий характер і було спрямоване на аналіз кримінально-правових конструкцій, закріплених у законодавстві Німеччини та Швейцарії, у співвідношенні з нормами українського кримінального права [94]. Такий підхід дозволив виявити відмінності у правовому регулюванні питань, пов'язаних із неправомірною вигодою, і визначити напрями вдосконалення національної правової системи у сфері протидії корупційним проявам.

Суттєвий внесок у розроблення теоретико-методологічних основ запобігання корупції здійснила О. Бусол. Її наукові пошуки були спрямовані на формування цілісного підходу до протидії корупційній злочинності в Україні крізь призму сучасної антикорупційної стратегії, яка поєднує культурологічні та репресивні методи впливу. У межах цієї концепції дослідниця запропонувала нове бачення соціальних, правових і моральних чинників, що визначають ефективність запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із неправомірною вигодою [26].

Окремої уваги заслуговують наукові напрацювання В. В. Шмигельського, який зосередився на питаннях оперативно-розшукової діяльності підрозділів Служби безпеки України, що здійснюють виявлення та документування фактів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами. Дослідник розглядав цю діяльність як комплекс оперативних заходів, спрямованих на забезпечення законності, точності та об'єктивності оцінки отриманої інформації про можливі корупційні прояви у вигляді неправомірної вигоди [211].

У своїх працях В. В. Шмигельський також підкреслює значення оперативно-розшукового експерименту як ефективного засобу отримання достовірної інформації про протиправні дії службових осіб. Він розглядає цей метод як активну форму впливу, що може спонукати посадову особу відмовитися

від завершення кримінального правопорушення, добровільно повідомити про його вчинення або стати підставою для проведення службового розслідування й застосування дисциплінарних заходів [210].

У сфері адміністративного права проблеми, пов'язані з деліктоздатністю службових осіб і дотриманням ними вимог законності, досліджували представники української адміністративно-правової школи – В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, С. Д. Дубенко, Л. Є. Кисіль, В. Л. Коваленко, Л. В. Коваль, О. Д. Крупчан, Є. Б. Кубко, Н. Р. Нижник, В. Ф. Опришко, В. Ф. Сіренко, Г. Й. Ткач та інші. Їхні наукові дослідження створили підґрунтя для подальшого вдосконалення правового статусу службових осіб і запобігання зловживанням службовими повноваженнями, що нерідко виступають передумовою одержання неправомірної вигоди.

Серед сучасних досліджень, що розкривають окремі аспекти забезпечення законності у сфері державної служби, варто відзначити кандидатські дисертації Н. В. Янюк («Адміністративно-правовий статус посадової особи», 2002 р.) [218] та У. І. Ляховича («Організаційно-правове забезпечення реалізації адміністративно-правового статусу державного службовця», 2008 р.) [110]. Обидва дослідження містять вагомі напрацювання щодо правових обмежень і заборон у діяльності службових осіб, які мають превентивне значення у контексті запобігання проявам неправомірної вигоди.

Так, Н. В. Янюк наголошував, що обмеження й заборони, установлені законом на період проходження служби, є необхідним інструментом забезпечення належного та добросовісного виконання службових обов'язків. На його думку, такі приписи становлять єдину систему правообмежень, спрямованих на запобігання зловживанням владними повноваженнями [218]. У свою чергу, У. І. Ляхович зазначав, що важливим складником правового статусу державного службовця є його обов'язки, які слід поділяти на позитивні (що зобов'язують до вчинення дій, необхідних для реалізації функцій державного органу) та негативні (які передбачають утримання від дій, здатних завдати шкоди інтересам державної служби чи конкретного органу). Такі заборони, на думку

автора, виконують роль антикорупційних запобіжників, які мінімізують ризики виникнення ситуацій, пов'язаних із неправомірною вигодою [110, с. 9].

Характеризуючи систему правообмежень як складову правового статусу службової особи, Н. В. Янюк визначає її основні риси: встановлення таких обмежень має на меті забезпечення належного виконання посадових функцій; їх зміст полягає у добровільному обмеженні реалізації окремих прав і свобод; єдиною правовою підставою для запровадження таких обмежень може бути лише закон; тривалість їх дії збігається з періодом здійснення службових повноважень [218].

Варто наголосити, що природа корупційних проявів, зокрема у формі неправомірної вигоди, у державах, які проходять етап трансформації, має суттєві відмінності від аналогічних явищ у розвинених країнах. Це обумовлюється тим, що економіка таких держав вже не є командно-адміністративною, але ще не повною мірою функціонує за ринковими принципами. Відтак, зазначена подвійність формує специфічне підґрунтя для виникнення і поширення неправомірної вигоди як прояву корупції. Аналізуючи сутність цього явища, необхідно враховувати два взаємопов'язані чинники: досягнення макроекономічної стабільності та становлення інституцій, притаманних ринковій економіці. Неповна реалізація цих процесів створює сприятливе середовище для трансформаційних форм корупційної діяльності, у тому числі для набуття, пропозиції або передачі неправомірної вигоди.

Очевидним є те, що такі кримінальні правопорушення, як пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди, зловживання владою або перевищення службових повноважень, за своїм змістом відповідають основним характеристикам корупційних діянь і в більшості розвинених країн визнаються саме такими. У вітчизняному правовому просторі та суспільній свідомості також простежується тенденція сприйняття корупції переважно через призму кримінально-караних форм, а не адміністративних деліктів. Це зумовлює сприйняття неправомірної вигоди не лише як морально осудного вчинку, а як суспільно небезпечного прояву злочинної діяльності.

До ключових чинників, що сприяють поширенню корупції та набуттю неправомірної вигоди в Україні, належать: відсутність системності та узгодженості у господарському й цивільному законодавстві щодо регулювання підприємницької діяльності (що провокує корупційні схеми у бізнес-середовищі); взаємопроникнення організованої злочинності та бізнес-структур; недостатній правовий захист підприємців від зловживань представників державного апарату; а також нестабільність нормативної бази, що регламентує економічні відносини та підтримку вітчизняного виробника [105, с. 12]. Додатково слід виділити проблеми у сфері освіти, де запровадження нових моделей управління створює ґрунт для неправомірної вигоди (корупція в освітній сфері), а також у медицині, де прогалини правового регулювання й низький рівень захисту прав пацієнтів зумовлюють появу аналогічних корупційних практик.

Підтримуючи позицію О. М. Литвака, варто зазначити, що серед глибинних причин поширення корупції та практики надання неправомірної вигоди в Україні необхідно назвати втрату історичних моральних і етичних орієнтирів, які традиційно забезпечували повагу до власності незалежно від її форми, а також істотну соціальну поляризацію населення за рівнем доходів [105].

Корупція, у тому числі її форма – неправомірна вигода, визнається однією з найсерйозніших загроз засадничим цінностям верховенства права, демократії, соціальної справедливості та ринкової економіки, побудованої на чесній конкуренції. Саме тому міжнародна спільнота, у межах боротьби з транснаціональною злочинністю, значну увагу приділяє запобіганню корупційним проявам, протидії легалізації незаконно здобутих активів, а також боротьбі з незаконним обігом наркотиків та іншими формами організованої злочинності.

Беручи до уваги глобальний характер корупції та її взаємозв'язок з організованими кримінальними структурами, успішна протидія цьому явищу потребує комплексної взаємодії держав на всіх рівнях – від національного до міжнародного. Правове регулювання займає центральне місце в реалізації цього процесу – створення узгодженої нормативної бази, здатної гарантувати реальний

механізм попередження та покарання за неправомірну вигоду й інші прояви корупційної діяльності.

Сьогодні, у період активного розвитку антикорупційної політики сформовано значну кількість теоретичних та нормативних напрацювань, спрямованих на підвищення ефективності боротьби з корупцією, у тому числі з її проявом у формі неправомірної вигоди. У світовому правовому просторі підписано низку міжнародних документів, які заклали уніфіковані підходи до визначення сутності корупції, кола її суб'єктів та основних механізмів протидії. Такі міжнародно-правові акти стали важливим кроком у гармонізації антикорупційних стандартів, визначаючи комплекс превентивних і каральних заходів щодо отримання, надання чи вимагання неправомірної вигоди.

В Україні щодо цієї сфери правового регулювання створено широку систему законодавства, до якої належать: Кримінальний кодекс України, ухвалений Верховною Радою України 5 квітня 2001 року [90]; Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 року № 356/95-ВР (втратив чинність) [146]; Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року (втратив чинність) [153]; чинний Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700 [151]; Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII (втратив чинність) [152]; Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VII [149]; а також Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII [156]. У сукупності ці акти формують комплексний механізм запобігання, виявлення та протидії корупційним правопорушенням, центральне місце серед яких посідає неправомірна вигода як безпосередня матеріалізація корупційного впливу.

У міжнародно-правовій площині основи сучасної протидії корупції було закладено у «Практичних заходах боротьби з корупцією», розроблених Економічною та Соціальною радами Секретаріату ООН. Вагомий внесок щодо формування глобальної антикорупційної політики здійснили рішення VIII Конгресу ООН із запобігання злочинності та поведження зі злочинцями, що

відбувся у Гавані з 27 серпня по 7 вересня 1990 року. Подальшим важливим кроком стало ухвалення у 2003 році в місті Меріда (Мексиканські Сполучені Штати) Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікованої Законом України від 18 жовтня 2006 року [71], а також Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, ратифікованої Законом України від 18 жовтня 2006 року № 252-V [84]. Додатково до переліку міжнародних актів, спрямованих на уніфікацію антикорупційних підходів, належать Міжамериканська конвенція проти корупції 1996 року (м. Ліма) та Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 року, ратифікована Законом України від 16 березня 2005 року [197].

Як і будь-яке інше правове явище, поняття «корупція» базується на сукупності ознак, що дозволяють чітко відмежовувати його від суміжних явищ, зокрема зловживань владою чи службовими повноваженнями, шахрайства, або зловживання впливом. Законодавчо визначені характеристики корупції мають прикладне значення, адже саме через них ідентифікується корупційне правопорушення, а також встановлюється коло його суб'єктів. Формування єдиного правового підходу до змістового розуміння поняття корупції, включно з її проявом у формі неправомірної вигоди, є ключовою умовою розробки ефективної, узгодженої державної політики протидії.

Уніфікація визначень і правових механізмів забезпечує не лише створення цілісної системи запобігання та виявлення неправомірної вигоди, а й сприяє підвищенню ефективності правозастосовної діяльності органів, уповноважених на здійснення антикорупційних заходів. В той же час це дозволяє забезпечити належну підготовку спеціалізованих кадрів, спроможних професійно реалізовувати завдання у сфері виявлення, документування та попередження фактів отримання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди.

Вперше спроби з'ясувати правову природу поняття «корупція» були зроблені на міжнародному рівні. При цьому під нею розуміли явище загального соціально-правового характеру, що не мало остаточно усталеного юридичного змісту, адже її найочевиднішим проявом визнавали отримання хабаря певною особою. Разом із тим, у міжнародних антикорупційних актах, таких як Конвенція

ООН проти корупції та Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, використовується більш уніфікований термін – «неправомірна перевага», який розглядається як ключова категорія для опису форм незаконного збагачення (див. статті 15-18, 21, 25 Конвенції ООН проти корупції; статті 2, 3, 7, 8, 12 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією). У тексті останньої поняття «хабар» уживається лише як синонім терміну «неправомірна вигода» [71].

У «Практичних заходах боротьби з корупцією» зверталася увага, що корупційна поведінка може виходити за межі надання чи одержання неправомірної вигоди. До таких дій віднесено розкрадання, присвоєння державного майна для приватних потреб, зловживання службовим становищем задля незаконного отримання особистих привілеїв, а також створення умов конфлікту інтересів, коли службові обов'язки вступають у протиріччя з приватними інтересами посадової особи.

Більш деталізоване тлумачення поняття корупції міститься у Міжамериканській конвенції проти корупції, де в статті 6 передбачено, що актами корупції є: а) намагання або фактичне отримання посадовцем матеріальних цінностей чи будь-якої іншої вигоди - у тому числі подарунків, послуг або обіцянок - в обмін на певні дії чи бездіяльність у межах службових повноважень; б) пропозиція або передача таких вигод державним службовцям від інших осіб; с) дії чи бездіяльність, спрямовані на незаконне отримання прибутку; d) приховування майна, набутого злочинним шляхом; е) участь у змові або пособництві у вчиненні таких діянь [121]. Як бачимо, суб'єктом відповідальності визначено посадову особу або особу, яка здійснює публічні функції, що має істотне значення для встановлення складу кримінальних правопорушень у сфері корупції.

Водночас міжнародні норми вказують на проблему відсутності чіткого і системного законодавчого визначення поняття «корупція» та меж відповідальності за її прояви. Аналіз міжнародних нормативно-правових актів дає підстави вважати, що під корупцією слід розуміти суспільно небезпечні

діяння кримінального характеру, які мають значно вищий рівень небезпеки, ніж окремі факти давання чи отримання неправомірної вигоди.

Окремо слід наголосити, що в чинному антикорупційному законодавстві України спостерігається невизначеність меж між правопорушенням і злочином, що призводить до можливості кваліфікації одного і того ж корупційного діяння як адміністративного проступку або як кримінального правопорушення [123, 172]. Тому зведення корупції лише до неправомірної вигоди є методологічно помилковим. Неправомірна вигода виступає лише однією з найнебезпечніших кримінально-правових форм корупції, яка охоплює пропозицію, надання чи одержання таких вигод. Оцінюючи це явище, слід також урахувувати соціально-економічні фактори, зокрема нестабільність правового статусу державних службовців та зниження рівня їх матеріального забезпечення після 2014 року, що у певних випадках спонукає до зловживання владними повноваженнями в інтересах приватних осіб чи компаній.

Очевидною є потреба у подальшому узгодженні кримінального законодавства України з положеннями Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях. Така адаптація дозволить забезпечити взаємодоповнюваність і системність визначень корупційних діянь у межах адміністративної та кримінальної відповідальності, поширюючи їх на всіх суб'єктів владних повноважень, включаючи представників органів виконавчої, законодавчої, судової влади та місцевого самоврядування.

Варто наголосити, що основні проблеми у застосуванні антикорупційного законодавства України пов'язані як із нечіткістю правових конструкцій, так і з помилковими формулюваннями окремих положень, що створює прогалини у правозастосуванні.

Так, Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР визначав засади протидії корупції, встановлюючи, що корупцією є діяльність посадових осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на незаконне використання наданих повноважень для отримання

матеріальних благ, послуг чи пільг [146]. Пізніше, згідно з Законом № 90-IV від 11 липня 2002 р., до цього кола були віднесені й посадові особи органів місцевого самоврядування, діяльність яких пов'язана з реалізацією делегованих повноважень [146].

Прийняття Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 року, стало подальшим кроком, який вперше розширив сферу дії антикорупційних норм не лише на публічну, але й на приватну сферу. Метою закону було вдосконалення системи запобігання, виявлення та припинення корупції, а також відшкодування шкоди, заподіяної корупційними правопорушеннями, і поновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб [153].

У статті 1 цього Закону подано оновлене визначення: «корупція – це використання особою службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей для отримання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, а також пропозиція або надання такої вигоди службовій особі» [153]. Аналізуючи наведене визначення, можна виділити такі ознаки корупції: 1) наявність службових повноважень і можливостей; 2) їх протиправне використання; 3) мета незаконного одержання матеріальних чи нематеріальних благ; 4) наявність акту неправомірного надання або одержання вигоди.

Стаття 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» визначав, що «неправомірна вигода» включає грошові кошти, інше майно, різноманітні пільги, переваги та послуги матеріального або нематеріального характеру, які обіцяються, пропонуються, надаються або одержуються безоплатно чи за вартістю, що нижча за мінімальну ринкову, без наявності законних підстав для таких дій [153].

Паралельно відбувалися зміни у кримінальному законодавстві України. Так, Кримінальний кодекс України було доповнено Розділом XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» [90]. Проте положення цих нормативно-правових актів не завжди повністю відповідають усталеним

принципам регулювання антикорупційної політики. Питання цієї невідповідності буде детально розглянуто у наступному розділі дисертації.

Наступним етапом у розвитку законодавства стало ухвалення Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року, у якому стаття 1 визначала «корупцію» як використання особою, зазначеною в частині першій статті 4 цього Закону, службових повноважень та пов'язаних із ними можливостей з метою отримання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Крім того, закон передбачав, що неправомірна вигода може бути надана або обіцяна посадовій особі для того, щоб схилити її до протиправного використання службових повноважень. Під неправомірною вигодою при цьому розуміються: грошові кошти, майно, пільги, переваги, послуги та нематеріальні активи, що обіцяються, пропонуються або отримуються без законних підстав, в тому числі безкоштовно або за ціною, нижчою за мінімальну ринкову [153].

Еволюція законодавчого забезпечення механізмів протидії корупції продовжується і нині, спрямовуючи зусилля на удосконалення нормативного регулювання різних форм юридичної відповідальності за корупційні правопорушення.

У Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700 подано визначення корупційного правопорушення як діяння, за яке законом передбачена кримінальна, дисциплінарна та/або цивільно-правова відповідальність (без адміністративної). Водночас під корупцією закон визначає використання службових повноважень особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону, з метою одержання неправомірної вигоди (грошові кошти, майно, пільги, послуги, нематеріальні активи або інші вигоди матеріального чи нематеріального характеру, які обіцяються, надаються або одержуються без законних підстав) або прийняття такої вигоди чи обіцянки/пропозиції її отримання для себе чи інших осіб, а також обіцянки, пропозиції або надання неправомірної вигоди для схиляння іншої особи до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із ними можливостей [151].

Слід окремо підкреслити, що незважаючи на значну роль Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у протидії організованій злочинності та корупції, його ефективність як правового інструменту в системі правового забезпечення антикорупційної діяльності залишається обмеженою. Досі не визначено конкретних завдань для правоохоронних органів щодо виявлення та документування протиправних дій організованих злочинних груп у сфері корупції, оскільки чинний нормативний акт обмежує застосування лише до викриття окремих правопорушень, передбачених КК України [157].

Варто зазначати, що особливу увагу слідус приділити проблемі забезпечення захисту негласних співробітників та осіб, які виконують спеціальні завдання у протидії організованій злочинності. На практиці майже відсутні правові гарантії безпеки таких осіб. Особливо серйозним є те, що наразі відсутній механізм, який дозволяв би перетворювати фактичні дані, отримані під час проведення оперативно-розшукових заходів, на юридично значимі докази та підстави для порушення кримінального провадження.

Ця проблема стає особливо помітною на стадії досудового розслідування, коли провадження, відкрите за ознаками кримінально-караного діяння службової особи, зокрема за фактом отримання неправомірної вигоди, часто перекваліфікується.

Таким чином, аналіз науково-теоретичної думки та нормативно-правових основ регулювання обіцянки або надання неправомірної вигоди свідчить, що існуюче законодавство не забезпечує належного рівня правового регулювання відносин у цій сфері. Серед ключових проблем, що потребують вирішення, можна виділити такі.

По-перше, це недосконалість і нестабільність антикорупційного законодавства, його часткова неузгодженість із національною кримінально-правовою доктриною, зокрема щодо механізму вчинення протиправного діяння, що буде детально продемонстровано у наступних розділах дослідження.

По-друге, і це питання особливо актуальне, практично відсутня методологія використання результатів оперативно-розшукової діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обіцянкою чи

наданням неправомірної вигоди, а також відсутнє правове регламентування матеріально-правових наслідків таких діянь на рівні кримінального права. Тому правові основи боротьби з обіцянкою або наданням неправомірної вигоди потребують суттєвого удосконалення та доповнення. Наявність цих проблем підтвердили й опитані респонденти (Додаток А).

Серед невирішених питань залишаються: чітке визначення об'єкта обіцянки чи надання неправомірної вигоди та його суб'єктів, кримінально-правова оцінка провокації отримання неправомірної вигоди, а також дискусійні питання щодо посередництва у її одержанні та вимаганні.

В цілому кримінальне антикорупційне законодавство України характеризується хронічною нестабільністю та відсутністю цілісної системи нормування кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення.

Проаналізувавши такого негативного соціального явища, як неправомірна вигода, можемо запропонувати його авторське визначення. Неправомірна вигода – це будь-яка матеріальна чи нематеріальна перевага, отримана або обіцяна службовій особі чи за її посередництвом із порушенням установлених законом правил службової поведінки, що має на меті вплинути на законність, об'єктивність або результативність прийняття рішень у сфері публічного управління та становить прояв корупційної взаємозалежності між приватним інтересом і владними повноваженнями.

Запропоноване визначення неправомірної вигоди відрізняється від чинного законодавчого трактування, закріпленого у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» та ст. 364-1, 368, 369 Кримінального кодексу України, насамперед розширеним підходом до її соціально-правової природи. У чинному законі основна увага зосереджується на матеріальних і нематеріальних благах, що обіцяються, надаються чи отримуються без законних підстав. Такий підхід має описовий, формально-правовий характер і не повною мірою відображає зміст неправомірної вигоди як складного суспільного явища.

Запропоноване нами визначення, натомість, виходить із концепції функціонального впливу неправомірної вигоди на процеси публічного

управління, тобто акцентує увагу не лише на предметній складовій вигоди (матеріальній чи нематеріальній), а й на її цільовому призначенні – спотворенні законності, неупередженості чи об'єктивності прийняття рішень. Такий підхід дозволяє виявити причинно-наслідковий зв'язок між фактом одержання (або пропозиції) вигоди і зміною поведінки службової особи, що має вирішальне значення для правильної кваліфікації корупційного правопорушення.

Крім того, запропоноване визначення враховує інституційний аспект корупційних взаємозв'язків, тобто підкреслює, що неправомірна вигода є проявом корупційної взаємозалежності між приватним інтересом і владними повноваженнями. Саме ця взаємозалежність, на відміну від формальної ознаки незаконного отримання благ, відображає глибинну сутність корупції як соціально-правового явища.

Особливої значущості така інтерпретація набуває в умовах воєнного стану, коли будь-які прояви неправомірної вигоди підривають обороноздатність, ефективність державного управління та довіру суспільства до інститутів влади. Таким чином, визначення спрямоване на комплексне відображення сутності неправомірної вигоди - як правового, так і соціального феномена, що зумовлює появу системної корупції в державі.

Таким чином, проведений нами аналіз засвідчив, що неправомірна вигода є однією з найпоширеніших і водночас найнебезпечніших форм прояву корупції, яка підриває засади публічного управління, порушує принципи законності, неупередженості та рівності громадян перед законом. Її суспільна небезпечність зумовлена тим, що вона сприяє виникненню стійких корупційних зв'язків між представниками влади, бізнесом та окремими громадянами, деформує систему цінностей суспільства, підриває довіру до державних інститутів і створює передумови для тінізації економічних процесів.

В умовах воєнного стану проблема неправомірної вигоди набуває особливої актуальності, оскільки будь-які прояви зловживань з боку посадових осіб у цей період не лише порушують вимоги кримінального законодавства, а й загрожують національній безпеці, підриваючи ефективність функціонування державного апарату та обороноздатність країни. Водночас аналіз

правозастосовної практики свідчить, що правове розуміння поняття «неправомірна вигода» залишається неоднозначним, а нормативна невизначеність деяких його ознак ускладнює кваліфікацію таких діянь і сприяє уникненню відповідальності.

Таким чином, неправомірна вигода виступає не лише кримінально-правовою категорією, а й комплексним соціально-правовим явищем, що поєднує у собі економічну, морально-етичну та політико-правову складові. Вона має як матеріальний, так і нематеріальний характер, і проявляється через незаконне використання владних або службових повноважень в обмін на отримання певних благ, послуг чи переваг.

1.2. Криміналістична характеристика неправомірної вигоди: структура та елементи

Криміналістична характеристика корупційних кримінальних правопорушень становить невід'ємний елемент відповідної криміналістичної методики. У ній систематизовано узагальнені відомості про закономірності механізму скоєння таких діянь, що надає змогу слідчому ефективно планувати та прогнозувати власну діяльність під час розслідування. Питанням формування та розвитку криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у науці криміналістики приділяється значна увага, адже саме ця концепція, починаючи з другої половини XX століття, здобула значну підтримку в науковому середовищі і стала невід'ємною складовою теоретичного апарату криміналістики.

Розкриттю змісту, структури та елементів криміналістичної характеристики присвячено праці багатьох відомих вітчизняних дослідників, серед яких В. Бахін, О. Васильєв, Л. Відонов, А. Волобуєв, М. Даньшин, В. Єрмолович, В. Журавель, О. Колесніченко, В. Коновалова, Є. Лук'янчиков, С. Мітрічев, О. Одерій, М. Салтевський, А. Старушкевич, В. Тіщенко, В. Шепітько, Б. Щур та ін. Їхні дослідження дозволили комплексно обґрунтувати сутність і структуру криміналістичної характеристики, а її основні складові набули

усталеного характеру та активно застосовуються при створенні криміналістичних методик розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень.

У науковій літературі криміналістична характеристика розглядається як інформаційна модель подій певного виду, яка виконує евристичну, пізнавальну, організаційно-методичну та оцінювальну функції [119, с. 18]. Альтернативний підхід до тлумачення цього поняття розглядає його як упорядковану та структуровану сукупність інформаційних даних та відомостей щодо криміналістично релевантних та значущих ознак, які характеризують кримінальне правопорушення. До складу таких ознак входять різноманітні елементи, серед яких варто назвати способи вчинення злочинних дій, місцезнаходження та територіальні характеристики місцевості, де було здійснено правопорушення, обстановка та умови, в яких розгортались злочинні діяння, предмет злочинного посягання та інші криміналістичні характеристики. При цьому особливої важливості набуває той факт, що ця система інформаційних даних не лише фіксує окремі ознаки та елементи, але й відображає та демонструє закономірні причинно-наслідкові та функціональні зв'язки, які існують та взаємодіють між усіма цими складовими елементами кримінального правопорушення [75, с. 42]. На думку В. Шепітька, криміналістична характеристика являє собою систему даних про окремі види кримінальних правопорушень, що охоплює відомості про особу злочинця, його мотиви, предмет кримінального правопорушення, обстановку та способи його вчинення, які мають значення для виявлення та розкриття протиправних діянь із використанням криміналістичних засобів і методів [81, с. 82].

Отже, криміналістична характеристика певного виду кримінального правопорушення – це сукупність даних про його ознаки, які мають суттєве значення для виявлення, фіксації, дослідження та розслідування таких діянь. Водночас, у межах дослідження неправомірної вигоди як форми прояву корупції, доцільно виокремити ті елементи характеристики, які безпосередньо впливають на ефективність криміналістичного пізнання цих кримінальних правопорушень. Варто зазначити, що раціонально достатніми елементами криміналістичної

характеристики пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди є, зокрема, предмет кримінального правопорушення, специфіка способу його реалізації, типові сліди злочинної діяльності та особу правопорушника, адже саме вони відображають специфіку даної категорії корупційних правопорушень.

У наукових криміналістичних дослідженнях відзначається, що предмет злочинного посягання має специфічні властивості, які полягають у його здатності бути як слідоутворюючим, так і слідосприймаючим об'єктом. До таких об'єктів належать матеріальні утворення живої та неживої природи, котрі мають певні якісні та кількісні характеристики, фізико-хімічні й споживчі властивості, що надають їм індивідуальності у матеріальному світі. Саме ці властивості зумовлюють способи вчинення, приховування або маскування злочинного діяння [205]. У криміналістичній літературі підкреслюється, що характеристика предмета кримінального правопорушення має значення не лише для розуміння сутності діяння, а й для встановлення особи правопорушника [208, с. 345]. При цьому між ознаками предмета кримінального правопорушення та іншими елементами події існує закономірний зв'язок: предмет посягання – спосіб вчинення – канали збуту – місця приховування – відомості про злочинця.

Криміналістичне значення предмета кримінального правопорушення у контексті розслідування фактів надання неправомірної вигоди визначається тим, що саме на ньому зосереджується ключова інформація для встановлення обставин кримінального правопорушення та виявлення слідів злочинної діяльності. Як і на інших об'єктах криміналістичного дослідження, на предметі неправомірної вигоди можуть залишатися різноманітні сліди, що мають значення для формування доказової бази та побудови криміналістичної моделі події.

Зокрема, виділяють такі основні місця концентрації слідів:

а) Безпосередньо на самому предметі неправомірної вигоди. Це можуть бути фізичні сліди: сліди пальців, відбитки долонь, частинки шкіри, волокна тканини, залишки косметичних засобів або інших матеріалів, що контактували з предметом. Такі сліди є особливо цінними під час огляду місця події, оскільки

вони дозволяють ідентифікувати особу, яка передавала або отримувала неправомірну вигоду, встановити послідовність дій і спосіб здійснення передачі.

б) На тілі або одязі правопорушника. Слідова інформація може зберігатися на руках, одязі, взутті або інших частинах тіла особи, яка пропонувала, обіцяла чи надавала неправомірну вигоду. До таких слідів належать залишки матеріалу предмета, його запах, частинки пилу чи ґрунту з місця передачі, сліди контактної взаємодії з речовими доказами. Виявлення цих слідів під час огляду особи або її речей допомагає відтворити механізм вчинення діяння та підтвердити участь конкретного суб'єкта у злочині.

в) На інших об'єктах навколишнього середовища. Сюди входять сліди на робочих місцях, у транспортних засобах, сейфах, шухлядах, грошових чи банківських документах, а також у місцях зберігання, збуту чи використання неправомірної вигоди. Аналіз таких слідів дає змогу встановити ланцюжок злочинних дій, визначити проміжних осіб або посередників, а також з'ясувати обставини приховування або реалізації предмета кримінального правопорушення.

Таким чином, предмет неправомірної вигоди у криміналістичному дослідженні виступає ключовим носієм слідів злочинної діяльності, що дозволяє не лише ідентифікувати учасників корупційної схеми, а й відтворити повний алгоритм їхніх дій, встановити місця та способи передачі, зберігання та використання неправомірної вигоди. Це підкреслює його значущість як об'єкта криміналістичного аналізу і доказової бази у розслідуванні злочинів корупційної спрямованості.

Як зазначається в наукових працях, неправомірна вигода як предмет кримінального правопорушення виступає одним із ключових елементів механізму формування слідової картини правопорушення. Вона поєднує в собі властивості як слідоутворюючого, так і слідосприймаючого об'єкта, виступаючи одночасно носієм доказової інформації, що має істотне значення для реконструкції події кримінального правопорушення [14, с. 53].

Криміналістичне значення предмета проявляється у здатності фіксувати сліди безпосередньо на своєму матеріалі, що дає змогу визначити спосіб

передачі, особу, яка пропонувала чи отримувала неправомірну вигоду, а також обставини здійснення кримінального правопорушення. Крім того, на предметі можуть зберігатися біологічні, фізичні та хімічні сліди, включно з відбитками пальців, залишками шкіри, волокон одягу, слідами косметичних чи інших речовин, що мали контакт із предметом.

Не менш важливим є те, що неправомірна вигода як об'єкт дослідження може переносити сліди на тілесні та речові об'єкти правопорушника, а також на інші об'єкти навколишнього середовища, включаючи робочі місця, транспортні засоби, місця зберігання чи реалізації предмета. Така здатність накопичувати й передавати інформацію робить неправомірну вигоду цінним джерелом для встановлення послідовності дій суб'єктів, відтворення обставин події та ідентифікації осіб, що брали участь у вчиненні корупційного правопорушення.

Таким чином, неправомірна вигода у криміналістичному аспекті виступає ключовим носієм слідів злочинної діяльності, що дозволяє не лише з'ясувати механізм вчинення правопорушення, а й сформувати повну доказову базу, необхідну для ефективного розслідування та судового розгляду [14, с. 53].

Традиційні уявлення про предмет кримінального правопорушення корупційного характеру як про хабар зазнали істотних змін. Якщо раніше предмет таких кримінальних правопорушень визначався як незаконна винагорода майнового характеру [97, с. 32], при цьому термін «майновий» розумівся як такий, що має вартісні характеристики [16, с. 36], то сучасний підхід значно розширює це розуміння. У керівних судових роз'ясненнях також наголошувалося на майновій природі предмета кримінального правопорушення, що охоплює майно, права на майно та дії майнового змісту [161].

Проте міжнародна практика і стандарти антикорупційного законодавства зумовили необхідність розширення підходу до визначення предмета таких діянь. За результатами другого раунду оцінювання стану виконання Україною міжнародних зобов'язань, GRECO рекомендувала передбачити у кримінальному законодавстві визначення поняття «хабар», яке б охоплювало також неправомірні переваги нематеріального характеру [201]. Україна, приєднавшись до GRECO, взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення виконання

рекомендацій та брати участь у процесі взаємної оцінки. У травні 2009 року на пленарному засіданні GRECO було затверджено звіт щодо імплементації антикорупційних стандартів, який охоплював питання діяльності спеціалізованих органів із запобігання корупції, імунітету посадових осіб, виявлення, вилучення та конфіскації корупційних доходів, а також відповідальності юридичних осіб за корупційні злочини [194]. У подальшому Законом України від 18 квітня 2013 року № 221-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» термін «хабар» у Кримінальному кодексі України та інших нормативно-правових актах був замінений на поняття «неправомірна вигода» [148].

У межах нашого дослідження важливо конкретизувати криміналістично значущі ознаки предмета кримінального правопорушення та окреслити можливості виявлення його слідоутворюючих властивостей. Варто зазначити, що на сьогодні у криміналістичній літературі відсутнє чітке визначення предмета надання, обіцянки чи пропозиції неправомірної вигоди, узгоджене з чинним кримінальним законодавством, хоча наявні окремі спроби типологізації предметів корупційних злочинів і злочинів у сфері службової діяльності.

Так, Л. Казанська пропонує класифікацію предметів кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, виділяючи такі їх види: а) грошові кошти; б) переваги; в) пільги; г) послуги; д) нематеріальні активи; е) інше майно [62, с. 172].

Іншу, більш деталізовану типологію наводить О. Пчеліна, яка виокремлює:

1. кошти, у тому числі заробітна плата, пенсії, стипендії, бюджетні кошти, а також ті, що не надійшли до бюджету внаслідок ухилення від сплати податків;
2. інше майно (житло, транспорт, будівлі, майнові права, матеріальні цінності, дії майнового характеру);
3. переваги та пільги;

4. послуги матеріального, адміністративного або соціального характеру;
5. нематеріальні блага, серед яких об'єкти інтелектуальної власності, інформація, майнові права тощо;
6. будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового змісту;
7. документи (офіційні, виборчі, службові), печатки, штампи;
8. зброя, боєприпаси, вибухові або радіоактивні речовини, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, а також інше військове чи спеціальне майно;
9. наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори або обладнання для їх виготовлення;
10. культурні цінності, тварини, рослини чи інші об'єкти тваринного світу, зокрема занесені до Червоної книги України;
11. символіка тоталітарних режимів у будь-якій формі, зокрема сувенірній [165, с. 177].

Як видно, дослідниця сформулювала типологію на підставі аналізу положень Особливої частини Кримінального кодексу України, що дозволяє поділити предмети на дозволені до цивільного обігу та заборонені. Однак цього поділу недостатньо для з'ясування слідотворчих та слідосприймаючих характеристик предмета неправомірної вигоди, що зумовлює необхідність більш точного визначення його криміналістичного змісту.

Передусім слід уточнити поняття «грошові кошти», оскільки саме вони найчастіше виступають предметом корупційних правопорушень. Грошові кошти - це гроші [184], фінансові ресурси [135, с. 125], які в економічному розумінні виступають універсальним еквівалентом вартості товарів і послуг, мають найвищу ліквідність і виконують функцію міри цінності, що істотно перевищує витрати на їх зберігання чи обіг [35, с. 30].

Відповідно до положень ст. 3 Закону України «Про платіжні послуги» визначено, що кошти можуть існувати у двох формах - готівковій (формі грошових знаків) та безготівковій (формі записів на рахунках). Зазначено також, що грошові знаки випускаються у вигляді банкнот і монет із зазначенням їх

номінальної вартості, а гривня є єдиним законним платіжним засобом на всій території України, який приймається всіма фізичними та юридичними особами без обмежень для здійснення розрахунків і переказів. Також передбачено електронні гроші та цифрові гроші для здійснення розрахунків лише в безготівковій формі [160].

Таким чином, у матеріальному світі грошові кошти існують у двох основних формах - у вигляді банкнот і монет або у вигляді записів на банківських рахунках чи в інших фінансових установах і для визначених цілей існує третя форма - електронні та цифрові гроші [145].

Розглядаючи такі форми неправомірної вигоди, як «переваги» та «пільги», необхідно враховувати зміст цих понять. У тлумачних джерелах «переваги» визначаються як: 1) наявність вищого становища або кращих можливостей порівняно з іншими; 2) кількісне чи якісне переважання; 3) особливе право або привілей. Отже, під перевагою варто розуміти надання окремій особі певних преференцій чи привілеїв, що ставлять її у вигідніше становище відносно інших [179, с. 132].

Поняття «пільги» охоплює, зокрема: 1) повне або часткове звільнення від обов'язків чи загальних правил; 2) поблажливе ставлення до порушень; 3) спрощення чи полегшення певних умов [177, с. 111]. Виходячи з цього, і «переваги», і «пільги» є відступом від загального правила на користь конкретної особи. Їх можна розмежувати за характером загальної норми: якщо вона передбачає обов'язок (сплату, виконання, обмеження права) - звільнення від нього є пільгою; якщо ж правило встановлює межу задоволення потреб, тоді відхід від неї на користь суб'єкта слід вважати перевагою.

Тому не можна повністю погодитися з позицією Ю. Сивопляса, який розглядає «переваги» як особливі привілеї, що створюють додаткові можливості для певних осіб (зокрема, скорочення трудових обов'язків без зменшення оплати, позачергове отримання житла тощо), адже такий підхід не дозволяє чітко відмежувати пільги від переваг [177, с. 109].

З об'єктивного боку, переваги та пільги мають нематеріальну природу, хоча їх наслідком може бути отримання матеріального результату. Наприклад,

неодноразове отримання службового житла з подальшою приватизацією є зловживанням перевагами, що має організаційний характер, хоча саме житло є матеріальним об'єктом.

До інших видів неправомірної вигоди належать і «послуги», які, згідно з п. 17 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-ХІІ, визначаються як діяльність виконавця, спрямована на надання споживачеві матеріального або нематеріального блага, відповідно до умов договору [155]. З економічного погляду послуги розглядаються як специфічний товар інфраструктурного типу, що забезпечує нормальне або ефективніше функціонування ринку [140, с. 242].

Однак послуги можуть надаватися не лише у сфері економічних відносин, а й у межах адміністративних чи муніципальних. Так, науковці виділяють «муніципальні послуги» - діяльність органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб щодо реалізації прав і свобод громадян, зокрема управлінських і неуправлінських функцій [51]. У широкому сенсі поняття «послуги» у контексті неправомірної вигоди доцільно трактувати як будь-які дії, спрямовані на задоволення потреб іншої особи [44]. У криміналістичному аспекті послуга характеризується тим, що її надання і споживання збігаються в часі й просторі, а результат не може бути відкладений [170].

В. Харченко слушно відносить до нематеріальних активів як предмета неправомірної вигоди не лише виключні майнові, але й особисті немайнові права на об'єкти інтелектуальної власності, оскільки вони здатні приносити матеріальну користь (зокрема, шляхом реалізації авторських, виконавських чи винахідницьких прав) [196, с. 307]. Аналогічно Ю. Гродецький визначає нематеріальні активи як право власності на результати інтелектуальної діяльності, включаючи промислову власність та інші подібні права [89, с. 798].

До об'єктів таких прав можна віднести винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, торговельні марки, комерційні найменування, географічні зазначення, комерційна таємниця, комп'ютерні програми тощо. Сюди також може бути віднесене «ноу-хау».

Під іншими нематеріальними чи негрошовими вигодами слід розуміти об'єкти немайнових прав або законних інтересів, які не мають грошового виразу. У зв'язку з цим обґрунтованим є поділ неправомірної вигоди на два види:

1. вигода грошового характеру (гроші, майно, пільги, переваги, нематеріальні активи);
2. вигода негрошового характеру (нематеріальні переваги, послуги тощо) [141].

З криміналістичної точки зору, доцільно виокремлювати реальні та символічні форми неправомірної вигоди. Аналіз проведеного дослідження свідчить, що у більшості випадків предметом кримінального правопорушення виступали реальні матеріальні об'єкти - готівкові кошти або валютні цінності. Лише в окремих випадках зафіксовано використання символічних форм (безготівкові перекази через банківські рахунки) (Додаток А).

Матеріальні предмети кримінального правопорушення, зокрема готівкові кошти, цінності або інші фізичні об'єкти, мають здатність залишати сліди фізичного контакту, що можуть бути використані як доказова інформація у процесі розслідування. До таких слідів належать відбитки пальців, сліди долонь, мікрочастинки тканин, волосся, залишки речовин або інших матеріальних слідів, які підлягають виявленню та дослідженню за допомогою дактилоскопічних, трасологічних та інших спеціальних експертиз. Крім того, матеріальні предмети можуть зберігати інформацію про шляхи їх переміщення, місця зберігання або контакт із правопорушником і потерпілим, що дозволяє відтворити хронологію та обставини скоєння правопорушення.

Символьні предмети, до яких належать безготівкові гроші, електронні перекази, платіжні документи, криптовалюти або інші цифрові носії вартості, не залишають фізичних слідів, проте є носіями інформації, що піддається криміналістичному аналізу. Виявлення таких предметів здійснюється через аналіз банківських трансакцій, електронних платіжних систем, облікових записів та документів, а також шляхом проведення економічних, бухгалтерських та комп'ютерно-технічних експертиз, що дозволяє встановити наявність, обсяг та канал передачі неправомірної вигоди.

Крім того, матеріальні та символічні предмети можуть взаємодіяти у процесі кримінального правопорушення: наприклад, передача готівки супроводжується цифровими повідомленнями або квитанціями, що створює комплексну слідову картину, яка є важливою для відтворення події, ідентифікації учасників та розкриття способів скоєння кримінального правопорушення. Виявлення та дослідження цих слідів підвищує ефективність тактичних і стратегічних слідчих (розшукових) дій, забезпечує достовірність доказової бази та дозволяє визначити механізми надання, пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди

У криміналістиці особливу значущість для пізнання обставин кримінальних правопорушень становлять відомості про спосіб їх вчинення, оскільки саме ця інформація має найбільшу доказову цінність для встановлення істини у кримінальному провадженні. Потреби практики зумовлюють підвищену увагу до дослідження кримінального правопорушення та особливостей його реалізації. Загальновизнаною є теза про фундаментальне значення для криміналістики вчення про способи вчинення кримінального правопорушення і пов'язані з ними сліди [82, с. 11-12]. Науковці підкреслювали, що спосіб вчинення й приховування кримінального правопорушення, а точніше знання про нього, визначає напрям пошуку істини у провадженні, тобто є методологічною основою розкриття і розслідування.

У загальному розумінні «спосіб» означає певний порядок, прийом або метод дії, що застосовується для досягнення поставленої мети [49, с. 634]. У кримінально-правовому сенсі під способом вчинення кримінального правопорушення розуміють сукупність методів, послідовність рухів і прийомів, які використовує особа для реалізації злочинного наміру. В іншому визначенні підкреслюється, що це порядок і послідовність дій, спрямованих на посягання на охоронювані законом суспільні відносини із застосуванням вибіркових засобів для досягнення мети [137, с. 160].

Необхідно зауважити, що криміналістичне розуміння поняття «спосіб вчинення кримінального правопорушення» не завжди тотожне кримінально-правовому, що визнають і представники кримінально-правової науки [99, с. 407].

Тому важливим є саме криміналістичний підхід до дослідження цього поняття. Зважаючи на це, деякі вчені ототожнювали предмет криміналістики з ученням про способи підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення і сліди злочинної діяльності, вважаючи, що саме закономірності їх формування становлять ядро криміналістичної науки.

Криміналістичне трактування способу вчинення кримінального правопорушення є значно ширшим і багатовимірним порівняно з кримінально-правовим. Його практичне значення полягає в тому, що криміналістика розробляє ефективні рекомендації щодо: а) встановлення обставин кримінального правопорушення, його розкриття та розслідування; б) виявлення й фіксації слідів злочинної діяльності; в) ідентифікації осіб, які його вчинили; г) забезпечення повноти досудового розслідування і запобігання подібним кримінальним правопорушенням у майбутньому.

У криміналістиці не менше значення, ніж сам факт учинення кримінального правопорушення, має аналіз дій, пов'язаних із його підготовкою та приховуванням. Ступінь деталізації таких дій є більшою, ніж у кримінально-правових дослідженнях, що пояснюється різницею у предметі цих наук. Практично спосіб вчинення кримінального правопорушення у криміналістиці охоплює цілу систему ознак, які не завжди мають юридичне значення, але суттєво впливають на виявлення слідів, реконструкцію подій і встановлення особи правопорушника. Наприклад, наявність у слідах ознак професійних навичок може допомогти у пошуку конкретного злочинця [47, с. 233].

У науковій літературі поняття «спосіб вчинення кримінального правопорушення» має різні інтерпретації. Так, С. Зав'ялов визначає його як систему взаємопов'язаних дій або бездіяльності, спрямованих на досягнення злочинної мети, що здійснюються у певній послідовності з використанням відповідних засобів [54, с. 7]. М. Даньшин розглядає цей спосіб як сукупність дій, об'єднаних єдиним злочинним задумом - від підготовки до приховування, зумовлених конкретними умовами [45, с. 9]. Найбільш системне визначення подають автори, які підкреслюють, що спосіб вчинення кримінального правопорушення - це система дій, обумовлених зовнішніми обставинами та

психологічними якостями особи, що включає вибір засобів, умов місця і часу. Саме з таких позицій доцільно розглядати способи підготовки, вчинення і приховування діянь, пов'язаних із наданням, пропозицією чи обіцянкою неправомірної вигоди.

Формування загальних результатів вивчення судових рішень дало змогу виокремити найбільш поширені моделі поведінки осіб, що пропонують, обіцяють або надають неправомірну вигоду службовим особам. Зокрема, з'ясовано, що переважна більшість таких діянь характеризується контактним способом передачі (біля 85% від загальної кількості випадків). Йдеться, насамперед, про безпосереднє вручення предмета неправомірної вигоди - як у відкритому вигляді, так і в прихованій формі (наприклад, у конверті, документі). У межах цієї групи також спостерігаються різновиди дій, коли неправомірну вигоду залишають поблизу службової особи, а саме: кладуть на стіл, полицю, у шухляду, на землю поряд, на панель чи консоль автомобіля, у бардачок, під двірник або на багажник транспортного засобу.

Другою за поширеністю категорією виступають безконтактні способи, що передбачають передачу неправомірної вигоди у безготівковій формі - через банківські перекази, електронні платіжні сервіси, криптогаманці або інші фінансові інструменти, які ускладнюють виявлення джерела походження коштів.

Водночас у близько 2% досліджених кримінальних проваджень встановлено, що сам факт передання предмета неправомірної вигоди не відбувся, тобто діяння обмежилось лише обіцянкою чи пропозицією такої вигоди, що також становить кримінально карану поведінку відповідно до чинного законодавства.

З криміналістичної точки зору, поділ способів пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди на контактні та безконтактні має важливе практичне значення. Він дозволяє встановити не лише механізм взаємодії між учасниками корупційного правопорушення, але й визначити характер та джерела доказової інформації. Контактна форма, зазвичай, супроводжується залишенням матеріальних слідів (відбитки пальців, мікрочастинки, аудіо- чи відеофіксація моменту передачі), а також інформаційних слідів, пов'язаних із безпосереднім

спілкуванням суб'єктів - їхніми висловлюваннями, жестами, поведінковими реакціями. Такі ознаки мають істотне значення для ідентифікації особи, яка передає неправомірну вигоду, а також для підтвердження її умислу та усвідомлення протиправного характеру дій.

Безконтактний спосіб, натомість, характеризується використанням технічних і цифрових засобів передачі коштів, що ускладнює їхнє відстеження та документування. У таких випадках пріоритетного значення набувають цифрові сліди - банківські транзакції, IP-адреси, електронне листування, метадані тощо. Виявлення і дослідження таких даних потребує залучення спеціальних знань у сфері комп'ютерно-технічної та фінансової експертизи, що підвищує вимоги до професійної підготовки слідчих і аналітиків.

Таким чином, класифікація способів надання неправомірної вигоди не лише сприяє побудові типової криміналістичної моделі цього виду злочинів, а й забезпечує вибір оптимальних тактичних прийомів для їх виявлення, фіксації доказів та розслідування.

Властивості особи, яка вчиняє корупційне кримінальне правопорушення, становлять один із ключових елементів криміналістичної характеристики злочинів і традиційно розглядаються у межах наук кримінально-правового циклу з урахуванням їх специфічного підходу. Так, норми матеріального кримінального права, спрямовані на визначення підстав кримінальної відповідальності, оперують поняттям «суб'єкт кримінального правопорушення» та акцентують увагу на таких його ознаках, як вік, осудність і наявність ознак спеціального суб'єкта (з урахуванням особливостей правового статусу). Кримінологічні дослідження, орієнтовані на запобігання злочинності через аналіз схильності осіб до протиправної поведінки, зосереджуються на узагальненні демографічних і соціальних характеристик осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (вік, гендер, рівень освіти, сімейний, соціальний та матеріальний стан тощо).

Проблема особистості злочинця є однією з фундаментальних у кримінологічній науці. Це пояснюється тим, що кримінальне правопорушення, будучи усвідомленим вольовим актом людини, зумовлений її індивідуальними

рисами, життєвими орієнтирами та ціннісними настановами. Інакше кажучи, дослідження особистості злочинця пов'язане з вивченням етіології злочинної поведінки. Аналізуючи таку особу, дослідники прагнуть не лише визначити її характеристики, а й зрозуміти причини протиправних дій. Це обумовлено тим, що ні окреме кримінальне правопорушення, ні злочинність загалом не можуть бути адекватно пояснені без урахування особистісного чинника. Саме особа виступає своєрідним «посередником» між соціальними умовами життя та кримінальною поведінкою.

Кримінологи розглядають особистість злочинця як сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, що певною мірою типово притаманні особам, винним у кримінальних правопорушеннях конкретного виду [58, с. 57]. В іншій інтерпретації, особа злочинця - це система соціальних властивостей, зв'язків і відносин, які характеризують людину, що порушує кримінальний закон, і які, у поєднанні з іншими обставинами, зумовлюють її антисоціальну поведінку [11, с. 78], або ж - це особа, що безпосередньо вчинила кримінальне правопорушення.

П. Матишевський зазначав, що поняття «особа злочинця» охоплює широкий комплекс соціально значущих рис - соціально-демографічних, морально-психологічних, психофізіологічних, включаючи особисті властивості, систему міжособистісних зв'язків, моральний та духовний світ, індивідуальні особливості й життєві установки [115, с. 35]. На думку інших авторів, криміналістичне вивчення особистості передбачає встановлення інформації, що має значення для розслідування, щодо злочинця, потерпілого, обвинуваченого та інших учасників процесу. Ці дані повинні містити анатомічні, біологічні, психологічні та соціальні характеристики, необхідні для ідентифікації особи, вирішення тактичних завдань, з'ясування обставин події злочину й забезпечення ефективності криміналістичної профілактики.

В. Шепітько визначає особу злочинця як сукупність психологічних властивостей, характерних для осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень [207, с. 155]. Також у науці пропонується більш деталізована структура, з використанням соціальних (соціальний статус, освіта, сімейний

стан, професія тощо), психологічних (світогляд, переконання, навички, емоції, темперамент) і біологічних (вік, стать, фізичні параметри) характеристик.

Узагальнюючи наукові підходи, можна дійти висновку, що попри певні відмінності у деталях, дослідники одностайні в тому, що дані про особу злочинця є невід'ємним компонентом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень [181, с. 93]. У прикладному вимірі ці відомості відіграють ключову роль у формуванні тактики проведення слідчих (розшукових) дій, а також у розробці методики розслідування. Як зазначають С. Лапта та В. Гузей, відомості про особу потерпілого й злочинця мають важливе значення, оскільки дозволяють слідчому побудувати криміналістичну модель події та висунути обґрунтовані версії щодо ще не встановлених обставин [101, с. 160].

До кола криміналістично значущих завдань, реалізація яких спирається на систему даних про особу, що пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду службовій особі, належать: формування базової криміналістичної моделі особи правопорушника; оптимізація процесу розслідування і вибір ефективного тактичного впливу; встановлення та розшук невідомої особи, яка вчинила корупційне кримінальне правопорушення; накопичення інформації про типові риси таких осіб для вдосконалення методики розслідування; профілактика корупційних діянь на основі аналізу типових характеристик осіб, схильних до їх учинення [187, с. 127].

Для розкриття криміналістично значущих властивостей особи правопорушника важливим є з'ясування їхньої структури. Це необхідно для визначення кола обставин, що характеризують суб'єкта кримінального правопорушення та мають кримінально-правове, процесуальне й кримінологічне значення, тому підлягають встановленню під час досудового розслідування, судового розгляду й виконання покарання.

Під структурою у даному контексті розуміють сукупність елементів особистості, їх взаємозв'язок і підпорядкованість, що формують цілісну систему. Вона охоплює особистісні властивості, соціальні зв'язки, стійкі риси характеру, індивідуальні прояви поведінки та внутрішню узгодженість елементів особистості злочинця, що відображає її неповторність.

Як підкреслюється в наукових джерелах, встановлення особи є одним із найскладніших завдань криміналістики, яке постає під час розкриття й розслідування кримінальних правопорушень. Це процес виявлення, фіксації та дослідження інформативних ознак людини, важливих для встановлення істини у провадженні, побудови її психологічного та поведінкового портрету, організації оперативно-розшукових заходів і проведення експертиз.

Криміналістичне значення вивчення особи полягає в отриманні інформації, необхідної для ефективного розкриття кримінального правопорушення, вибору тактичних прийомів і здійснення виховного впливу на правопорушника. Без урахування індивідуальних особливостей особи неможливо правильно визначити тактику проведення слідчих (розшукових) дій. Саме такі відомості криміналістика запозичує з кримінологічної характеристики кримінального правопорушення, що підтверджує важливість комплексного підходу до вивчення ознак особи правопорушника [208, с. 289].

Отож, особа, яка пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду службовій особі, - це, як правило, соціально активний суб'єкт із певним рівнем матеріальної забезпеченості та доступом до ресурсів, який усвідомлює протиправність своїх дій, проте розглядає корупційну взаємодію як ефективний інструмент досягнення власної мети. Їй притаманні прагматизм, гнучкість мислення, здатність до маніпуляцій і ситуативне виправдання незаконних дій. З криміналістичної точки зору, така особа виступає ініціатором контакту, демонструє підготовленість до взаємодії, орієнтується у механізмі ухвалення управлінських рішень і використовує це знання для формування «пропозиції вигоди».

Таким чином, особу, що пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, можна визначити як свідомого суб'єкта корупційного правопорушення, який, керуючись корисливими або прагматичними мотивами, ініціює злочинну взаємодію зі службовою особою з метою досягнення незаконної переваги чи уникнення правових обмежень, проявляючи при цьому високий рівень адаптивності, обачності та психологічної готовності до ризику викриття.

Криміналістична характеристика неправомірної вигоди є однією з ключових складових методики розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, оскільки акумулює систематизовані відомості про закономірності механізму вчинення таких діянь, взаємозв'язки між їх окремими елементами та типові способи їх реалізації. Її значення полягає у створенні інформаційної моделі кримінально значущої події, що сприяє висуненню і перевірці слідчих версій, вибору тактичних прийомів та оптимізації процесу доказування.

Структурними елементами криміналістичної характеристики неправомірної вигоди виступають: предмет неправомірної вигоди, спосіб її пропозиції, обіцянки або надання, місце, час та обстановка вчинення діяння, сліди кримінального правопорушення, особа, яка пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, особа службової особи, якій вона адресована, а також типові слідові ситуації. У взаємозв'язку ці елементи формують цілісну криміналістичну модель, яка дозволяє не лише відтворити механізм події, але й прогнозувати поведінку її учасників.

Дослідження показало, що основними способами надання неправомірної вигоди є контактні форми (передача грошових коштів або матеріальних цінностей особисто, у конверті, документі, на робочому місці чи в транспорті) та безконтактні (перерахування коштів безготівково, використання криптовалюти, електронних платіжних систем, передача через посередників). Цей поділ має суттєве криміналістичне значення, оскільки зумовлює різні механізми утворення слідів, джерела доказової інформації та необхідність залучення різних спеціальних знань.

Не менш важливим елементом є особа злочинця, тобто особа, яка пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду. Її криміналістичне вивчення має забезпечити виявлення типових соціально-демографічних, психологічних і професійних ознак, що дозволяють створювати профіль потенційного суб'єкта кримінального правопорушення та прогнозувати його поведінку під час досудового розслідування.

Таким чином, криміналістична характеристика неправомірної вигоди - це інформаційна система взаємопов'язаних відомостей про об'єктивні та суб'єктивні елементи складу кримінального правопорушення, закономірності його підготовки, вчинення і приховування, а також джерела доказової інформації. Її наукове та практичне значення полягає у створенні методологічної основи для побудови оптимальних моделей розслідування корупційних кримінальних правопорушень, прогнозуванні кримінальних ситуацій і вдосконаленні профілактичної діяльності органів досудового розслідування.

1.3. Предмет доказування у провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди

Серед ключових елементів кримінального процесуального доказування є визначення предмета доказування, який окреслює коло фактичних даних, що підлягають встановленню для вирішення завдань кримінального провадження. У провадженнях про корупційні кримінальні правопорушення, зокрема щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, предмет доказування набуває особливого значення, адже саме від його повноти та точності залежить правильність кваліфікації діяння, обґрунтованість процесуальних рішень і забезпечення принципу невідворотності покарання.

Характерною ознакою таких проваджень є складність встановлення об'єктивних та суб'єктивних сторін кримінального правопорушення, що зумовлено високим ступенем латентності корупційних діянь, прихованим характером домовленостей між учасниками, відсутністю прямих доказів та переважанням непрямих свідчень. Саме тому особливу вагу має чітке визначення структури предмета доказування, яка повинна враховувати специфіку складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, а також практику його розслідування і судового розгляду.

Крім того, необхідність комплексного підходу до формування предмета доказування у таких провадженнях зумовлюється тим, що корупційні кримінальні правопорушення посягають не лише на нормальну діяльність

органів державної влади та місцевого самоврядування, а й на засади публічної служби, довіру громадян до державних інституцій. Зважаючи на це, у процесі доказування важливо встановити не тільки факт прийняття чи вимагання неправомірної вигоди, але й мотиви, умисел, зв'язок вигоди із виконанням або невиконанням певних дій з використанням службового становища, а також інші обставини, які мають вагоме значення для визначення привальної правової оцінки.

Отже, вивчення особливостей предмета доказування у провадженнях, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки чи одержанням неправомірної вигоди, є необхідною умовою для вдосконалення практики досудового розслідування, оптимізації діяльності органів досудового розслідування та суду, а також підвищення ефективності протидії корупції як одній із найбільших загроз національній безпеці України.

Здійснення досудового розслідування будь якого кримінального правопорушення, у тому числі передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, охоплює період проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД). Основним його завданням є перевірка та підтвердження наявності ознак складу кримінального правопорушення в події, інформацію про яку внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Лише після встановлення таких обставин з'являється можливість обрати оптимальну криміналістичну методику подальшого розслідування. На початковому етапі здійснюється значний обсяг слідчої роботи, спрямованої на збирання, перевірку, оцінку й використання доказової інформації, необхідної для розкриття всіх обставин кримінального правопорушення.

Не викликає жодних заперечень той факт, що методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовою особою, безпосередньо корелює з правовою кваліфікацією такого діяння. Адже саме від точності кваліфікації залежить напрям і зміст досудового розслідування, вибір тактичних прийомів та визначення кола обставин, які мають бути доведені у процесі

доказування, зокрема при побудові криміналістичної характеристики відповідних кримінальних правопорушень.

Практика свідчить, що в діяльності органів досудового розслідування нерідко трапляються випадки, коли слідчі свідомо надають кримінальному правопорушенню більш тяжку кваліфікацію, ніж це відповідає фактичним обставинам справи. Такий підхід часто пояснюється вимогами частини другої статті 246 КПК України, яка дозволяє проведення більшості негласних слідчих (розшукових) дій лише у провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. У подальшому, після уточнення правової оцінки, дії осіб перекваліфіковуються на кримінальні правопорушення невеликої або середньої тяжкості, а отримані під час НСРД докази використовуються для доведення їхньої винуватості. Однак така практика нерідко призводить до визнання доказів недопустимими, оскільки вони були здобуті з порушенням процесуальних вимог (ч. 1 ст. 87 КПК України). Це свідчить про необхідність особливої уважності при визначенні початкової кваліфікації, адже саме вона визначає межі повноважень органу досудового розслідування щодо проведення негласних дій.

З позицій кримінального права, склад кримінального правопорушення виступає своєрідною моделлю кваліфікації, яка потребує послідовного аналізу всіх його елементів. Такий підхід забезпечує логічність мислення та раціональність дій суб'єкта кваліфікації. Структура складу кримінального правопорушення охоплює сукупність ознак об'єктивного (об'єкт, предмет, потерпілий, діяння, наслідки, причинний зв'язок, місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя й засоби вчинення) та суб'єктивного (суб'єкт, форма вини, мотив, мета) характеру. Саме їх встановлення визначає межі предмета доказування у відповідних кримінальних провадженнях.

Загальновизнано, що дослідження предмета доказування стадії досудового розслідування, доцільно розпочинати з виявлення ознак, що характеризують об'єкт складу кримінального правопорушення, у тому числі й складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 КК України. Коректне визначення об'єкта такого кримінального правопорушення дає змогу встановити зміст і ступінь суспільної небезпеки посягання, забезпечити

правильну кримінально-правову кваліфікацію діяння, а також вибудувати логічну структуру розслідування.

Подальший аналіз особливостей об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, ґрунтується на традиційному розумінні його як системи суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону, яким завдається істотна шкода або створюється реальна загроза її заподіяння [186, с. 15]. Саме глибоке осмислення природи цих суспільних відносин дозволяє краще зрозуміти сутність корупційних проявів, адже вони руйнують не лише правопорядок, а й довіру громадян до державної влади. Тому дослідження об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, має виходити не лише з юридичної, а й із соціальної площини, ураховуючи морально-етичний аспект службової поведінки.

У кримінально-правовій доктрині традиційно розрізняють трирівневу систему об'єктів кримінального правопорушення: загальний, родовий та безпосередній. Загальний об'єкт охоплює всю сукупність суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону; родовий - групу відносин, однорідних за змістом і сутністю; а безпосередній - конкретні суспільні відносини, яким загрожує або яким заподіюється шкода внаслідок кримінального правопорушення. Така класифікація, попри свою сталу теоретичну основу, потребує уточнення з урахуванням сучасних тенденцій криміналізації корупційних діянь. Зокрема, у провадженнях про прийняття неправомірної вигоди межі між родовим та видовим об'єктами мають особливе значення, оскільки саме від правильного їх визначення залежить кваліфікація діяння та доведення службового зловживання.

Проте, разом із тим, у межах даного дослідження доцільним видається застосування чотирирівневої класифікації об'єктів кримінального правопорушення (загальний, родовий, видовий і безпосередній) [74, с. 123], що дозволяє більш чітко систематизувати кримінально-правові норми й визначити їх взаємозв'язок у межах певних груп суспільних відносин. На наше переконання, введення додаткового - «видового» - рівня об'єкта дає можливість деталізувати спрямованість кримінально-правової охорони у сфері

службової діяльності, що особливо актуально при кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень, де суспільна небезпека полягає не лише у завданні шкоди конкретним відносинам, а й у підриві авторитету державної служби загалом.

Загальний об'єкт кримінальних правопорушень (у тому числі діяння, передбаченого ст. 368 КК України) становить сукупність найважливіших суспільних відносин, які захищаються кримінальним законом. У доктрині кримінального права закріпилася позиція, що структура Особливої частини КК України побудована виходячи з родового об'єкта кримінального правопорушення [88, с. 99]. Таким чином, законодавець, визначаючи назви розділів, фактично позначає зміст родового об'єкта [186]. Власне, така логіка побудови Особливої частини КК України відображає послідовний і системний підхід законодавця до структурування суспільних відносин, що перебувають під кримінально-правовою охороною. Саме системність у підходах до класифікації об'єктів сприяє точнішому розмежуванню злочинів та забезпечує єдність правозастосовної практики.

Так, розділ XVII КК України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» чітко окреслює сферу суспільних відносин, що утворюють родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 ККУ. Визначення цього об'єкта має принципове значення для відмежування таких кримінальних правопорушень від суміжних складів. З урахуванням вищенаведеного можна стверджувати, що у контексті досліджуваного кримінального правопорушення ключовим є усвідомлення суспільної небезпеки посягання саме на авторитет державної влади, довіру громадян до неї та морально-етичні засади публічної служби. Саме тому аналіз об'єкта цього правопорушення має не лише теоретичну, а й суттєву практичну вагу для правильної кваліфікації діянь, пов'язаних із неправомірною вигодою.

Після прийняття Закону України від 7 квітня 2011 року № 3207-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» змінився не лише зміст, а й назва зазначеного

розділу Кримінального кодексу, що свідчить про уточнення родового об'єкта посягання. Таким чином, родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVII КК, виступають суспільні відносини, що забезпечують належне функціонування державного апарату, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, а також ті відносини, які гарантують законність і доброчесність професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [89, с. 783].

Водночас, зазначений родовий об'єкт складається із трьох видових об'єктів, що деталізують напрями правової охорони:

1. відносини, які забезпечують законне виконання владних повноважень службовими особами державного апарату та органів місцевого самоврядування, а також керівниками державних і комунальних підприємств, установ та організацій;

2. відносини, пов'язані зі здійсненням службових функцій у юридичних особах приватного права;

3. відносини, що забезпечують належне здійснення професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [220, с. 374].

У межах кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, видовим об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують дотримання принципів правопорядку та доброчесності у діяльності службових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, а також державних і комунальних підприємств, установ та організацій. Визначальним критерієм кримінальної відповідальності таких суб'єктів виступає державна форма власності юридичної особи, в якій вони займають відповідні посади, що й обумовлює їх статус як службових осіб публічного права. Відповідно до загальноприйнятого підходу в теорії кримінального права, безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є конкретні суспільні відносини, що охороняються певною кримінально-правовою нормою та яким заподіюється пряма шкода внаслідок учинення такого діяння [87, с. 109]. Прийняття або одержання службовою особою неправомірної вигоди підриває авторитет державного управління,

створює в суспільстві враження про можливість досягнення бажаного результату через підкуп, а для самих службових осіб стає джерелом незаконного матеріального збагачення.

Отже, безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, є суспільні відносини, що гарантують законність, об'єктивність і неупередженість у діяльності службових осіб, а також їхню відданість інтересам державної служби та суспільства. У випадках, коли службова особа вимагає неправомірну вигоду, додатковим (факультативним) безпосереднім об'єктом можуть виступати права і свободи людини - її честь, гідність, власність, фізична чи психічна недоторканність.

Важливим аспектом характеристики об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, є визначення його предмета, який хоча й не є самостійним елементом складу злочину, однак входить у структуру суспільних відносин як об'єкта кримінального правопорушення [106, с. 154]. Науковці висловлюють різні підходи до розуміння предмета кримінального правопорушення, проте обґрунтованою видається позиція, за якою ним можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні блага, властивості яких кримінальний закон пов'язує з наявністю ознак конкретного складу кримінального правопорушення.

Здійснений аналіз диспозиції ст. 368 КК України свідчить, що предметом кримінального правопорушення у даному випадку є неправомірна вигода, під якою розуміються грошові кошти, майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи тощо. Її зміст визначається через бланкетний характер диспозиції кримінально-правової норми, адже конкретизація поняття «неправомірної вигоди» здійснюється з урахуванням положень інших (переважно підзаконних) нормативних актів. Таким чином, ця правова конструкція має комплексний, системний характер, що поєднує економічні, правові та етичні аспекти корупційної поведінки, а її тлумачення потребує аналізу законодавчих положень, судової практики та наукових підходів.

У міжнародно-правових актах, зокрема у Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року (статті 2, 3, 7, 8, 12) [85] та Конвенції

Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року (статті 15, 16, 18, 21, 25) [71], використовується поняття «неправомірні переваги». У вітчизняній правовій системі його зміст трансформовано у термін «неправомірна вигода». Згідно зі ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» та приміткою до ст. 364-1 Кримінального кодексу України [151; 90], до складу неправомірної вигоди віднесено грошові кошти, майно, пільги, послуги, нематеріальні активи або інші переваги, які пропонуються, обіцяються чи одержуються без наявності законних підстав.

Визначення категорії «майно» у міжнародному контексті подано у п. d ст. 2 Конвенції ООН проти корупції, де під цим поняттям розуміються будь-які активи - матеріальні чи нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені у формах речей чи прав, включно з відповідними документами або титулами [71]. Цивільний кодекс України (ст. 190) [198] трактує майно як окрему неспоживну річ або їх сукупність, а також як сукупність майнових прав і обов'язків. Підприємство визнається єдиним майновим комплексом (ч. 1 ст. 191 ЦК України), до складу якого включено все майно, необхідне для здійснення господарської діяльності, - земельні ділянки, будівлі, споруди, обладнання, запаси, продукцію, майнові права, зобов'язання, а також нематеріальні права, як-от торговельні марки чи позначення (ч. 2 ст. 191 ЦК України).

Варто зазначити, що предметом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 КК України, найчастіше є саме грошові кошти. Водночас випадки, коли предметом неправомірної вигоди стають пільги, переваги чи нематеріальні активи, у реальній практиці зустрічаються значно рідше. Проте законодавець, виходячи з різноманіття можливих проявів корупційної поведінки, цілком обґрунтовано включив до поняття неправомірної вигоди всі потенційні її форми, передбачивши широкий спектр предметів посягання.

Варто окремо зупинитися на положеннях Закону України «Про запобігання корупції», яким передбачено обмеження щодо одержання дарунків. Так, відповідно до ст. 23 цього Закону, службові особи можуть приймати лише ті подарунки, що відповідають усталеним суспільним уявленням про гостинність, і лише за умови, якщо їх вартість не перевищує двох прожиткових

мінімумів для працездатних осіб на день прийняття подарунка, а загальна сума таких дарунків від одного джерела протягом року не перевищує чотирьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановлених на 1 січня року, в якому прийнято подарунки [151].

Практика засвідчує, що запровадження у Кримінальний кодекс поняття «неправомірна вигода» значною мірою ускладнило правозастосування та спричинило появу помилок при визначенні об'єкта кримінального правопорушення [24, с. 223]. Зокрема, залишається дискусійним питання щодо кримінальної караності так званих «подяк» у матеріальній формі, які надаються службовим особам «для налагодження добрих стосунків» чи «на всяк випадок» [95, с. 149]. На думку М. І. Хавронюка, оскільки чинне законодавство прямо не визначає дарунок або пожертву як різновид неправомірної вигоди і не встановлює відповідальність за їх надання, такі дії не можна розглядати як кримінально карані [195, с. 289]. Крім того, необґрунтоване віднесення подарунку до предмета неправомірної вигоди є помилковим, адже подібні дії можуть бути зумовлені виключно проявом поваги або симпатії до службової особи.

Важливо зазначити, що форма неправомірної вигоди безпосередньо впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення. Зокрема, у випадку, коли службова особа приймає як вигоду предмети, обіг яких заборонений або обмежений законом (зокрема, холодну зброю, наркотичні чи психотропні речовини, їх аналоги тощо), її дії підлягають кваліфікації за сукупністю норм - ст. 368 КК України та відповідною статтею, що передбачає відповідальність за незаконне поводження зі зброєю чи незаконне зберігання наркотичних засобів. Такі випадки підкреслюють складність кримінально-правової кваліфікації та потребують детального аналізу не тільки предмета неправомірної вигоди, а й умов її отримання, оскільки від цього залежить правова оцінка діяння та ступінь суспільної небезпеки.

Структура складу кримінального правопорушення включає об'єкт, предмет, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. При цьому до елементів об'єктивної сторони відносяться обов'язкові ознаки - суспільно

небезпечне діяння, його наслідки та причинний зв'язок між ними, а також факультативні - спосіб, знаряддя, засоби, місце, час і обстановка вчинення кримінального правопорушення [83, с. 31]. Саме об'єктивна сторона містить найбільший обсяг фактичної інформації, необхідної для точної кваліфікації кримінального правопорушення [175, с. 43]. Поділяємо підхід, за яким саме об'єктивна сторона виступає центральним елементом для слідчого та прокурора, оскільки її ґрунтовний аналіз дозволяє встановити повний комплекс обставин учинення кримінального правопорушення та неупереджено визначити вклад і роль кожного учасника події.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368 КК України, яке передбачає кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, належить до формальних складів, тобто таких, де обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише суспільно небезпечне діяння. Ми поділяємо підхід, згідно з яким формальний характер складу кримінального правопорушення не знімає необхідності ретельного збору доказів, адже встановлення факту прийняття неправомірної вигоди для конкретної особи є фундаментом для правильної кваліфікації та подальшого судового розгляду.

Таким чином, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, визначеного ч. 1 ст. 368 КК України, виявляється у таких формах поведінки службової особи: прийняття пропозиції надати неправомірну вигоду для себе чи третьої особи; прийняття обіцянки надати неправомірну вигоду для себе чи третьої особи; безпосереднє одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи; прохання про надання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи. Власне, аналіз цих форм поведінки допомагає виділити специфічні ознаки кожного виду протиправного впливу, що дозволяє більш точно встановлювати обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та підвищує ефективність роботи правоохоронних органів.

У науці кримінального права триває дискусія щодо тлумачення понять «пропозиція» та «обіцянка», оскільки їх зміст має значення для правильної кваліфікації діяння та визначення предмета доказування у кримінальному

провадженні. За тлумачним словником української мови, «пропозиція» означає висловлення наміру щодо певної угоди чи дії, яка пропонується іншій особі як умова або варіант вибору [132, с. 396], тоді як «обіцянка» - це добровільно дане зобов'язання виконати певну дію [132, с. 43].

У чинному кримінальному законодавстві надано офіційні дефініції цих термінів. Так, згідно з п. 3 примітки до ст. 354 КК України, положення якої поширюються й на ст. 368 КК України, «пропозиція» розуміється як висловлення працівнику підприємства, установи, організації, особі, яка надає публічні послуги, або службовій особі наміру надати неправомірну вигоду. «Обіцянка» - це висловлення такого ж наміру із зазначенням часу, місця та способу надання неправомірної вигоди.

Подібного підходу дотримуються і науковці-криміналісти. Так, прийняття пропозиції надати неправомірну вигоду розглядається як згода службової особи на отримання такої вигоди за вчинення або невчинення дій із використанням свого службового становища, причому форма вираження згоди може бути будь-якою - усною, письмовою чи навіть у вигляді електронного повідомлення. При цьому сутність прийняття пропозиції полягає у схваленні або невисловленні заперечення щодо наміру іншої особи передати неправомірну вигоду у майбутньому [134, с. 11].

Прийняття обіцянки надати неправомірну вигоду у правовій літературі визначається як погодження або схвалення службовою особою добровільного запевнення про намір передати чи надати їй неправомірну вигоду за здійснення або утримання від здійснення певних дій в інтересах того, хто таку вигоду обіцяє, чи в інтересах третіх осіб. Таке погодження може включати узгодження розміру, виду, способу чи часу отримання неправомірної вигоди [134, с. 11].

Очевидно, що поняття «пропозиція» та «обіцянка» тісно взаємопов'язані за своїм змістом, що ускладнює їхнє розмежування при кваліфікації кримінально караних діянь. Криміналізація дій, пов'язаних із прийняттям пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди для себе або третьої особи, зумовила появу ряду складних та дискусійних аспектів практичного застосування норм права. Зокрема, постають сумніви у можливості доведення факту прийняття пропозиції,

якщо така згода виражена у невизначеній формі, наприклад, кивком голови чи коротким повідомленням на кшталт «так» або «я не проти». У таких випадках службова особа може виправдовуватися тим, що не мала злочинного наміру, а її дії були обумовлені небажанням конфліктувати або непорозумінням у комунікації. Подібним чином, повідомлення в електронній формі також не завжди може бути достовірним доказом згоди на отримання неправомірної вигоди.

Проте, за наявності інших доказів, зокрема аудіо- чи відеофіксації, що підтверджують домовленості про суму, форму чи порядок передачі вигоди, а також свідчень очевидців, такі факти у сукупності можуть свідчити про готування до вчинення злочину, передбаченого ст. 368 КК України. В.А. Мисливий справедливо зауважує, що багаторічна практика боротьби з хабарництвом демонструє значні труднощі у доведенні об'єктивної сторони таких кримінальних правопорушень. Саме тому правоохоронна діяльність у цій сфері нерозривно пов'язана з проведенням оперативно-розшукових заходів, спрямованих на фіксацію фактів кримінального правопорушення, зокрема шляхом маркування предметів вигоди, використання аудіо- та відеозаписів тощо [118].

Виходячи з цього, можна погодитися з тим, що включення до складу кримінального правопорушення дій, пов'язаних із прийняттям пропозиції надати неправомірну вигоду, не є обґрунтованим з точки зору ефективності правового регулювання, адже доведення такої домовленості на практиці майже неможливе. Фактично, прийняття пропозиції варто розглядати лише як форму прояву умислу, який передуює навіть стадії готування до вчинення кримінального правопорушення, тобто не охоплюється складом кримінального правопорушення у розумінні чинного законодавства.

Щодо прийняття обіцянки надати неправомірну вигоду, варто підкреслити, що узгодження сторонами виду, розміру, часу та способу передачі вигоди свідчить про наявність готування до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України. Відповідно до ч. 2 ст. 14 КК України, готування до проступку або злочину невеликої тяжкості не тягне за собою

кримінальної відповідальності. Водночас аналіз санкції ч. 1 ст. 368 КК України (штраф однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років) свідчить, що дане кримінальне правопорушення належить до категорії середньої тяжкості [90]. Тому варто зазначити, що, прийняття обіцянки неправомірної вигоди може бути кваліфіковане як кримінально каране діяння.

Разом із тим, така поведінка не становить рівнозначної суспільної небезпеки порівняно з фактичним отриманням неправомірної вигоди. Отже, доцільним видається законодавче уточнення диспозиції ч. 1 ст. 368 КК України, виключивши з неї згадку про прийняття пропозиції чи обіцянки, залишивши відповідальність лише за фактичне отримання неправомірної вигоди або прохання про її надання. У такому випадку дії, що полягають в узгодженні розміру, форми чи способу передачі вигоди, повинні отримувати кримінально-правову оцінку як готування до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України (з урахуванням ч. 1 ст. 14 КК).

Моментом закінчення кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди, вважається прийняття службовою особою хоча б частини цієї вигоди. Вчинення чи невчинення обумовлених дій виходить за межі об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а отже, кримінальна відповідальність настає незалежно від того, чи отримано вигоду до або після таких дій, чи мала службова особа намір їх виконувати [127, с. 123]. Отож, чітке визначення моменту закінчення кримінального правопорушення є ключовим для слідчих та суддів, оскільки саме від цього залежить встановлення факту кримінальної відповідальності та обсяг доказів, які мають бути зібрані.

Розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди, а також аналіз судової практики засвідчують наявність низки проблемних аспектів, які потребують належного наукового осмислення та процесуального уточнення. Зокрема, складними залишаються питання: 1) визначення кримінально-правової

оцінки дій службової особи, яка отримала неправомірну вигоду за рішення, прийняття якого не належить до її компетенції через звільнення або інші підстави; 2) з'ясування меж кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України у випадках, коли особа не має вирішального впливу на прийняття рішень колегіальним органом, який вона очолює. Такі правові колізії свідчать про необхідність більш точного законодавчого врегулювання, яке дозволяло б однозначно визначати коло осіб, відповідальних за конкретні дії та їх наслідки.

Одним із ключових елементів об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, є прохання службової особи про надання неправомірної вигоди для себе або третьої особи. Варто наголосити, що ані Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, ані Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції не містять окремої вказівки на таку форму підкупу, як «прохання неправомірної вигоди» чи «неправомірної переваги». Це створює додаткові складнощі у практичній діяльності, особливо під час розмежування понять «прохання» та «вимагання» неправомірної вигоди, що має істотне значення для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння. Нерідко під час досудового розслідування виникають випадки, коли особі інкримінують вимагання неправомірної вигоди (ч. 3 ст. 368 КК України), тоді як фактичні обставини свідчать лише про прохання службової особи про її надання (ч. 1 ст. 368 КК України). На наше переконання, розмежування «прохання» та «вимагання» є не просто формальною процедурою, а необхідним елементом для забезпечення законності та справедливості кримінального провадження.

Поняття «прохання» у психологічній науці визначається як звернення до іншої особи з метою задоволення певних потреб або бажань шляхом застосування комунікативних засобів впливу, що ґрунтуються на ввічливості, повазі до права адресата відмовити, а також на чітких і логічних формулюваннях [164, с. 7]. У контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 ККУ, ініціатором такого прохання виступає спеціальний суб'єкт - службова особа. Зміст прохання може охоплювати різні форми вербального чи невербального звернення, умовляння або схиляння до бажаної поведінки.

Водночас, у протилежність до цього, вимагання характеризується використанням примусових методів психологічного впливу - погроз, шантажу чи інших засобів тиску. Таким чином, попри однакову мету - отримання вигоди, способи її досягнення у випадках прохання та вимагання істотно різняться. Отож, саме детальне визначення психологічної специфіки цих дій дозволяє слідчому більш точно визначати роль кожної особи у злочині та формувати стратегію доказування, що в подальшому підвищує ефективність кримінального провадження.

Послідовний аналіз ознак складу кримінального правопорушення дозволяє забезпечити правильність і повноту встановлення кожної з них, оскільки взаємозв'язок між окремими елементами складу створює можливість їх взаємної перевірки. Так, встановлення факту одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи безпосередньо свідчить про наявність спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Як слушно зазначає В. О. Навроцький, спеціальний суб'єкт є різновидом загального суб'єкта, що володіє усіма його характеристиками, проте додатково наділений специфічними ознаками, які визначають особливі умови кримінальної відповідальності [193, с. 256; 128, с. 172]. Наслідком цього є те, що особливості та критерії спеціального суб'єкта звужують коло потенційних правопорушників, які можуть нести кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності.

З аналізу диспозиції ст. 368 ККУ випливає, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого цією нормою, є службова особа, якій властиві як загальні (фізична особа, осудність, досягнення відповідного віку), так і спеціальні ознаки. Хоча визначення перших не потребує додаткових уточнень, встановлення вікової межі набуття статусу службової особи викликає певні наукові дискусії. Згідно з ч. 1 ст. 22 ККУ кримінальній відповідальності підлягає особа, яка досягла 16-річного віку, а в окремих випадках - 14-річного (ч. 2 ст. 22 ККУ). Водночас закон не містить прямої вказівки на мінімальний вік службової особи. У примітці до ст. 364 ККУ визначено, що службовими визнаються особи, які постійно чи тимчасово виконують функції представників влади, займають посади, пов'язані з організаційно-розпорядчими або адміністративно-

господарськими обов'язками, чи здійснюють такі функції за спеціальним повноваженням [90].

У доктрині кримінального права висловлюються різні позиції щодо віку, з якого особу можна вважати службовою. Переважна частина науковців підтримує підхід, за яким такий статус можливий лише після досягнення повноліття. Цю позицію обґрунтовують низкою аргументів: по-перше, неповнолітня особа не завжди здатна адекватно усвідомити протиправність службових дій [124, с. 60]; по-друге, виконання представницьких чи управлінських функцій від імені підприємства або установи можливе лише за умови досягнення 18-річного віку відповідно до норм цивільного законодавства [198]; по-третє, укладення договорів про повну матеріальну відповідальність, що є типовим для посадових осіб, допускається лише з повнолітніми громадянами [69, с. 16].

Важливо також визначити момент, з якого особа набуває статусу службової, тобто стає спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 ККУ. Таким моментом, як правило, визнається день, зазначений у наказі про призначення чи зарахування на відповідну посаду, або інший документ, яким офіційно підтверджується набуття службового статусу.

Однією з ключових та характерних ознак, яка визначає правовий статус службовця та впливає на те, які факти потрібно довести у корупційних провадженнях, є його перебування на управлінських посадах у підприємствах, установах чи структурах з будь-якою формою власності, де він реалізує організаційно-розпорядчі повноваження. У частині 3 пункту 1 відповідної Постанови Пленуму Верховного Суду України роз'яснено, що під такими обов'язками розуміють здійснення управління певною сферою діяльності або трудовим колективом, координацію роботи окремої ділянки, організацію виробничих процесів і контроль за діяльністю працівників незалежно від форми власності підприємства чи установи. До таких посад, зокрема, належать керівники центральних органів виконавчої влади, державних і приватних підприємств, їх заступники та керівники структурних підрозділів [161].

Ще однією ознакою службової особи, що підлягає доказуванню у межах складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК, є виконання

адміністративно-господарських обов'язків. Вони охоплюють функції з управління або розпорядження державним, комунальним чи приватним майном - визначення порядку його зберігання, реалізації, контролю за використанням тощо. До кола осіб, які виконують такі обов'язки, належать керівники планово-господарських, фінансових, постачальних відділів, завідувачі складами, магазинами, а також їх заступники, контролери та інші службові особи (ч. 4 п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво») [161]. Зазначені положення в цілому узгоджуються з науковими підходами, що вироблені у правовій доктрині, де ці функції тлумачаться подібним чином.

Специфіка злочинів із спеціальним суб'єктом, таких як прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, полягає в тому, що їх безпосереднє вчинення можливе лише особами, які мають ознаки спеціального суб'єкта. Необхідно зазначити, що в кримінально-правовій науці не припиняються дебати щодо участі у таких кримінальних правопорушеннях осіб, котрі не наділені цими ознаками. Одна група дослідників заперечує можливість їх співучасті, аргументуючи це загрозою надмірного розширення кола суб'єктів кримінальної відповідальності. Інші допускають участь таких осіб у формі співвиконавства, пропонуючи кваліфікувати їх дії без посилання на положення Загальної частини. Водночас існує і третя позиція, відповідно до якої особи, що не мають ознак спеціального суб'єкта, не можуть бути співвиконавцями, а лише іншими співучасниками - організаторами, підбурювачами або пособниками, що відображається у кваліфікації їхніх дій за ст. 27 КК України та відповідною нормою Особливої частини.

У цьому контексті доцільно наголосити, що виконавцем або співвиконавцем кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 ККУ, може бути виключно службова особа, яка наділена спеціальними ознаками суб'єкта. Особи, які не мають таких ознак, можуть нести відповідальність лише як інші співучасники - організатори, пособники чи підбурювачі. Винятки можливі лише тоді, коли об'єктивна сторона кримінального правопорушення має складний характер і передбачає можливість спільного вчинення діяння

службовою та несуб'єктною особою, наприклад, виконання посадовою особою дій, що виходять за рамки її законних повноважень і супроводжуються насильством. У таких випадках кримінально-правова оцінка залежить від конкретної ролі кожного співучасника у вчиненні кримінального правопорушення.

Під час доказування у провадженнях цієї категорії важливе місце займає встановлення ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, адже саме від правильного визначення психічного ставлення особи до вчинюваного діяння залежить висновок про її вину. Основною обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є вина, яка у справах про прийняття неправомірної вигоди виражається у формі прямого умислу. Мотив, мета й емоційний стан виступають факультативними елементами, однак їх встановлення сприяє правильній кримінально-правовій оцінці [86, с. 88].

Враховуючи законодавчу конструкцію диспозиції ст. 368 ККУ, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди може бути вчинене лише з прямим умислом. Це пояснюється тим, що дане кримінальне правопорушення належить до формальних складів, тобто момент його закінчення не залежить від настання наслідків, а лише від самого факту вчинення діяння. Крім того, використання законодавцем поняття «неправомірна вигода» вказує на корисливий мотив, який притаманний лише умисним злочинам [125, с. 357].

З огляду на предмет доказування у кримінальному провадженні за ст. 368 ККУ, особливого значення набуває встановлення кваліфікуючих ознак, які безпосередньо впливають на юридичну оцінку діяння. До таких ознак належать:

1. розмір неправомірної вигоди (значний, великий або особливо великий);
2. службове становище особи (відповідальне або особливо відповідальне);
3. наявність попередньої змови групи осіб;
4. повторність вчинення діяння;
5. факт вимагання неправомірної вигоди.

Усі перелічені елементи складають ядро предмета доказування у провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної

вигоди, адже від їх повного і правильного встановлення залежить кваліфікація дій службової особи, визначення ступеня її вини та обсягу кримінальної відповідальності.

Таким чином, у провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди предмет доказування має комплексний характер, що охоплює як об'єктивні, так і суб'єктивні елементи складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України. Його винятковість полягає в тому, що всі істотні фактичні обставини тісно пов'язані зі службовим статусом особи, яка вчиняє діяння, та специфікою її владно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. У межах здійснення доказування слідчий, прокурор і суд повинні встановити не лише сам факт одержання чи прийняття пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди, а й довести правовий зв'язок цього діяння з реалізацією службових повноважень, мотиви, мету, спосіб одержання вигоди та інші кваліфікуючі ознаки.

Доказування у провадженнях цієї категорії ускладнюється тим, що зазначене кримінальне правопорушення належить до кримінальних правопорушень із формальним складом, а тому момент його закінчення настає з моменту прийняття пропозиції, обіцянки чи фактичного одержання вигоди незалежно від настання наслідків. Це зумовлює підвищені вимоги до достовірності збирання та оцінки доказів, що підтверджують умисний характер дій, корисливий мотив і зв'язок між вигодою та службовими повноваженнями.

Важливим аспектом є й встановлення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення - службової особи, яка виконує організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції. Належна кваліфікація службового статусу є ключовим чинником у визначенні кримінально-правової оцінки діяння, оскільки лише така особа може бути безпосереднім виконавцем цього кримінального правопорушення. При цьому інші учасники, які не мають ознак спеціального суб'єкта, можуть виступати співучасниками - організаторами, підбурювачами або пособниками.

З огляду на викладене, предмет доказування у провадженнях про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди має бути

сформульований як системна сукупність фактичних обставин, що забезпечують повне, всебічне та неупереджене з'ясування істини у кримінальному провадженні.

У зв'язку із викладеним вище, можна сформулювати перелік обставин, що підлягають доказуванню у провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди

1. Подія кримінального правопорушення, тобто факт прийняття пропозиції, обіцянки або фактичного одержання неправомірної вигоди.

2. Спосіб вчинення діяння - форма взаємодії між службовою особою та особою, яка надає вигоду (усна домовленість, передача грошей, безготівковий переказ, подарунок, послуга тощо).

3. Місце, час, обстановка і послідовність дій, за яких відбулося прийняття пропозиції, обіцянки або вигоди.

4. Службове становище підозрюваного (обвинуваченого), наявність у нього організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, що утворюють ознаки спеціального суб'єкта.

5. Зв'язок між вигодою та службовими повноваженнями - чи була вигода обумовлена виконанням або невиконанням певних дій в інтересах особи, яка її надає.

6. Характер і розмір неправомірної вигоди - визначення її матеріальної, нематеріальної або майнової форми, встановлення значного, великого чи особливо великого розміру.

7. Форма вини - наявність прямого умислу як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони; усвідомлення особою протиправності діяння і бажання його вчинити.

8. Мотив і мета кримінального правопорушення, що полягають у прагненні отримати незаконну матеріальну або іншу вигоду.

9. Кваліфікуючі ознаки, передбачені частинами другою і третьою ст. 368 КК України (повторність, попередня змова групи осіб, вимагання вигоди, відповідальне чи особливо відповідальне становище).

10. Роль інших співучасників, якщо кримінальне правопорушення вчинено у співучасті, та їх психічне ставлення до діяння.

11. Обставини, що виключають або пом'якшують кримінальну відповідальність, зокрема добровільне повідомлення про пропозицію неправомірної вигоди чи сприяння розкриттю кримінального правопорушення.

12. Негативні результати кримінального правопорушення у вигляді заподіяної шкоди державним або суспільним інтересам, якщо вони настали й мають значення для призначення покарання.

Висновки до розділу 1

1. Неправомірна вигода виступає однією з основних форм прояву корупції та характеризується як предмет, дія або обіцянка отримання матеріальних чи нематеріальних благ, що суперечать законним інтересам держави, суспільства або окремих осіб. Аналіз наукових джерел свідчить, що неправомірна вигода завдає істотної шкоди суспільним відносинам, порушує принципи законності та підриває довіру до органів державної влади. Розкриття соціальної шкоди неправомірної вигоди має вирішальне значення для визначення пріоритетів боротьби з корупційними проявами та формування ефективної превентивної політики.

2. Криміналістичний аналіз демонструє, що неправомірна вигода має багаторівневу структуру, яка включає об'єкт, предмет, об'єктивну та суб'єктивну сторони, а також спеціального суб'єкта кримінального правопорушення - службову особу. Установлено, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення містить найбільший обсяг інформації, необхідної для точного встановлення кваліфікації діяння, зокрема факт прийняття пропозиції, обіцянки або безпосереднього одержання неправомірної вигоди.

3. Окреслено, що предмет доказування у кримінальних провадженнях даної категорії охоплює фактичні обставини, що свідчать про наявність спеціального суб'єкта, факт прийняття, обіцянки чи прохання про неправомірну

вигоду, умислу службової особи, розмір вигоди, наявність попередньої змови або повторності дій, а також обставини, що кваліфікують діяння як вимагання. Таким чином, теоретико-правовий аналіз показав, що ефективне розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, неможливе без комплексного розуміння змісту неправомірної вигоди, структурних елементів складу кримінального правопорушення та конкретизованого предмета доказування. Це дозволяє створити основу для подальшого вдосконалення криміналістичних методик розслідування та підвищення ефективності правозастосування у сфері протидії корупції.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ

2.1. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою

Перший етап розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, має вирішальне значення для формування подальшого напрямку досудового розслідування, забезпечення його ефективності та законності. Саме на цьому етапі здійснюється збирання первинної доказової інформації, перевірка відомостей про подію кримінального правопорушення, встановлення осіб, причетних до його вчинення, а також визначення тактики проведення першочергових слідчих (розшукових) дій. Характерною рисою розслідування кримінальних правопорушень даної категорії є їхня складність, обумовлена високим рівнем латентності, конспіративністю дій учасників, а також використанням ними службового становища чи владних повноважень для приховування слідів протиправної діяльності.

На початковому етапі визначаються не лише об'єктивними обставинами кримінального правопорушення, а й специфікою джерел доказової інформації, яка, як правило, має документальний або цифровий характер і потребує залучення спеціальних знань. Крім того, значну роль відіграє оперативна інформація, отримана підрозділами, що здійснюють боротьбу з корупційними проявами, адже саме вона часто слугує підставою для початку досудового розслідування.

Успішність цього етапу багато в чому залежить від швидкості реагування правоохоронців на повідомлення про кримінальне правопорушення, правильного визначення його кваліфікації, своєчасного проведення оглядів, допитів, негласних слідчих (розшукових) дій, а також від налагодженої взаємодії між слідчими, оперативними працівниками, експертами та прокурорами. Тому вивчення особливостей початкового етапу розслідування кримінальних

правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, має не лише теоретичне, але й практичне значення для вдосконалення криміналістичної методики розслідування даної категорії кримінальних правопорушень.

Сучасний етап регламентації початку кримінального провадження на основі норм кримінального процесуального законодавства вирізняється певною суперечливістю та неоднозначністю підходів до його практичного застосування. У науковій літературі зазначається, що впровадження нового механізму початку досудового розслідування за відсутності чіткої та деталізованої законодавчої регламентації призвело до різних трактувань сутності цього інституту, що, своєю чергою, спричинило проблеми у правозастосовній практиці [32, с. 177]. Проведення наукового дослідження типових особливостей початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, має особливе наукове та практичне значення, оскільки дає змогу конкретизувати алгоритм дій слідчого та сформулювати рекомендації щодо удосконалення криміналістичної методики.

Як слушно зауважують науковці, питання щодо диференційованого підходу до розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення й надалі залишається одним із найскладніших у діяльності правоохоронних органів України. Зокрема, підкреслюється, що зростання кількості звернень громадян та юридичних осіб не супроводжується належним удосконаленням механізмів їх перевірки, що створює труднощі у відмежуванні реальних фактів кримінальних правопорушень від безпідставних повідомлень [12, с. 395]. При цьому, як наголошує В. Журавель, ефективність досудового розслідування безпосередньо залежить від якості нормативного регулювання початкової стадії кримінального провадження, оскільки саме правові норми визначають межі та зміст криміналістичних рекомендацій [52, с. 16]. У цьому контексті обґрунтованою видається думка, що стан кримінального процесуального законодавства значною мірою визначає як сильні, так і слабкі сторони діяльності правоохоронних органів, зокрема й у межах початкового етапу розслідування, від якого залежать його якість, оперативність і загальна ефективність [167, с. 124].

Не можна не відзначити, що наукова спільнота неоднозначно оцінює зміст і якість законодавчого забезпечення кримінального процесу, особливо в частині початку кримінального провадження. Так, автори-криміналісти вважають зміни у сфері кримінального процесуального законодавства такими, що містять низку суперечностей. Подібну думку висловлює А. Волобуєв, який критикує нововведення за руйнацію попередньо сформованих теоретичних положень та усталених алгоритмів діяльності слідчих і оперативних підрозділів, де стадія перевірки заяв і повідомлень виконувала функцію своєрідного «фільтра» для недостовірних звернень [37, с. 238].

До прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України така діяльність здійснювалась у межах стадії порушення кримінальної справи, що розглядалася як проміжна ланка між отриманням інформації про злочин і початком досудового розслідування. Тривалість перевірки могла становити до десяти діб і визначалася об'єктивними обставинами події, а також потребою у збиранні достатніх даних для ухвалення процесуального рішення. При цьому закон обмежував перелік процесуальних засобів, дозволених для перевірки, серед яких єдиною можливою слідчою дією залишався огляд місця події у невідкладних випадках. Результатом ставала постанова про порушення кримінальної справи або про відмову у цьому [107, с. 60]. Як зазначає О. Татаров, у той період усі звернення підлягали оперативній перевірці, проте лише близько 30% із них містили достатні дані для початку повноцінного розслідування, тоді як решта завершувались відмовними рішеннями [185, с. 12].

Досить критичну позицію щодо нової моделі початку кримінального провадження висловлює І. Басиста, яка вбачає у чинних нормах потенційні ризики зловживань або вимушених помилок з боку слідчого під час ухвалення рішення про початок досудового розслідування [19, с. 15]. Водночас, інші дослідники оцінюють положення КПК України 2012 року як крок уперед порівняно з Кримінально-процесуальним кодексом 1960 року, тоді як О. Вакулік розглядає це як перехід від «радянської» моделі кримінального процесу до європейських стандартів судочинства [30, с. 160]. На думку Ю. Яновича, скасування інституту порушення кримінальної справи позитивно вплинуло на

практику, оскільки усунуло дублювання процесуальних стадій, зменшило можливості для зловживань і прискорило досудове розслідування, не порушуючи при цьому прав його учасників [217, с. 16].

Отже, об'єктивна оцінка змін у правовому регулюванні можлива лише через аналіз того, наскільки сучасна модель забезпечує досягнення тих самих цілей, що були притаманні попередній системі. Йдеться, передусім, про встановлення достатніх підстав для припущення факту вчинення кримінального правопорушення та отримання первинних даних, необхідних для визначення обсягу і напрямку розслідування. На наш погляд, саме початковий етап розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, вимагає особливої уваги, адже саме тут закладаються передумови для подальшої доказової діяльності, формування доказової бази та забезпечення неупередженості й ефективності всього кримінального провадження.

Аналіз чинного порядку дій на початковому етапі розслідування дає змогу зробити низку узагальнень. Так, В. Вапнярчук звертає увагу, що на відміну від положень ч. 1 ст. 94 КПК 1961 року, чинний КПК не містить конкретного переліку джерел, з яких може надходити інформація про кримінальне правопорушення. Водночас, як свідчить зміст ч. 1 ст. 214 КПК України, такими джерелами фактично є: заяви або повідомлення фізичних чи юридичних осіб про вчинення кримінального правопорушення; самостійне виявлення слідчим чи прокурором відомостей про кримінальне правопорушення з будь-яких джерел [32, с. 177]. На нашу думку, відсутність у законі вичерпного переліку таких джерел є виправданою, оскільки забезпечує гнучкість реагування на різноманітні інформаційні приводи, зокрема у провадженнях про неправомірну вигоду, де дані можуть надходити з відкритих джерел, медіа чи оперативних розробок.

Першим із зазначених джерел є заява або повідомлення громадян чи юридичних осіб про вчинення кримінального правопорушення. Така заява, як процесуальна підстава до початку досудового розслідування, являє собою подану слідчому або прокурору інформацію про подію кримінального правопорушення, засвідчену певною особою - заявником чи потерпілим. Вона повинна містити достатній обсяг відомостей, які можуть бути перевірені і надалі

використовувані як докази відповідно до вимог ч. 1 ст. 99 КПК України. Рішення органу досудового розслідування, як справедливо зазначається в літературі, не можуть ґрунтуватися на припущеннях чи чутках, адже це суперечить принципу об'єктивності доказування. З матеріалів дослідженої практики є підстави зазначити, що у провадженнях про неправомірну вигоду заяви часто подаються під тиском або з мотивів помсти, тому слідчий має приділяти особливу увагу перевірці достовірності викладених у них фактів.

Заяви чи повідомлення можуть бути як усними, так і письмовими. Водночас, якщо ініціаторами звернення є підприємства, установи чи організації, то така інформація має надаватися виключно в письмовій формі. Це пояснюється необхідністю забезпечення процесуальної фіксації змісту повідомлення та можливістю його використання як документа доказового значення. У контексті кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, саме письмові повідомлення від юридичних осіб часто слугують початком кримінального провадження, зокрема у випадках порушення антикорупційного законодавства посадовими особами.

Іншим джерелом отримання інформації, передбаченим законом, є самостійне виявлення слідчим або прокурором фактів, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Такий порядок передбачає активну позицію представників органів досудового розслідування, які, наприклад, у ході розслідування іншої справи або під час здійснення нагляду, виявляють ознаки нового кримінального правопорушення. У такому разі початок процесуальної діяльності фіксується відповідним документом - рапортом, довідкою або протоколом [32, с. 179]. На наше переконання, саме цей спосіб є особливо значущим у провадженнях про неправомірну вигоду, адже такі правопорушення часто виявляються не за заявами потерпілих, а внаслідок системного аналізу фінансових операцій чи моніторингу службової діяльності посадовців.

Як показує практика, чинний КПК України у частині досягнення процесуальних цілей початкового етапу розслідування не поступається попередньому законодавству, а в деяких аспектах навіть його перевершує. Зокрема, законодавець чітко визначив обов'язки слідчого та прокурора,

процедуру внесення відомостей до ЄРДР, а також строки, форми повідомлення та контролю. Провівши ґрунтовний аналіз положень ст. 214 КПК, А. Симчук виокремив низку ознак, які формують процесуальну структуру початку досудового розслідування [178, с. 153].

По-перше, йдеться про обов'язки слідчого та прокурора своєчасно приймати заяви, реєструвати їх, а також вносити відповідні відомості до ЄРДР не пізніше ніж через 24 години після отримання інформації. Цей строк, на нашу думку, має вирішальне значення для забезпечення оперативності у провадженнях, де неправомірна вигода може бути передана, отримана або знищена в короткий термін. По-друге, система ЄРДР, адміністрована Офісом Генерального прокуратур України, створює єдиний інформаційний простір, у якому фіксується момент реєстрації заяви, її зміст і дата внесення даних. Це дозволяє забезпечити контроль за законністю початку розслідування та унеможливити приховування фактів корупційних діянь.

Окремо слід наголосити на значенні процесуального контролю керівника органу досудового розслідування, який визначає слідчого, відповідального за провадження у конкретній справі. Такий механізм гарантує персональну відповідальність та процесуальну дисципліну на початковому етапі. Також варто звернути увагу на заборону здійснювати досудове розслідування до внесення відомостей до ЄРДР, що запобігає незаконним процесуальним діям. Видається переконливим, що у справах про неправомірну вигоду ця вимога має особливе значення, адже навіть попередні дії до реєстрації можуть спровокувати втрату доказів або їх спотворення.

Законодавець також допускає можливість проведення окремих дій, зокрема, огляду місця події, до внесення відомостей до ЄРДР, якщо є невідкладна потреба. Такий підхід є раціональним, адже дозволяє зберегти докази, які можуть бути швидкоплинними. Водночас важливо забезпечити баланс між швидкістю реагування та дотриманням процесуальної форми, щоб уникнути оскаржень з боку сторони захисту.

Підсумовуючи, можна зазначити, що сучасний механізм початку досудового розслідування є достатньо врегульованим і логічним, проте його

ефективність безпосередньо залежить від практичного втілення. У провадженнях, пов'язаних із неправомірною вигодою, значення має не лише правильність процесуальних дій, а й вчасність реагування, адже саме на початковому етапі формується доказова база, яка надалі визначатиме результати розслідування.

На сучасному етапі розвитку кримінального процесу досягнення раніше визначених цілей досудового розслідування зберігає свою актуальність навіть після суттєвих змін у правовому регулюванні. Як свідчить аналіз чинних норм, на сьогодні порядок законодавчого забезпечення початку досудового розслідування можна вважати достатньо врегульованим, оскільки він передбачає певний баланс між оперативністю та ефективністю кримінального переслідування, з одного боку, та дотриманням прав, свобод і законних інтересів учасників провадження, з іншого. Ми переконані, саме такий баланс є визначальним для забезпечення законності на початковій стадії розслідування, особливо у провадженнях про неправомірну вигоду, де порушення процесуальних вимог часто стає підставою для визнання доказів недопустимими. Отже, початок кримінального провадження у провадженнях, пов'язаних із наданням, пропозицією або обіцянкою неправомірної вигоди, має чітку послідовність дій, закріплену як у процесуальних нормах, так і у внутрішньовідомчих інструкціях органів поліції.

Після надходження заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення, яке має ознаки корупційного діяння, пов'язаного з неправомірною вигодою, оперативний черговий передає матеріали уповноваженому слідчому. Останній фіксує отримання заяви у журналі Єдиного обліку - зазначаючи час, дату, посаду, прізвище та власний підпис, а також вносить відомості до електронної бази щодо реєстраційного номера, часу і дати перенесення повідомлення до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань. Саме на цьому етапі важливо забезпечити достовірність і повноту внесених даних, адже навіть технічна помилка чи затримка в реєстрації можуть мати наслідком втрату доказової інформації, що особливо критично у

провадженнях про неправомірну вигоду, де оперативність реагування визначає результативність усієї подальшої роботи [61].

Відповідальність за організацію і контроль за дотриманням вимог ведення Єдиного обліку покладено на начальника органу поліції або особу, яка тимчасово виконує його обов'язки. Такий підхід забезпечує персоналізацію відповідальності, що є позитивним елементом управління процесом реєстрації заяв. Працівники підрозділу документального забезпечення відповідають за перевірку достовірності внесених відомостей, тоді як ведення журналу покладається на уповноваженого працівника чергової частини. Така деталізація розподілу обов'язків сприяє прозорості процесу та мінімізує ризик маніпуляцій з інформацією про вчинення кримінальних правопорушень. Контроль за дотриманням вимог щодо ведення журналів здійснює начальник чергової частини, що гарантує багаторівневу перевірку законності дій [61].

Коли слідчий, проаналізувавши надану інформацію, доходить висновку, що вона свідчить про ознаки кримінального правопорушення, пов'язаного з неправомірною вигодою, він зобов'язаний внести відповідні дані до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У цьому контексті внесення відомостей до ЄРДР слід розглядати як процесуальне рішення, що фактично знаменує початок кримінального провадження. Водночас варто зазначити, що відсутність форми мотивованої постанови, передбаченої ч. 3 ст. 110 КПК, створює певну прогалину, адже позбавляє сторони можливості оскарження факту початку розслідування. Доцільним було б законодавче врегулювання питання про фіксацію такого рішення у формі процесуального документа, що підвищило б рівень правової визначеності.

З моменту внесення відомостей до ЄРДР слідчий має право застосовувати весь арсенал процесуальних і пізнавальних засобів, визначених КПК, для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [107, с. 60]. Однак, як слушно зазначає В. Павловський, відсутність на рівні законодавства чітко окресленого процесуального «фільтра» створює ризики для безпідставної реєстрації у ЄРДР звернень, що не мають ознак кримінального правопорушення. Така ситуація може спричиняти нераціональне використання

ресурсів слідчих підрозділів. Водночас на відомчому рівні певні запобіжники існують: заяви, у яких відсутні відомості про кримінальне правопорушення, після первинної реєстрації підлягають розгляду відповідно до Закону України «Про звернення громадян» або Кодексу України про адміністративні правопорушення [136, с. 344].

Як підкреслює В. Малярова, за чинних умов недоцільно виділяти попередній етап розслідування, який раніше включав збір і перевірку матеріалів про подію злочину шляхом проведення окремих слідчих дій (зокрема огляду місця події) чи оперативно-розшукових заходів. Відповідно до ст. 214 КПК України, досудове розслідування починається виключно з моменту внесення даних до ЄРДР, і здійснення будь-яких слідчих (розшукових) дій до цього моменту заборонено законом [113, с. 87]. Така конструкція гарантує процесуальну чистоту та виключає можливість маніпуляцій із доказами, але водночас позбавляє слідчого гнучкості реагування у невідкладних ситуаціях, що може бути суттєвим недоліком при розслідуванні фактів отримання неправомірної вигоди, коли важливо діяти швидко для фіксації слідів кримінального правопорушення.

Згідно з п.п. 1-4 ч. 5 ст. 214 КПК України, до ЄРДР обов'язково вносяться дані про: дату надходження заяви або повідомлення, відомості про заявника чи потерпілого, джерело інформації, а також короткий виклад обставин, що свідчать про можливе вчинення кримінального правопорушення [92]. Така деталізація створює передумови для формування чіткої доказової бази вже на початковому етапі, що надзвичайно важливо у справах корупційного спрямування.

Отже, початок кримінального провадження формально визначається моментом внесення відомостей до ЄРДР, який і є процесуальним стартом досудового розслідування. Проте в криміналістичному аспекті цей момент слід розуміти ширше: процес мислення слідчого починається раніше - з моменту ознайомлення із первинною інформацією, яка може свідчити про факт неправомірної вигоди. Саме тоді формується первинна версія події, визначаються напрями розслідування та відбувається попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням відповідної статті

(частини статті) Кримінального кодексу України (п. 5 ч. 5 ст. 214 КПК України). Це положення підкреслює єдність процесуального і криміналістичного підходів до початку розслідування та вимагає від слідчого не лише формального виконання процедур, а й глибокого аналітичного мислення для вибору оптимального напрямку дій.

Сам факт необхідності попередньої правової кваліфікації діяння ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, з яким законодавець пов'язує початок досудового розслідування, свідчить про обов'язковість здійснення певної пізнавальної діяльності. Такий підхід демонструє, що криміналістичний (пізнавальний) аспект початку розслідування фактично передує процесуальному. У цьому контексті важливо усвідомлювати, що застосування криміналістичних інструментів та когнітивних конструктів можливе не лише після реєстрації кримінального правопорушення, але й на етапі первинного аналізу інформації, що надходить до правоохоронних органів. Ця стадія формує інтелектуальне підґрунтя подальшого розслідування, оскільки дає змогу оцінити ситуацію, визначити ступінь суспільної небезпеки діяння та окреслити можливі напрями перевірки інформації.

Доцільним інструментом пізнавальної діяльності на цьому етапі є розроблення криміналістичних ситуацій, що дозволяють осмислити обставини події через структурований аналіз даних. Термін «слідча ситуація» вживається у криміналістиці значно частіше, ніж «криміналістична ситуація». Зокрема, одні науковці розглядають її як сукупність умов, у яких здійснюється розслідування, тоді як інші дослідники вбачають у ній стан розслідування, зумовлений обсягом доказової та інформаційної бази. Також окремі науковці визначають слідчу ситуацію як сукупність даних про подію злочину та умови її розслідування, а також описують її як уявну динамічну модель, що відображає інформаційно-логічний, тактико-управлінський та організаційний стан розслідування. Власна позиція автора полягає в тому, що поняття «слідча ситуація» має не лише тактичне, але й когнітивне значення - воно допомагає слідчому інтерпретувати отриману інформацію, оцінювати її достовірність та обирати оптимальний шлях дій залежно від ситуаційного контексту.

В. Журавель визначає слідчу ситуацію як наукову абстракцію, сформовану на підставі узагальненого емпіричного матеріалу, у якій відображено типові закономірності перебігу розслідування на різних його етапах [53, с. 106]. А. Волобуєв, у свою чергу, трактує типову слідчу ситуацію як сукупність найхарактернішої для певної категорії справ інформації [39, с. 169]. Варто погодитися з науковою позицією О. Пчеліної [168, с. 204], яка пропонує ширше поняття - «криміналістична ситуація», оскільки воно охоплює не лише слідчі, а й судові, експертні та інші види діяльності у межах кримінального провадження. Така уніфікація термінів є виправданою, адже дозволяє побудувати цілісну систему наукового аналізу інформаційно-пізнавальної діяльності на різних стадіях процесу. Як слушно зазначає А. Мазур, пізнавальна діяльність слідчого не завжди обмежується процесуальними межами, що зумовлює необхідність розширеного розуміння сутності криміналістичної ситуації [112, с. 437].

Процедура прийняття та аналізу заяв або повідомлень про кримінальні правопорушення, а також самостійного виявлення таких обставин слідчим, дізнавачем чи прокурором має низку специфічних рис, обумовлених завданнями і правовими обмеженнями початкового етапу. З урахуванням положень КПК України, досудове розслідування офіційно розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР, проте до цього моменту правоохоронці вже здійснюють аналітичну діяльність, спрямовану на оцінку правової природи отриманої інформації. Тому цілком обґрунтованим є застосування терміна «вихідна ситуація досудового розслідування» для позначення стану, що передуює формальному початку розслідування. Така ситуація виступає ключовою у прийнятті рішень щодо кваліфікації діяння та необхідності внесення даних до ЄРДР.

Типові криміналістичні ситуації характеризуються певним набором істотних ознак, серед яких найважливішими є етап розслідування, характер діяльності слідчого, ступінь визначеності інформації, а також організаційно-тактичні умови. У науковій літературі пропонуються різні підходи до їх класифікації - вони можуть бути простими чи складними, сприятливими або несприятливими, конфліктними, екстремальними, стабільними або

динамічними, тактичного ризику, організаційно неузгодженими тощо [189, с. 962]. Також існує наукова позиція, згідно якої повна класифікація таких ситуацій за всіма можливими компонентами є неможливою, оскільки кількість варіантів їх комбінацій практично необмежена. Це твердження має особливе значення для розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, адже саме у цих провадженнях інформаційна невизначеність і поведінкова мінливість учасників створюють найскладніші вихідні умови для досудового розслідування.

Підсумовуючи, криміналістичну вихідну ситуацію досудового розслідування можна визначити як інформаційно-правовий стан, що складається на момент отримання первинних відомостей про можливе кримінальне правопорушення та передуює офіційному початку досудового розслідування, який відображає сукупність наявних фактів, умов, намірів і поведінкових моделей учасників події, що забезпечують формування обґрунтованої попередньої правової кваліфікації та висунення початкових слідчих версій.

Це визначення акцентує, що вихідна ситуація - не лише фіксація наявної інформації, а динамічна пізнавальна конструкція, у межах якої слідчий здійснює евристичний аналіз і прийняття первинних рішень, що надалі визначають логіку всього розслідування.

Інформація, характерна для такої ситуації, має слугувати не лише основою для правильного внесення відомостей до ЄРДР, але й базисом для формування початкових слідчих версій та планування першочергових дій. Саме вихідна криміналістична ситуація визначає логіку та послідовність наступного початкового етапу розслідування, а її точне розуміння дозволяє підвищити ефективність виявлення і документування фактів неправомірної вигоди, що є ключовим завданням сучасної антикорупційної практики.

Типовими криміналістичними вихідними ситуаціями досудового розслідування у провадженнях, пов'язаних із наданням, пропозицією чи обіцянкою неправомірної вигоди, з огляду на результати вивчення судової практики, можна вважати такі, що диференціюються залежно від джерела походження первинної інформації. Саме спосіб отримання відомостей про

можливе кримінальне правопорушення суттєво впливає на подальший зміст початкових слідчих (розшукових) дій, обсяг доказового матеріалу та ймовірність підтвердження факту кримінального правопорушення.

До першої групи належать ситуації, коли повідомлення про надання, пропозицію або обіцянку неправомірної вигоди містить достатній обсяг даних, що дозволяє одразу ідентифікувати ознаки кримінального правопорушення й здійснити його попередню правову кваліфікацію. Серед них можна виокремити наступні випадки: коли інформація надійшла з ініціативи працівників правоохоронних органів, переважно в межах уже відкритих проваджень або під час оперативного супроводження інших кримінальних правопорушень тієї ж особи чи пов'язаних суб'єктів; коли інформація надійшла від третіх осіб (інформаторів), які не є безпосередніми учасниками події, але володіють відомостями про можливе вчинення кримінального правопорушення; ситуації, коли повідомлення надходить від самого учасника кримінального правопорушення, що свідчить про наявність безпосереднього джерела інформації, хоча часто із власних мотивів або з метою уникнення відповідальності. Перша група становить основу для формування ефективної стратегії початкового етапу розслідування, оскільки дозволяє оперативно перейти до перевірки фактичних обставин та проведення необхідних слідчих (розшукових) дій.

До другої групи можна віднести ситуації, коли надана інформація є недостатньою для підтвердження ознак кримінального правопорушення. Такі повідомлення потребують додаткової перевірки й уточнення, адже можуть описувати правомірну поведінку, помилково сприйняту заявником як протиправну; стосуватися іншого виду кримінального правопорушення, що зумовлює юридичну або фактичну помилку у кваліфікації; не містити жодних конкретних даних, які дозволили б встановити об'єктивну сторону правопорушення. З аналізу матеріалів таких проваджень можна зробити висновок, що друга група ситуацій створює додаткові труднощі на етапі реєстрації кримінального провадження та потребує розширеного комплексу аналітичних і оперативних заходів.

Система типових криміналістичних вихідних ситуацій досудового розслідування є однією з ключових складових криміналістичної методики, оскільки саме вона дозволяє структурувати початкові умови розслідування, визначити оптимальні напрями дій слідчого та забезпечити ефективне використання наявної інформації.

Типізація вихідних ситуацій ґрунтується на аналізі поєднання трьох основних чинників:

1. Ступеня поінформованості слідчого про подію кримінального правопорушення;
2. Характеру та джерел первинних відомостей;
3. Наявності або відсутності даних про особу, яка може бути причетна до кримінального правопорушення.

Виходячи з цього, система типових криміналістичних вихідних ситуацій досудового розслідування у провадженнях, пов'язаних із неправомірною вигодою може бути подана у такій структурі:

1. Ситуації з достатньою інформаційною визначеністю, тобто, коли подія кримінального правопорушення очевидна, наявні матеріали фіксації факту отримання або передачі неправомірної вигоди, встановлено особу, яка підозрюється у її вимаганні чи одержанні. Типовими умовами при цьому виступають наступні: особу затримано під час одержання неправомірної вигоди; проведено НСРД із відео- чи аудіофіксацією передачі коштів; є заява потерпілого, який співпрацює зі слідством. У даному випадку основні завдання слідчого полягають в тому, щоб забезпечити збереження слідів злочину (гроші, носії інформації, документи); провести огляд місця події, обшук, вилучення речових доказів; допитати заявника, свідків, затриману особу; провести експертизу об'єктів неправомірної вигоди (мітки, відбитки, ДНК, цифрові сліди). До типових слідчих версій належать: факт одержання неправомірної вигоди дійсно мав місце; гроші передані як подяка без вимагання; передача коштів була інсценована або спровокована.

2. Ситуації з частковою інформаційною визначеністю характеризуються тим, що є окремі дані про можливе вчинення кримінального правопорушення,

однак бракує беззаперечних доказів або підтвердження факту передачі вигоди. Типовими умовами виступають: потерпілий повідомляє про вимагання, але без фактичного вручення коштів; наявна оперативна інформація про корупційну схему, однак без конкретизації суб'єктів; службова особа контактує з посередником, але немає прямих доказів одержання вигоди. Основні завдання слідчого полягають в тому, щоб перевірити достовірність повідомлення, встановити мотиви заявника; організувати проведення контролю за вчиненням злочину; здійснити аналіз фінансово-господарських документів, електронних листувань; залучити спеціальні знання (економічні, технічні, психологічні). До типових слідчих версій належать: вимагання неправомірної вигоди дійсно відбувається; заявник помилково або навмисно подає неправдиву інформацію; вигода передається через посередника для маскуванню кримінального правопорушення.

3. Ситуації з інформаційною невизначеністю, тобто коли відомості про можливе корупційне правопорушення суперечливі, неперевірені або надходять із неофіційних джерел. Типовими умовами при цьому є: анонімне повідомлення про можливу неправомірну вигоду; журналістське розслідування без конкретизації джерел; внутрішня службова інформація без належних доказів. Основні завдання слідчого полягають в тому, щоб перевірити факт події через офіційні канали (службову перевірку, запити до органів влади); ініціювати отримання додаткових оперативно-розшукових даних; провести аналітичну оцінку обставин, які можуть свідчити про корупційну діяльність; визначити, чи достатньо підстав для внесення відомостей до ЄРДР. До типових слідчих версій належать: мала місце спроба отримання неправомірної вигоди; повідомлення не відповідає дійсності; відомості є частиною політичного чи конкурентного впливу.

4. Ситуації з відомим суб'єктом кримінального правопорушення. У даному випадку є інформація про конкретну службову особу, її службові повноваження, зв'язки, але відсутній зафіксований факт передачі вигоди. Типовими умовами при цьому є: службовець неодноразово згадувався у повідомленнях про корупцію; відомі його контакти з підприємцями,

зацікавленими у прийнятті певного рішення; наявні відомості про посередника. Основні завдання слідчого полягають в тому, щоб здійснити спостереження за службовою діяльністю; встановити контроль за комунікаціями (телефон, електронна пошта); отримати санкцію суду на проведення НСРД; розробити план документування факту передачі вигоди. До типових слідчих версій належать: службова особа готується до одержання неправомірної вигоди; посадовець має корупційні наміри, але діє через посередників; інформація є результатом провокації або маніпуляції.

5. Ситуації з невідомим суб'єктом кримінального правопорушення характеризуються тим, що існують фактичні дані про сам факт неправомірної вигоди, але немає інформації, хто саме її вимагав або одержав. Типовими умовами при цьому є: знайдено грошові кошти, які могли бути передані як неправомірна вигода; є записи переговорів без чіткої ідентифікації голосів; встановлено факт прийняття незаконного рішення, але без підтвердження мотиву вигоди. Основні завдання слідчого полягають в тому, щоб встановити коло осіб, які мали повноваження приймати відповідні рішення; провести службові перевірки, допити, огляди документів; застосувати криміналістичні методи цифрової ідентифікації (аудіоаналіз, трасологія даних, електронні сліди). До типових слідчих версій належать: вигоду отримав один із посадових осіб відповідного органу; кошти передані з метою впливу на рішення без конкретного адресата; передача мала інший (цивільно-правовий) характер.

6. Ситуації з прихованим джерелом інформації характеризуються тим, що відомості надходять від конфіденційного інформатора або внаслідок оперативних заходів, що не підлягають розголошенню. Основні завдання слідчого полягають в тому, щоб забезпечити захист джерела інформації; легалізувати отримані дані у процесуальному порядку; перевірити достовірність повідомлення шляхом контрольних дій. До типових слідчих версій належать: інформація достовірна і може бути використана для проведення НСРД; інформатор діє з особистих мотивів або намагається вплинути на службову особу.

7. Ситуації за ступенем невідкладності реагування поділяються на:

А) Невідкладні: коли існує ризик втрати доказів або ухилення підозрюваного (наприклад, безпосереднє отримання вигоди). Основні дії: затримання, обшук, огляд місця події, фіксація факту передачі коштів.

Б) Відкладені: коли кримінальне правопорушення має тривалий, латентний характер і потребує аналітичного опрацювання (схеми відкатів, системна неправомірна вигода). Основні дії: проведення експертних досліджень, фінансових аналізів, порівняльної перевірки даних бухгалтерії.

Таким чином, типізація криміналістичних вихідних ситуацій у справах про неправомірну вигоду забезпечує:

- алгоритмізацію дій слідчого на початковому етапі;
- своєчасне висунення і перевірку версій;
- підвищення ефективності доказування умислу та взаємозв'язків між суб'єктами кримінального правопорушення;
- запобігання помилковій кваліфікації дій службових осіб.

Загалом, запропонована система типізації дозволяє не лише систематизувати практичні ситуації, а й визначити пріоритети доказового пошуку та побудову слідчих версій у справах про неправомірну вигоду. Таке поєднання криміналістичного й евристичного підходів створює основу для підвищення ефективності початкового етапу розслідування.

2.2. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування неправомірної вигоди

Ефективність розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, значною мірою залежить від належної організації та тактичного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Дана категорія кримінальних правопорушень характеризується в свою чергу високим рівнем латентності, складністю доказування та протидією з боку суб'єктів, зацікавлених у приховуванні злочинної діяльності. Саме тому вибір оптимальної

тактики проведення таких дій стає визначальним чинником успішності досудового розслідування.

Проблематика тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні неправомірної вигоди охоплює як загальні методичні підходи до організації процесу доказування, так і специфічні прийоми, спрямовані на виявлення, фіксацію та перевірку доказів, що підтверджують факт отримання, надання або вимагання неправомірної вигоди. У цьому аспекті особливого значення набуває правильне визначення послідовності, взаємозв'язку та цілей проведення таких дій, як огляд місця події, обшук, допит, негласні слідчі (розшукові) дії, пред'явлення для впізнання, експертизи тощо.

Науковий інтерес до зазначеної проблематики пояснюється необхідністю розроблення сучасних криміналістичних рекомендацій, адаптованих до нових соціально-економічних умов, цифровізації процесів отримання вигоди та розвитку корупційних схем. У працях вітчизняних учених - О.М. Бандурки, В.Ю. Шепітька, В.А. Журавля, В.В. Бірюкова, І.П. Козаченка, В.О. Коновалової, - обґрунтовується, що тактична діяльність слідчого має поєднувати глибокий аналітичний підхід, оперативну взаємодію з іншими правоохоронними органами та застосування спеціальних знань у сфері фінансового моніторингу, технічної фіксації доказів і психології допиту.

Таким чином, дослідження тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій у провадженнях про неправомірну вигоду має не лише теоретичне, а й значне практичне значення. Воно спрямоване на удосконалення криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування, формування системи ефективних прийомів і засобів викриття осіб, причетних до корупційних кримінальних правопорушень, та підвищення рівня доказової обґрунтованості матеріалів кримінальних проваджень.

Обґрунтоване та своєчасне здійснення слідчих (розшукових) дій виступає ключовою передумовою ефективного досудового розслідування, оскільки саме ці дії забезпечують отримання, перевірку, оцінку та використання доказової інформації у кримінальному провадженні. Як слушно зазначають науковці, якість реалізації інформаційного потенціалу доказів прямо залежить від того,

наскільки раціонально слідчий застосовує тактичні, методичні й технічні засоби кожної з проведених дій. На наш погляд, це твердження є особливо актуальним у контексті розслідування неправомірної вигоди, адже тут важливо не лише отримати доказову інформацію, а й забезпечити її процесуальну «чистоту» та надійність, уникаючи порушень, які можуть призвести до визнання доказів недопустимими.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить прямого визначення поняття «слідча дія», однак у ст. 223 КПК України зазначається, що слідчі (розшукові) дії спрямовані на отримання (збирання) або перевірку доказів у межах конкретного кримінального провадження. У науковій доктрині під слідчими діями розуміють процесуальні дії, регламентовані законом, що мають на меті отримання чи перевірку доказів [91, с. 285]. Інше визначення конкретизує, що це різновид процесуальних дій досудового розслідування, який полягає у здійсненні уповноваженою особою передбачених законом прав і обов'язків, спрямованих на здобуття або перевірку фактичних даних, що мають доказове значення [176, с. 258]. На наше переконання, для справ про неправомірну вигоду ці положення слід доповнити акцентом на тому, що значна частина доказів має прихований характер (наприклад, інформація про грошові перекази, майнові вигоди чи комунікацію між суб'єктами), тому тактична підготовка до проведення кожної дії повинна передбачати як аналітичний, так і контрверсійний підхід.

Ключовим аспектом будь-якої слідчої (розшукової) дії є доказове значення її результатів. Саме тому дотримання вимог кримінального процесуального закону є обов'язковою умовою легітимності зібраних відомостей. Порушення процесуальних норм не лише нівелює доказову силу отриманих матеріалів, а й може створити підстави для оскарження дій слідчого. У цьому контексті доцільно підкреслити, що розслідування неправомірної вигоди вимагає особливої уваги до планування слідчих (розшукових) дій, адже будь-яка похибка у процедурі може бути використана стороною захисту для дискредитації зібраних доказів.

Першою серед процесуальних вимог є обґрунтованість проведення слідчих (розшукових) дій. У науковій літературі пропонується поділ правових підстав для їх проведення на фактичні та процесуальні, а також виділення серед них загальних і спеціальних. Так, І. Котюк відносить до загальних фактичних підстав наявність достатніх даних, що свідчать про необхідність проведення конкретної слідчої (розшукової) дії, з огляду на можливість отримання нових фактичних даних або розв'язання процесуального завдання. До спеціальних фактичних підстав належать ті умови, які визначає безпосередньо слідчий, з урахуванням особливостей конкретного провадження, а також ті, що встановлюються самим законом - наприклад, призначення експертизи, коли для встановлення обставин необхідні спеціальні знання, чи проведення обшуку за наявності обґрунтованих підстав вважати, що знаряддя кримінального правопорушення або майно, здобуте злочинним шляхом, перебуває у певному місці [79, с. 104]. На наш погляд, саме у справах про неправомірну вигоду особливо важливо забезпечити документальне підтвердження таких підстав, адже будь-яке сумнівне рішення слідчого може бути розцінене як перевищення повноважень.

Загальні процесуальні підстави охоплюють низку передумов, без яких проведення слідчої (розшукової) дії буде незаконним. До них відносять: наявність відповідного виду дії у кримінальному процесуальному законі як засобу досягнення завдань кримінального провадження; існування відкритого кримінального провадження (за винятком огляду місця події); наявність у посадової особи належних повноважень; а також відсутність законодавчих обмежень щодо її здійснення [199, с. 14]. Доцільно відмітити, що ефективність розслідування неправомірної вигоди багато в чому визначається не лише формальним дотриманням цих вимог, а й здатністю слідчого поєднати їх з глибоким розумінням механізму злочину, що дозволяє вибудувати оптимальну послідовність слідчих (розшукових) дій.

До спеціальних процесуальних підстав проведення слідчих (розшукових) дій належать ті, що стосуються лише окремих їх видів: винесення відповідної постанови; отримання санкції слідчого судді чи прокурора; наявність доручення оперативному підрозділу щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій;

подання клопотання учасника процесу про проведення такої дії [79, с. 104]. З урахуванням специфіки проваджень про неправомірну вигоду, ці підстави мають особливе значення, адже часто саме від правильності їх оформлення залежить допустимість здобутих доказів. На нашу думку, тактика слідчого має передбачати не лише процесуальну чіткість, а й гнучкість у реагуванні на поведінку учасників кримінального правопорушення, які нерідко намагаються приховати або знищити сліди протиправної діяльності.

С. Пришляк обґрунтовано пропонує систематизувати перелік основних слідчих (розшукових) дій досудового розслідування, який, на жаль, прямо не закріплено у ст. 223 КПК України. Зокрема, до них належать: 1) допит (ст.ст. 224-226 КПК), який охоплює різновиди: допит свідка, потерпілого в судовому засіданні під час досудового розслідування (ст. 225 КПК), а також малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК); 2) пред'явлення для впізнання (ст.ст. 228-231 КПК), включно з впізнанням у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК); 3) обшук (ст.ст. 234-236 КПК); 4) огляд (ст.ст. 237-238 КПК); 5) огляд трупа з проведенням ексгумації (ст. 239 КПК); 6) слідчий експеримент (ст. 240 КПК); 7) освідчування особи (ст. 241 КПК); 8) проведення експертизи (ст.ст. 242-244 КПК); 9) отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК) [144, с. 424]. На нашу думку, наведений перелік відображає логіку практичного застосування слідчих (розшукових) дій, проте під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, особливої уваги потребують саме тактичні аспекти їх проведення - оскільки кожна дія має не лише процесуальне, а й значне доказове навантаження, від правильного виконання якої залежить доведення вини конкретної особи.

Отже, доцільно розглянути особливості тактики проведення наведених слідчих (розшукових) дій у контексті кримінальних проваджень щодо надання, пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди. Власне, ефективність розслідування таких кримінальних правопорушень безпосередньо визначається рівнем професійної підготовки слідчого, його вмінням грамотно поєднувати процесуальні вимоги з тактичними прийомами, що дозволяє отримати достовірні докази навіть за умов активного протидіяння з боку підозрюваних чи третіх осіб.

Особливості тактики допиту. У теоретичному аспекті допит розглядається як складна пізнавальна дія, що включає кілька взаємопов'язаних блоків: психологічний, правовий і моральний, тактичний та організаційно-технічний [34, с. 154]. Якщо зосередитись на тактичному аспекті, то він охоплює предмет допиту, технологію його проведення (організаційно-технічну складову) та психологічну взаємодію між слідчим і допитуваним. На нашу думку, у провадженнях про неправомірну вигоду ефективність допиту зумовлюється вмінням слідчого не лише ставити запитання, а й керувати емоційною динамікою процесу, адже від психологічного стану допитуваного часто залежить повнота отриманих свідчень.

Предмет допиту охоплює будь-які обставини, що мають доказове значення для встановлення істини у провадженні [206, с. 56]. У криміналістичній літературі зазначається, що він визначається двома основними факторами: переліком обставин, які потребують з'ясування, та інформацією, що може бути відома особам, причетним до події кримінального правопорушення (свідкам, підозрюваним, потерпілим тощо) [72, с. 6]. Проте, правильне визначення предмета допиту є базовою умовою тактичного планування, адже воно дозволяє уникнути зайвих відступів і зосередитися на ключових моментах, пов'язаних із механізмом кримінального правопорушення.

У провадженнях, що стосуються надання, пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди, предмет допиту підозрюваного охоплює низку обставин, які підлягають з'ясуванню, а саме: характеристику предмета кримінального правопорушення (його форму, вид, грошовий еквівалент, вартість відповідно до курсу НБУ на дату події); форму реалізації кримінального правопорушення (надання, пропозиція чи обіцянка); спосіб передання предмета кримінального правопорушення - контактний (особисто, через посередника, врученням предмета безпосередньо адресатові) або безконтактний (шляхом використання банківських переказів чи інших електронних засобів); місце розташування предмета кримінального правопорушення до, під час і після вчинення діяння; час, місце та обставини здійснення неправомірної вигоди; фактичні та уявні ознаки адресата кримінального правопорушення; мотиви суб'єкта

кримінального правопорушення, які зумовили надання чи обіцянку вигоди; обставини, що можуть свідчити про неосудність чи обмежену осудність особи; момент виникнення умислу, усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій, мотив кримінального правопорушення та обставини його викриття [206, с. 56]. На наш погляд, повнота відтворення цих обставин під час допиту визначає можливість формування послідовної доказової бази, здатної витримати перевірку в суді.

Організаційно-тактична складова допиту передбачає визначення місця (службовий кабінет, приміщення органу досудового розслідування, місце проживання чи роботи допитуваного, локація вчинення кримінального правопорушення тощо), часу (зазвичай денна пора), а також етапів проведення - вільна розповідь, етап питань і відповідей, фіксація показань. Обов'язковим є використання технічних засобів фіксації, а за потреби - залучення інших учасників процесу. На нашу думку, важливим елементом є створення сприятливої психологічної атмосфери, яка сприяє відвертості допитуваного, особливо у провадженнях, де фігурують службові особи, які намагаються мінімізувати власну участь у події.

З погляду психологічного змісту допит розглядається як акт соціальної взаємодії, який може мати конфліктний (антагоністичний) або неконфліктний (з елементами співпраці) характер. Такий поділ охоплює допити будь-яких учасників кримінального процесу. Як правило, допит підозрюваного є конфліктним, проте у випадках, коли особа демонструє щире каяття або готовність співпрацювати зі слідством, він може набути конструктивного характеру. Водночас допит свідка, який зазвичай сприймається як нейтральний, інколи перетворюється на конфліктний через його упереджене ставлення до органів влади чи особисті зв'язки із підозрюваним. На наш погляд, саме вміння слідчого керувати психологічним кліматом допиту, своєчасно розпізнавати рівень конфліктності та обирати оптимальну тактичну лінію поведінки визначає ефективність отримання достовірних показань у провадженнях цієї категорії.

Під час проведення допиту у провадженнях про неправомірну вигоду важливе значення має використання науково обґрунтованих і перевірених

практикою тактичних прийомів, які забезпечують повноту, достовірність і об'єктивність отриманих показань. До таких прийомів відносять: спостереження за поведінкою та реакціями допитуваної особи, використання асоціативних зв'язків за суміжністю або контрастом, перифразування, застосування «припущення легенди», створення ефекту «незаповненості», урахування індивідуально-психологічних особливостей особи, використання стану емоційної напруженості, ефекту раптовості, зміни темпу допиту (форсованого або уповільненого), а також пред'явлення доказів і контрдоказів [22, с. 17]. Отож, саме у провадженнях, пов'язаних із неправомірною вигодою, особливо важливо комбінувати зазначені прийоми, оскільки підозрювані часто мають певний досвід протидії слідчим заходам і володіють високим рівнем психологічної стійкості.

Слід погодитися з тим, що такі методичні прийоми, як уважне спостереження за допитуваним і використання знань про його психологічні риси, мають універсальний характер і повинні застосовуватися під час допиту будь-якої особи, незалежно від її процесуального статусу. Водночас, беручи до уваги підвищене навантаження на слідчого та зменшення його процесуальної автономії у зв'язку з положеннями чинного КПК України, можна стверджувати, що глибока попередня підготовка до кожного допиту стає практично складною. У зв'язку з цим, на наше переконання, доцільно акцентувати увагу на тих тактичних засобах, які можуть бути ефективно використані у поточному порядку роботи слідчого без потреби надмірних ресурсів чи емоційних витрат з його боку.

Одним із першочергових завдань під час проведення допиту є встановлення ефективного «психологічного контакту» між слідчим і допитуваним [18]. У конфліктних ситуаціях, коли особа відверто протидіє слідству або намагається викривити фактичні обставини, доцільним є застосування тактичного прийому пред'явлення доказів, що дозволяє нівелювати спроби введення в оману. Таким чином, при розслідуванні фактів неправомірної вигоди особливого значення набуває вміння слідчого грамотно поєднувати правомірні методи психологічного впливу з переконливим логічним

обґрунтуванням позиції, що сприяє отриманню правдивих свідчень від осіб, які намагаються уникнути відповідальності.

Коли допит відбувається у безконфліктних умовах, акцент слід робити на збереженні нейтрального емоційного фону та стимулюванні активної пам'яті особи. Для цього доцільно застосовувати такі тактичні прийоми, як підтримання безконфліктності, повна та послідовна фіксація показань, створення умов для відновлення подій у пам'яті допитуваного, деталізація окремих моментів свідчень, а також з'ясування умов їх формування [38, с. 15]. У справах про неправомірну вигоду саме деталізація подій і фіксація показань у логічній послідовності дозволяють виявити суперечності або непослідовності у показаннях, що часто є індикаторами неправдивості.

Як зазначають Р. Степанюк та О. Приходько, типовою є ситуація, коли підозрюваний заперечує власну участь у пропозиції, обіцянці чи наданні неправомірної вигоди, пояснюючи свої дії як «неправильно витлумачені» службовою особою. На думку дослідників, у таких випадках важливо враховувати, що механізм учинення кримінального правопорушення нерідко включає попередню поведінку службових осіб, які у процесі спілкування з фігурантом акцентують увагу на протиправності його дій, але останній все ж продовжує наполягати на передачі вигоди [183, с. 196]. У власному розумінні, слідчому доцільно під час допиту пред'явити матеріальні докази (записи розмов, пояснення службових осіб, свідчення очевидців) та детально з'ясувати мотиви і підстави, що спонукали особу до протиправної пропозиції. Такий підхід сприяє виявленню внутрішніх суперечностей у показаннях та підвищує доказову цінність отриманої інформації.

Водночас, у провадженнях про надання, пропозицію чи обіцянку неправомірної вигоди особливу небезпеку становить схильність деяких осіб до підкупу посадовців. У таких умовах слідчий повинен проявляти максимальну пильність, уникаючи будь-яких дій, які могли б поставити під сумнів його неупередженість або створити ризик компрометації. Отож, підтримання високого рівня професійної етики під час допиту, особливо у випадках

встановлення психологічного контакту, є одним із ключових чинників збереження довіри до органів досудового розслідування.

Тактика проведення обшуку також має свої специфічні особливості. Згідно зі ст. 30 Конституції України, житло є недоторканим, а його огляд або обшук може проводитися лише на підставі вмотивованого рішення суду. Водночас, конституційні положення допускають можливість тимчасового обмеження цього права у випадках, прямо передбачених законом, зокрема під час досудового розслідування (ст. ст. 30-32 Конституції України). На наше переконання, у провадженнях про неправомірну вигоду проведення обшуку часто має вирішальне значення, адже саме на цьому етапі можуть бути вилучені предмети, документи або носії інформації, що підтверджують факт передачі або отримання вигоди.

Підстави та порядок проведення таких дій чітко регламентовані у кримінальному процесуальному законодавстві, яке визначає, що обшук житла чи іншого володіння особи здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, винесеної за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, або за клопотанням прокурора (ст. 234 КПК). Ретельна підготовка до обшуку, зокрема формування чіткої мети, визначення предметів пошуку та тактичних меж дії, дозволяє уникнути порушень прав осіб і водночас підвищити ефективність отримання доказової інформації у кримінальних провадженнях щодо неправомірної вигоди.

Положення закону чітко визначає мету проведення обшуку як «виявлення та фіксацію відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» (ст. 234 КПК) [92]. Водночас, на нашу думку, враховуючи як наукові напрацювання, так і результати слідчої практики, таке визначення доцільно конкретизувати. Обшук при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, має на меті не лише пошук матеріальних слідів кримінального правопорушення, але й відшукування предметів і документів, які можуть містити інформацію про незаконні фінансові

операції, корупційні домовленості чи інші дії, що мають доказове значення. Тому більш точним формулюванням мети обшуку є пошук знарядь кримінального правопорушення, майна, здобутого злочинним шляхом, предметів, документів, живих осіб або трупів, дані про які вже мають відображення у матеріалах кримінального провадження. На наш погляд, такий метод гарантує всебічність та цільову спрямованість використання даної слідчої дії в розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень.

Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді, яка виноситься за результатами розгляду клопотання слідчого або прокурора (ч. 4 ст. 234 КПК). Клопотання має розглядатися у день його надходження, що є важливою гарантією своєчасності проведення процесуальних дій. Проте у чинному КПК України прямо не визначено, хто саме формує склад учасників під час судового розгляду такого клопотання. На наш погляд, ініціатива звернення до суду із клопотанням має належати виключно прокурору як процесуальному керівнику, а слідчий суддя, у свою чергу, може вимагати присутності як прокурора, так і слідчого для забезпечення всебічного розгляду матеріалів. Такий підхід сприяє посиленню процесуальної відповідальності сторін та підвищенню якості підготовки до проведення обшуку.

Водночас п. 1 ч. 5 ст. 234 КПК передбачає, що суддя може відмовити у задоволенні клопотання про обшук, якщо слідчий або прокурор не доведе наявності достатніх підстав вважати, що було вчинено кримінальне правопорушення. Ймовірно, у цій нормі існує певна колізія, оскільки сам факт вчинення кримінального правопорушення уже підтверджується внесенням відповідних відомостей до ЄРДР. Таким чином, вимога доведення наявності кримінального правопорушення на етапі санкціонування обшуку фактично означає часткове вирішення справи по суті, що суперечить функціям слідчого судді. Тому логічніше було б розглядати питання про обґрунтованість проведення обшуку з позиції наявності доказів, які можуть бути отримані в його результаті, а не з точки зору повторного підтвердження самого факту правопорушення. Такий підхід дозволить уникнути дублювання процесуальних

стадій і забезпечить оперативність слідчих (розшукових) дій у провадженнях про неправомірну вигоду.

Тактика проведення обшуку як криміналістичної дії досить широко розроблена у вітчизняній і зарубіжній літературі. Проте під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, зокрема надання, обіцянки або пропозиції неправомірної вигоди, обшук має певну специфіку, пов'язану з особливостями предмета кримінального правопорушення. Такі кримінальні правопорушення часто супроводжуються ретельним приховуванням доказів - знищенням носіїв інформації, приховуванням готівкових коштів або криптовалют, фальсифікацією документів. Тому підготовчий етап проведення обшуку повинен включати максимально детальне планування: збір інформації про особу, у якої він проводитиметься (наявність зброї, охорони, собак тощо), встановлення можливих місць зберігання грошей чи документів, а також аналіз просторових характеристик приміщення - кількість входів, розташування вікон, наявність сигналізації чи камер спостереження. На наше переконання, саме глибока аналітична підготовка створює передумови для ефективного та безпечного проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

У ході підготовки до обшуку необхідно розробити чіткий план його проведення, який передбачає вибір часу і способу проникнення, розподіл ролей між учасниками, а також технічне забезпечення. До складу групи обов'язково має входити спеціаліст-криміналіст, який володіє навичками виявлення прихованих слідів, роботи з електронними носіями інформації та первинного аналізу матеріальних доказів. Важливою складовою успіху є також проведення інструктажу всіх учасників для забезпечення злагодженості дій і недопущення витoku інформації. На нашу думку, використання відео- та фототехніки, спеціальних технічних засобів пошуку (наприклад, сканерів, металодетекторів, детекторів схованок) дозволяє не лише підвищити ефективність виявлення доказів, а й гарантує їх належну процесуальну фіксацію.

Під час безпосереднього проведення обшуку доцільно здійснювати коротке розвідувальне опитування особи, у якої проводиться ця дія, з метою визначення її емоційного стану, можливої готовності до протидії та уточнення

інформації про місцезнаходження предметів кримінального правопорушення [41, с. 33]. Як свідчить практика, спостереження за поведінковими та мікромімічними реакціями обшукуваного часто дозволяє виявити приховані схованки або предмети, які він намагається замаскувати [199, с. 116]. У провадженнях про неправомірну вигоду такі спостереження особливо важливі, адже кошти чи документи можуть бути розміщені у неочевидних місцях - у побутових приладах, автомобілях, елементах меблів тощо. Як видається, інтеграція психологічного спостереження у тактичний алгоритм обшуку підвищує його результативність.

Якщо у слідства є точна інформація про предмет кримінального правопорушення, його індивідуальні ознаки та місцезнаходження, виявлення таких предметів зазвичай не становить труднощів. Однак у випадках, коли ці відомості відсутні, доцільно ретельно оглядати всі знайдені об'єкти, що можуть бути пов'язані із кримінальним правопорушенням, проводити їх попереднє дослідження, фіксувати сліди пальців рук, мікрочастинки чи інші ідентифікаційні ознаки. Такі дії створюють базу для подальшої ідентифікації осіб, причетних до кримінального правопорушення, та дозволяють уникнути втрати важливих доказів.

Окрему увагу варто приділити тактиці проведення обшуку особи. Законодавство передбачає можливість його здійснення під час затримання (ч. 3 ст. 208 КПК) або під час обшуку житла, якщо особа перебуває в ньому (ч. 5 ст. 236 КПК). У провадженнях про неправомірну вигоду це може бути особливо доцільним, коли є підстави вважати, що грошові кошти або предмети, пов'язані із передачею вигоди, зберігаються безпосередньо у кишенях, сумці чи особистих речах затриманого. Отож, проведення такого обшуку потребує особливої обережності, процесуальної чистоти та обов'язкової присутності понятих або використання відеофіксації, щоб уникнути сумнівів у правомірності дій слідчого.

Таким чином, тактика проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, має враховувати як юридичні вимоги, так і психологічні, технічні та організаційні аспекти. Лише

поєднання цих елементів дозволяє забезпечити ефективність цієї слідчої (розшукової) дії, отримати надійні докази та запобігти порушенню прав осіб, щодо яких її проводять.

Результати проведеного обшуку підлягають обов'язковій фіксації у протоколі, який відповідно до вимог ст.ст. 104, 223 КПК України має містити детальний опис приміщення, у тому числі розташування кімнат, меблів та інших об'єктів, а також точне місцезнаходження виявлених предметів кримінального правопорушення. У випадках вилучення грошових коштів у протоколі мають бути вказані всі номінали, кількість та інші індивідуальні ознаки купюр. До протоколу можуть долучатися допоміжні матеріали - копії документів, письмові пояснення спеціалістів, стенограми, аудіо- чи відеозаписи, фототаблиці, схеми, зліпки або носії комп'ютерної інформації, які забезпечують повноту відображення процесуальної дії. Саме ретельність і повнота документування є ключовими умовами подальшої допустимості доказів, адже в умовах розслідування неправомірної вигоди навіть незначні неточності можуть бути використані стороною захисту для оскарження результатів обшуку.

Особливості тактики огляду. Відповідно до ст. 237 КПК України, огляд проводиться з метою виявлення й фіксації даних, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Закон передбачає можливість проведення огляду місцевості, приміщень, речей і документів. Частина 3 ст. 214 КПК України уточнює, що у невідкладних випадках огляд місця події може відбуватися ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У науковій літературі огляд визначають як одну з базових слідчих (розшукових) дій, що передбачає безпосереднє сприйняття й дослідження матеріальних об'єктів з метою виявлення, фіксації та вилучення доказової інформації [91, с. 334]. При розслідуванні фактів неправомірної вигоди огляд відіграє важливу роль на початковому етапі розслідування, коли слідчий прагне швидко закріпити інформацію про місце передачі вигоди, предмети та осіб, причетних до події.

Фактичною підставою для проведення огляду є наявність обґрунтованих відомостей про можливість досягнення його мети. За загальним правилом,

слідчий чи прокурор ухвалює рішення про проведення огляду без додаткового оформлення. Водночас у разі, якщо огляд стосується житла чи іншого володіння особи, обов'язковою є наявність ухвали слідчого судді. Такий підхід є проявом конституційного принципу недоторканності житла, проте на практиці це іноді ускладнює своєчасне проведення огляду, що може призвести до втрати доказів. З огляду на це варто відмітити, що законодавче врегулювання таких ситуацій потребує подальшого вдосконалення, адже саме на початковому етапі розслідування корупційних кримінальних правопорушень оперативність дій є визначальною.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає, що проникнення до житла чи іншого володіння особи можливе лише на підставі ухвали слідчого судді (ст. 233 КПК). Водночас допускається проведення огляду без такої ухвали у невідкладних випадках - коли йдеться про порятунок життя або майна, переслідування злочинця, чи за добровільною згодою власника. Аналіз практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із наданням або обіцянкою неправомірної вигоди, свідчить, що огляди на підставі добровільної згоди відбувалися лише у виключних випадках. Це вказує на необхідність розширення процесуальних механізмів для оперативного проведення оглядів у таких провадженнях, адже проміжок часу між подією та фіксацією доказів має критичне значення для встановлення істини.

У випадках, коли прокурор не погоджує клопотання про проведення огляду, або слідчий суддя відмовляє в його задоволенні, зібрані під час такого огляду відомості визнаються недопустимими доказами, а інформація підлягає знищенню [202, с. 200]. Слід ураховувати, що підставою для проведення огляду без судової ухвали є наявність реальної загрози знищення або приховування об'єктів, що мають доказове значення [188, с. 150]. Проте, для розслідувань кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, такі ризики є типовими, оскільки учасники цих правопорушень зазвичай діють організовано та намагаються швидко усунути сліди кримінального правопорушення.

Під час проведення огляду, крім основних завдань - виявлення, фіксації та вилучення доказів - може виникати потреба у попередньому дослідженні виявлених об'єктів. Такі дослідження належать до непроцесуальних форм використання спеціальних знань і можуть здійснюватися як слідчим, так і спеціалістом [28, с. 195]. Науковці наголошують, що попередні дослідження мають важливе орієнтуюче значення для подальшої організації слідчих (розшукових) дій. З нашої точки зору, застосування попередніх досліджень під час розслідування неправомірної вигоди дозволяє оперативно оцінити обставини події та визначити напрям подальших дій без втрати часу на формальні процедури.

Попереднє дослідження охоплює процесуальні, змістовні, методичні та тактичні аспекти. Його завдання полягає у встановленні слідів кримінального правопорушення на предметах, руках або одязі підозрюваного. Методика таких дій передбачає застосування безпечних для об'єктів методів, що не призводять до руйнування доказів, адже отримані зразки у подальшому можуть бути використані під час судових експертиз. Ефективна реалізація попереднього дослідження дозволяє створити основу для подальшого формування доказової бази у провадженнях про неправомірну вигоду.

Тактична мета попередніх досліджень полягає у швидкому пізнанні механізму кримінального правопорушення, виявленні осіб, причетних до його вчинення, та вжитті заходів щодо пошуку предметів, за допомогою яких здійснювалася передача вигоди. Таким чином, попередні дослідження виступають проміжною ланкою між первинним сприйняттям доказів і формуванням доказової системи у кримінальному провадженні. Їх належне застосування є запорукою цілісності доказового процесу, особливо у випадках розслідування кримінальних правопорушень корупційного характеру, де час та точність дій мають вирішальне значення.

Освідування особи як слідча (розшукова) дія посідає вагоме місце у системі засобів збирання доказів у кримінальному провадженні, зокрема у провадженнях про неправомірну вигоду. Відповідно до ч. 1 ст. 241 КПК України, слідчий або прокурор має право здійснювати освідування підозрюваного, свідка

чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет, якщо для цього не потрібно залучати судово-медичну експертизу. Аналіз практики показує, що у провадженнях, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовою особою, освідкування проводиться насамперед для фіксації слідів кримінального правопорушення, а також для відібрання змивів із рук чи одягу освідкованої особи. Така слідча (розшукова) дія має не лише доказове, але й превентивне значення, адже створює умови для негайного виявлення речових слідів контакту з предметом неправомірної вигоди, що є важливим для забезпечення достовірності подальшої експертної оцінки доказів.

Разом із тим, у слідчій практиці виникає низка проблем, пов'язаних із процесуальним закріпленням отримання ключових доказів - змивів із долонь особи під час фіксації факту передачі неправомірної вигоди. Як слушно зазначають окремі дослідники, проведення обшуку на підставі ухвали суду не завжди є можливим, огляд місця події не передбачає особистого обшуку, а винесення постанови про освідкування неможливе у разі відсутності визначеного процесуального статусу особи. Внаслідок цього адвокати нерідко оскаржують законність отриманих доказів, домагаючись визнання їх недопустимими та отримання виправдувального вироку [134, с. 41]. Звідси логічно витікає той факт, що така ситуація свідчить про необхідність удосконалення процесуальної регламентації освідкування, зокрема шляхом уточнення його підстав та умов проведення щодо осіб, які ще не набули статусу підозрюваних, але стосовно яких є обґрунтовані підозри у вчиненні корупційних дій.

Системний аналіз ст.ст. 208, 223, 241 КПК України у взаємозв'язку зі ст.ст. 42, 87, 89 цього Кодексу демонструє, що на практиці виникають ситуації, коли проведення освідкування на початковому етапі розслідування є юридично ускладненим або навіть неможливим. У результаті отримані під час таких дій дані можуть бути визнані судом недопустимими доказами, що, у свою чергу, призводить до закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами. Ця колізія норм вимагає законодавчого врегулювання, адже у провадженнях про неправомірну вигоду освідкування нерідко виступає єдиним

дієвим засобом фіксації доказів, і його неможливість ставить під загрозу досягнення завдань кримінального провадження.

Попри зазначені обмеження, представники правоохоронних органів продовжують використовувати освідкування як інструмент документування фактів отримання неправомірної вигоди, хоча в протоколах часто не посилаються на конкретні статті КПК України. У таких випадках зазначається лише, що під час освідкування здійснено змиви з рук, які вилучені та запаковані у відповідні пакети. Інколи освідкування проводиться й для виявлення самого предмета неправомірної вигоди. Така практика, хоча й має ознаки процесуальної гнучкості, потребує чіткого унормування, оскільки відсутність посилання на конкретну правову норму може стати підставою для сумнівів у допустимості доказів.

Як видно з аналізу, положення ст. 241 КПК не передбачають можливості вилучення речових доказів під час освідкування, оскільки його метою є виключно виявлення на тілі особи слідів кримінального правопорушення. Відповідно, вилучення змивів чи предметів неправомірної вигоди в межах цієї дії є юридично спірним. Разом із тим, підтримуємо позицію, що в контексті боротьби з корупційними кримінальними правопорушеннями варто розглянути можливість розширення процесуальних меж освідкування, адже саме воно часто є найбільш оперативним і результативним способом фіксації безпосередніх доказів.

Законодавець у ч. 1 ст. 241 КПК України визначив, що освідкування може проводитися лише щодо підозрюваного, свідка чи потерпілого. На цьому тлі слушною видається думка С.С. Ключуряка про те, що питання можливості освідкування інших осіб, не передбачених у законі, поки що недостатньо розроблено у науці кримінального процесуального права [68, с. 84]. Як слушно зауважують і практики, під час проведення контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту часто виникає необхідність освідкування службової особи, яка не має процесуального статусу, визначеного КПК України. Така правова невизначеність створює прогалину, що може бути використана стороною захисту для дискредитації доказів, а отже, потребує чіткого врегулювання в кримінальному процесуальному законодавстві.

Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що тактика проведення освідчування у провадженнях про неправомірну вигоду має поєднувати глибоке розуміння процесуальних обмежень і одночасно орієнтацію на досягнення головної мети - забезпечення достовірності та повноти доказів. Власне, удосконалення нормативного регулювання цієї дії є одним із ключових напрямів підвищення ефективності досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

2.3. Особливості подолання протидії розслідуванню у кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду

Ефективність розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із пропозицією, обіцянкою або наданням неправомірної вигоди, в значній мірі від здатності слідчих органів своєчасно виявляти, нейтралізувати та подолати протидію розслідуванню. В межах таких проваджень протидія проявляється у різноманітних формах - від навмисного приховування слідів кримінального правопорушення і фальсифікації доказів до тиску на свідків чи організованої інформаційної дискредитації слідчих (розшукових) дій. Ця проблема набуває особливої актуальності у контексті корупційних правопорушень, де неправомірна вигода виступає не лише предметом кримінального правопорушення, а й засобом впливу на процесуальну діяльність уповноважених осіб.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що саме протидія розслідуванню у провадженнях про неправомірну вигоду має складну, багаторівневу природу, поєднуючи правові, психологічні, організаційні та технологічні аспекти. На відміну від загально-кримінальних кримінальних правопорушень, у провадженнях корупційного характеру протидія часто носить системний і професійно-спланований характер, що істотно ускладнює отримання доказів і створює умови для ухилення винних від відповідальності. Саме тому дослідження особливостей подолання протидії має не лише

прикладне, а й теоретико-методологічне значення для удосконалення діяльності органів досудового розслідування.

Сучасна криміналістика розглядає подолання протидії як один із ключових напрямів організації слідчої діяльності, що передбачає реалізацію комплексу тактичних, психологічних і технічних прийомів, спрямованих на зниження впливу осіб, зацікавлених у спотворенні істини. У цьому контексті важливим є не лише своєчасне виявлення форм і механізмів протидії, але й створення належних умов для її запобігання. Як показує аналіз слідчої практики, більшість випадків протидії у провадженнях про неправомірну вигоду мають латентний характер, що вимагає від слідчих високого рівня професійної підготовки, аналітичного мислення та вміння ефективно застосовувати спеціальні знання.

Таким чином, вивчення особливостей подолання протидії розслідуванню у кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду дає можливість не лише визначити закономірності виникнення і прояву цього явища, а й сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення тактики слідчої діяльності. Комплексне осмислення цієї проблематики дозволяє підвищити результативність досудового розслідування, забезпечити належний рівень доказування і, врешті, сприяти утвердженню принципів верховенства права та невідворотності покарання за корупційні кримінальні правопорушення.

Діяльність слідчих, спрямована на запобігання та подолання протидії розслідуванню, становить один із ключових елементів організації досудового розслідування у справах про пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди. Ця діяльність є надзвичайно складною як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Теоретичні труднощі зумовлені відсутністю узгодженого наукового підходу до визначення поняття «протидія розслідуванню», його сутності, ознак і шляхів нейтралізації. Практична складність зумовлена тим, що значна частина таких кримінальних правопорушень за своєю природою є спробою уникнення кримінальної відповідальності. Проведений аналіз судової практики свідчить, що у близько 40% випадків надання неправомірної вигоди мало на меті підкуп службової особи для уникнення покарання. На наше переконання, саме ця взаємопов'язаність явищ - неправомірної вигоди і протидії

розслідуванню - вимагає особливої уваги з боку слідчих органів і теоретиків кримінального процесу. Отже, дослідження сутності та напрямів діяльності суб'єктів розслідування щодо подолання протидії має не лише практичне, але й концептуальне значення для формування ефективної моделі протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

Доктринальні джерела пропонують широкий теоретико-методичний арсенал, який може бути використаний у розробленні практичних рекомендацій. Так, В. Бахін визначає протидію розслідуванню як протиправну діяльність зацікавлених осіб (винного, співучасників, інших зацікавлених чи корумпованих осіб), спрямовану на приховування злочину або уникнення відповідальності [20, с. 175]. Такий підхід, акцентує увагу на протиправності дій і їх спрямованості проти встановлення істини, однак потребує розширення з урахуванням новітніх форм протидії, зокрема інформаційно-технологічних засобів, що ускладнюють роботу слідчого.

Іншу позицію висловлює Р. Шехавцов, який розглядає протидію розслідуванню як цілеспрямовану поведінку осіб, що може проявлятися як у поодиноких діях, так і у структурно складній діяльності, спрямованій на знищення чи спотворення доказової інформації [209, с. 204]. У цьому визначенні слушно підкреслено не лише факт дії, а й системність поведінки, яка має чітку мету - створити перепони для встановлення істини. Саме системність і організований характер протидії сьогодні становлять одну з найбільших проблем у розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень.

Відповідно до позиції О. Александренко, протидія розслідуванню становить соціальну діяльність, яка полягає у здійсненні системи свідомих, спрямованих дій, метою яких є перешкодити повному й неупередженому встановленню обставин кримінальних правопорушень [10, с. 10]. Цей підхід видається цінним, адже розглядає протидію не лише як юридичне, а й як соціальне явище, що охоплює широкий спектр поведінкових моделей. Розуміння протидії як соціального феномена дозволяє краще усвідомити її причини, пов'язані з корпоративною закритістю органів влади, корупційною культурою та зловживанням владними ресурсами.

Схожої точки зору дотримується Н. Карпов, який відносить до дій, що становлять протидію розслідуванню, не лише активні зусилля осіб, пов'язаних із кримінальним правопорушенням, але й пасивні дії тих, хто володіє важливою інформацією та навмисно перешкоджає її розкриттю [63]. Включення пасивної поведінки до складу протидії є концептуально правильним, адже в реальних умовах саме бездіяльність або свідоме затягування процесу нерідко стають не менш ефективним способом впливу на хід розслідування, ніж активне протидіяння.

Узагальнюючи наведені визначення, можна констатувати, що протидія розслідуванню являє собою комплекс дій, які спрямовані на дві ключові сфери: перешкоджання криміналістичним (пошуково-пізнавальним) аспектам розслідування, зокрема виявленню та фіксації матеріальних і нематеріальних слідів; протидію процесуальним (доказовим) аспектам, що включають маніпуляції з доказами, створення процесуальних перешкод або порушення строків. Поділ протидії на ці два рівні дозволяє чітко структурувати слідчу діяльність і виробити ефективні стратегії реагування.

Дискусійним залишається питання про часові межі протидії розслідуванню. Дослідники, зокрема Н. Карпов [63, с.163], В. Лисиченко та Р. Шехавцов [104, с. 58], вважають, що вона охоплює два етапи: перший - приховування кримінального правопорушення, яке може розпочатися ще на стадії його підготовки, та другий - перешкоджання вже безпосередньому розслідуванню. Такий підхід є найбільш вдалим, оскільки дозволяє розглядати протидію як процесуальний і поведінковий феномен, що триває від задуму кримінального правопорушення до завершення судового розгляду. Це особливо актуально для кримінальних проваджень про неправомірну вигоду, де протидія має стійкий і багатоетапний характер.

Деякі науковці, зокрема Р.В. Кимлик та Н.В. Кимлик [64, с. 105], дотримуються позиції, що протидія розслідуванню починається не на етапі підготовки чи вчинення кримінального правопорушення, а безпосередньо після його виявлення - у межах досудового розслідування. На їхню думку, сутність протидії полягає у вчиненні дій, які мають на меті завадити встановленню

об'єктивної істини, ускладнити слідчий процес та допомогти винним уникнути кримінальної відповідальності. Для узгодження різних наукових підходів Р. Степанюк запропонував вживати поняття «протидія виявленню (викриттю) та розслідуванню злочинів», до якого належать як дії, що здійснюються злочинцями до початку кримінального провадження, так і ті, які мають місце вже в процесі розслідування [182, с. 111]. На нашу думку, подібна позиція є спробою комплексно поєднати два логічно послідовні етапи злочинної поведінки - приховування кримінального правопорушення та перешкоджання його розкриттю. Проте для ефективного розроблення методики подолання протидії в межах проваджень щодо неправомірної вигоди доцільно концентрувати увагу саме на досудовому етапі, оскільки саме тоді протидія набуває процесуального значення і впливає на доказову базу.

Водночас, якщо врахувати, що повноваження та юридичні можливості суб'єктів розслідування щодо запобігання або подолання протидії виникають лише після початку конкретного кримінального провадження, стає очевидним, що до цього моменту органи досудового розслідування фактично не можуть реалізувати жодних заходів у відповідь. Відтак, для криміналістичної методики доцільним є аналіз лише тих форм протидії, які проявляються після початку досудового розслідування. Це дозволяє зосередити дослідження на практично значущих аспектах протидії - таких, що реально впливають на хід слідства у провадженнях про неправомірну вигоду, і водночас можуть бути нейтралізовані в межах чинного кримінального процесуального законодавства.

Одним із дискусійних питань у теорії криміналістики залишається введення поняття «суб'єкт протидії розслідуванню» та визначення його змісту. Частина дослідників уникає використання цього терміна взагалі. Так, В. Бахін запропонував розмежовувати «внутрішню» та «зовнішню» протидію. Під першою він розуміє дії осіб, прямо чи опосередковано пов'язаних із розслідуванням - підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих, експертів, спеціалістів тощо, які володіють інформацією про подію кримінального правопорушення й намагаються її приховати або спотворити. «Зовнішня» протидія, за Бахіним, полягає у впливі сторонніх осіб, не пов'язаних

безпосередньо із кримінальним правопорушенням, але здатних чинити тиск на слідство через службові, владні чи інші залежності [20, с. 201]. У контексті розслідування неправомірної вигоди такий поділ набуває особливого значення, адже зовнішня протидія часто проявляється у вигляді корупційного впливу чи використання адміністративного ресурсу. Саме цей аспект становить найбільшу загрозу для об'єктивності досудового розслідування.

О. Александренко, своєю чергою, пропонує класифікувати протидію розслідуванню саме за суб'єктами, виділяючи серед них підозрюваних, обвинувачених, їхніх родичів, адвокатів, представників оточення тощо. Дослідниця звертає увагу на необхідність врахування конкретних ситуацій: коли протидія чиниться підозрюваним самотійно; коли вона є організованою діяльністю злочинного угруповання; або коли до неї залучені корумповані працівники правоохоронних органів [10, с. 13]. З точки зору сучасних тенденцій боротьби з корупційними правопорушеннями, такий підхід видається обґрунтованим, оскільки дозволяє більш точно ідентифікувати коло осіб, зацікавлених у спотворенні результатів розслідування, та розробити диференційовані механізми протидії їхнім впливам.

Підсумовуючи зазначене, слід погодитися, що хоча термін «суб'єкт» є усталеним у кримінально-правовій науці, його використання для позначення ініціаторів або виконавців дій з протидії розслідуванню у провадженнях про неправомірну вигоду є не зовсім доречним. Це пояснюється тим, що поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» має чітко окреслені юридичні характеристики - осудність, вік, кримінальну відповідальність тощо, які не завжди збігаються із характеристиками осіб, які перешкоджають розслідуванню. Таким чином, визначення «той, хто бере участь у протидії розслідуванню» фактично тотожне терміну «суб'єкт протидії», що робить останнє зайвим. Для теоретичної чіткості доцільніше використовувати описовий підхід - говорити про «осіб, які здійснюють протидію», а не створювати окрему категорію, яка може призвести до термінологічної плутанини.

Крім того, запровадження терміна «суб'єкт протидії розслідуванню» виглядає недоцільним і з методологічної точки зору. Адже ініціатором таких дій

може бути як сам підозрюваний, так і його родич, замовник кримінального правопорушення чи навіть захисник. Більше того, ці ролі часто поєднуються в одній особі, що ускладнює їх правову кваліфікацію та може вимагати введення поняття «складеного суб'єкта протидії». Вважаємо, у науковій площині варто відмовитися від надмірного термінологічного навантаження й натомість зосередитися на конкретних фактах протидії, їхніх механізмах і наслідках для процесу розслідування.

Враховуючи це, більш логічним видається підхід, запропонований В.П. Бахіним, який пропонував вихідною точкою аналізу протидії розглядати саме досудове розслідування, визначаючи активність осіб за їхнім впливом на слідчого та його діяльність. Така позиція має безперечну практичну цінність, адже дозволяє конкретизувати прояви протидії та розробляти тактичні засоби її подолання.

Зокрема, у кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду цей підхід допомагає виявити, які саме дії сторони захисту чи третіх осіб реально ускладнюють встановлення істини, а які є законною реалізацією процесуальних прав.

Отже, визначення моменту початку протидії розслідуванню та окреслення її суб'єктного складу безпосередньо впливають на методику подолання таких дій. Виходячи з цього, логічно аналізувати протидію у контексті взаємодії сторін кримінального провадження - передусім у парах «слідчий - підозрюваний» та «слідчий - захисник». Такий підхід, на думку окремих фахівців [214, с. 37], дає змогу чітко розмежувати законну діяльність сторони захисту та дії, що мають ознаки протидії. Саме це розмежування є ключовим для удосконалення криміналістичних методик у провадженнях про неправомірну вигоду, де межа між реалізацією права на захист і спробами вплинути на хід розслідування є особливо тонкою.

Дослідники криміналістичних аспектів діяльності сторони захисту зазначають, що тактика професійного захисника в межах кримінального провадження становить окрему підсистему криміналістичної тактики. Її зміст полягає у створенні науково обґрунтованої системи прийомів, комбінацій та

рекомендацій, спрямованих на законне і раціональне використання адвокатом доказової інформації з метою виправдання або пом'якшення відповідальності підзахисного. Така діяльність покликана забезпечити реалізацію прав та інтересів клієнта навіть в умовах опору з боку інших учасників процесу чи організацій, що чинять перешкоди реалізації захисної функції. Важливо підкреслити, що в кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду адвокат нерідко діє в умовах, коли сама природа кримінального правопорушення - пов'язана з корупційними зв'язками - створює додаткові бар'єри для реалізації правової захисної тактики, що ускладнює відмежування законних дій від потенційно протидіючих розслідуванню.

На думку Я. Бернського й О. Острогляда, тактичні прийоми, що застосовуються адвокатом-захисником, повинні відповідати ряду ключових вимог. Насамперед, це законність, що передбачає дотримання меж правового поля під час будь-яких процесуальних дій. Другою умовою є наукова обґрунтованість, яка означає, що тактичний прийом має бути результатом теоретичної розробки або емпіричної перевірки практикою. Також важливою є етичність дій захисника, тобто їх відповідність моральним принципам і професійним стандартам. Нарешті, кожен прийом має бути цілеспрямованим, орієнтованим виключно на законний захист прав підзахисного, а не на створення штучних перешкод для встановлення істини [21, с. 133]. В умовах розслідування неправомірної вигоди саме порушення етичних і правових принципів адвокатом може бути формою прихованої протидії, яку слідчий має вміти вчасно виявляти й нейтралізувати правовими засобами.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що протидією розслідуванню слід вважати ті дії адвоката, які виходять за межі його правомірної діяльності й суперечать принципам законності та етичності. Така діяльність не лише ускладнює проведення досудового розслідування, але й потенційно спотворює його результати. Отже, діяльність слідчого з подолання протидії має включати заходи, спрямовані на виявлення, попередження і припинення неправомірних або неетичних дій сторони захисту, що перешкоджають досягненню цілей кримінального провадження. Особливістю таких заходів у провадженнях про

неправомірну вигоду є необхідність збереження процесуального балансу: забезпечення прав захисту без допущення зловживання цими правами як інструменту впливу на хід розслідування.

Як зазначає О. Александрова, у процесі протидії розслідуванню можуть застосовуватися найрізноманітніші прийоми - від приховування або знищення слідів кримінального правопорушення до маніпуляцій із доказами чи впливу на учасників кримінального процесу. Авторка пропонує класифікувати види протидії залежно від спрямованості (на сліди, інформацію чи осіб) і суб'єктного складу (підозрювані, обвинувачені, їхні близькі, адвокати тощо) [11, с. 11]. На наше переконання, така класифікація є особливо корисною для розслідування проваджень про неправомірну вигоду, адже вона дозволяє системно підходити до аналізу способів протидії, що мають не лише криміналістичне, а й корупційне підґрунтя. Наприклад, приховування доказів або тиск на свідків у провадженнях цієї категорії часто супроводжується використанням матеріальних чи владних ресурсів, що вимагає від слідчого комплексних заходів подолання, включно з аналітичним прогнозуванням можливих форм опору.

Отже, у контексті кримінальних проваджень про неправомірну вигоду протидія розслідуванню набуває особливого криміналістичного значення, оскільки її форми і прояви тісно пов'язані з характером самого кримінального правопорушення - прихованого, інтелектуального, із залученням впливових осіб. Ефективне подолання такої протидії потребує не лише професійної компетентності слідчого, а й використання тактичних, аналітичних і психологічних методів, спрямованих на мінімізацію впливу незаконних дій сторони захисту та інших осіб, зацікавлених у спотворенні результатів розслідування.

Враховуючи наведені вище напрями протидії пізнавальним і доказовим аспектам досудового розслідування, доцільно деталізувати цілі та конкретизувати форми протидії з боку підозрюваного або потенційного підозрюваного. У сфері розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, така протидія проявляється особливо виразно, адже підозрювані, як правило, мають певний службовий статус, професійний досвід

або корупційні зв'язки, що дозволяють їм більш ефективно впливати на перебіг слідства. Зокрема, протидія розслідуванню може бути спрямована на: уникнення викриття факту вчинення кримінального правопорушення або спроби видати кримінальне діяння за адміністративне, дисциплінарне чи господарське правопорушення; запобігання встановленню або доказуванню участі конкретної особи у кримінальному правопорушенні; ухилення від кримінальної відповідальності через затягування процесу розслідування; спрямування уваги слідства на невинну особу, аби уникнути власного переслідування. У провадженнях щодо неправомірної вигоди така поведінка часто поєднує декілька цілей одночасно, що створює складні комплексні ситуації, де межа між захистом та свідомим перешкоджанням розслідуванню є тонкою та потребує високого рівня професіоналізму від слідчого.

Засоби і знаряддя протидії можуть бути різноманітними - від застосування фізичної сили до використання сучасних технологій, включно з комп'ютерними засобами, мережевими ресурсами, автоматизованими системами, а також залученням осіб, які формально не є суб'єктами кримінального правопорушення. Дослідження практики показує, що особливо небезпечним є використання цифрових технологій для знищення або фальсифікації доказів. Варто також погодитися з дослідниками, які підкреслюють, що найбільш складною для подолання є протидія, що має груповий характер, коли координація дій кількох осіб дозволяє здійснювати тиск на слідчих та органи прокуратури.

О. Александренко звертає увагу на участь у протидії корумпованих працівників правоохоронних та інших державних органів, які можуть діяти як безпосередньо (надаючи незаконні вказівки щодо припинення або згортання розслідування, закриття епізодів чи провадження, або притягнення до відповідальності невинних осіб), так і опосередковано (через вилучення провадження у слідчого, створення перешкод у наданні ресурсів, відволікання слідчого на незначні провадження тощо) [10, с. 13]. Саме цей різновид протидії є одним із найнебезпечніших, оскільки поєднує елементи службового зловживання та інституційного впливу, що підриває довіру до правоохоронної системи і ускладнює забезпечення об'єктивності досудового розслідування.

Дослідники, аналізуючи корупційні правопорушення, виокремлює низку процесуальних перешкод розслідуванню, серед яких: відмова у початку кримінального провадження без достатніх підстав; затягування перевірок або ухвалення рішень; несанкціоновані передачі проваджень між слідчими підрозділами; неодноразові зміни слідчих із вилученням важливих доказів; створення штучних підстав для закриття провадження; відмова у санкціонуванні обшуків, арештів або продовженні строків слідства; а також винесення неправосудних рішень [131, с. 168]. Саме процесуальні зловживання становлять найбільш приховану форму протидії, оскільки вони маскуються під формальні прояви законності, ускладнюючи їх виявлення та документування.

Подолання зазначених форм протидії є складним, але необхідним завданням для кожного слідчого. Відповідальний і професійний працівник правоохоронного органу має вимагати документального підтвердження будь-яких вказівок, що можуть суперечити закону, і за потреби звертатися до вищих керівних органів або прокуратури для фіксації фактів тиску чи незаконних розпоряджень. Запровадження чітких внутрішніх процедур контролю та прозорого документообігу у слідчих підрозділах є важливою умовою мінімізації можливостей для протидії розслідуванню з боку посадових осіб.

Ще однією поширеною формою протидії є використання зацікавленими особами засобів масової інформації. Як зазначає О. Пчеліна, медіа часто стають інструментом інформаційного тиску на органи досудового розслідування - через публікації про нібито порушення прав підозрюваних, фальсифікацію доказів або некомпетентність правоохоронців [166, с. 631]. У результаті створюється хибне уявлення в суспільстві, що дискредитує діяльність слідчих органів і змушує їх відволікатися на спростування неправдивої інформації. Ефективним способом нейтралізації такого впливу є налагодження системної комунікації між правоохоронними структурами та медіа через офіційні прес-центри, що дозволяє формувати збалансований інформаційний простір без порушення таємниці слідства. Водночас така співпраця має здійснюватися в межах правових норм і бути спрямованою на підвищення довіри громадян до органів правопорядку.

Одним із порівняно малодосліджених напрямів протидії органам досудового розслідування залишається використання так званих «клакерів» - осіб, які під виглядом політичних або громадських активістів здійснюють тиск на слідчих та судових працівників. Як правило, така діяльність має організований характер і може проявлятися у вигляді публічних акцій біля місць проведення розслідування або судових засідань, перешкоджанні слідчим діям, блокуванні пересування правоохоронних підрозділів, а в окремих випадках - у спробах насильницького впливу на представників органів правопорядку. Іноді подібні дії набувають ознак хуліганства чи навіть замаху на перешкоджання здійсненню правосуддя, що ускладнює їх кваліфікацію. У кримінальних провадженнях щодо неправомірної вигоди використання таких «активістів» є особливо небезпечним, адже воно не лише формує суспільний тиск на слідство, а й створює ілюзію громадського обурення, спрямованого на виправдання дій осіб, підозрюваних у корупційних кримінальних правопорушеннях.

Для ефективного запобігання подібним формам протидії необхідне поєднання оперативно-розшукових та превентивних заходів. Йдеться про завчасне виявлення організаторів таких акцій, документування фактів підбурювання та провокацій, а також про взаємодію правоохоронців із місцевими органами влади та громадськістю. Припинення протиправних дій має здійснюватися виключно в межах закону, із дотриманням принципів пропорційності застосування сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї. Дотримання балансу між необхідністю припинення порушень і недопущенням перевищення повноважень формує довіру суспільства до правоохоронної системи, що є вкрай важливим у справах корупційного спрямування.

Аналізуючи наукові джерела, можна зробити висновок, що у криміналістиці вже сформувалося цілісне вчення про подолання протидії розслідуванню. У межах цього підходу подолання протидії при розслідуванні фактів пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди розглядається як система спеціальних засобів і методів, спрямованих на виявлення, фіксацію та нейтралізацію дій осіб, які свідомо перешкоджають встановленню істини та притягненню винних до кримінальної відповідальності. У справах даної

категорії важливим є не лише виявлення безпосередніх актів протидії, але й розпізнавання латентних форм - наприклад, адміністративного тиску, зловживання службовим становищем або штучного ускладнення процесуальних процедур.

Як відзначає наукова література, усі наявні засоби та методи подолання протидії розслідуванню поділяються на дві великі групи. Перша включає способи подолання спроб приховати кримінальне правопорушення - це проведення тактично продуманих слідчих (розшукових) дій, залучення громадськості, використання інформаційних ресурсів і засобів масової інформації. Друга група охоплює методи протидії іншим видам перешкоджання - насамперед оперативно-розшукові заходи, які спрямовані на своєчасне виявлення та припинення впливу зацікавлених осіб [81]. Особливістю корупційних кримінальних правопорушень є те, що межа між цими групами часто є розмитою, оскільки приховування кримінального правопорушення поєднується з активним впливом на слідчих або свідків, що вимагає комплексного підходу до подолання протидії.

В. Малярова пропонує конкретний алгоритм дій слідчого для запобігання і подолання протидії. Зокрема, дослідниця наголошує на необхідності інформування керівництва про кожен випадок втручання у розслідування, виявлення осіб, зацікавлених у спотворенні результатів, забезпечення збереження речових доказів і створення їх копій, обмеження доступу сторонніх осіб до матеріалів провадження, а також здійснення процесуальних дій під контролем уповноважених працівників [114, с. 205]. Реалізація цих рекомендацій у провадженнях про неправомірну вигоду має не лише практичне, а й профілактичне значення: своєчасна фіксація ознак втручання може запобігти виникненню додаткових ризиків фальсифікації чи знищення доказів.

Серед інших ефективних засобів подолання протидії розслідуванню Б. Щур виділяє встановлення чітких правил збереження слідчої таємниці, визначення кола осіб, яким дозволено доступ до доказової інформації, а також контроль за процесом взаємодії між членами слідчо-оперативної групи [213, с. 405]. Учений також підкреслює необхідність нейтралізації причин, що можуть

призвести до слідчих помилок, викриття неправдивих показань і забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. Ці заходи мають стати основою сучасної системи протидії протидії, адже у провадженнях про неправомірну вигоду будь-який витік інформації чи недооцінка ризиків може призвести до руйнування всієї доказової бази.

Таким чином, у межах розслідування кримінальних проваджень щодо неправомірної вигоди особливе значення має комплексне застосування криміналістичних, організаційних і правових засобів подолання протидії. Ефективність таких заходів безпосередньо залежить від професійної злагодженості між слідчим, оперативними підрозділами та прокурором процесуального керівництва, а також від своєчасного аналізу ризиків і прогнозування потенційних джерел опору.

Під час досудового розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із неправомірною вигодою, слідчі та оперативні працівники зобов'язані, відповідно до меж своєї компетенції, забезпечити належний рівень безпеки всіх учасників кримінального процесу. Це насамперед стосується запобігання будь-якому психологічному чи фізичному впливу, який може бути здійснений з боку зацікавлених осіб. Захист таких учасників прямо передбачено Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [150], який встановлює перелік осіб, що підлягають охороні, визначає органи, відповідальні за її реалізацію, а також види і порядок застосування відповідних заходів.

Власні міркування дозволяють зазначити, що у провадженнях про неправомірну вигоду ризики впливу на учасників значно вищі, ніж у провадженнях загально-кримінального характеру, оскільки фігуранти таких кримінальних правопорушень часто мають значні службові повноваження або фінансові ресурси, здатні забезпечити тиск на потерпілих, свідків чи навіть представників сторони обвинувачення.

Як справедливо відзначають науковці, у таких умовах найбільш ефективним є застосування комплексу оперативно-тактичних заходів, серед яких: збір інформації про спроби тиску на учасників процесу, організація

особистої безпеки шляхом надання охорони, охорони житла, зміни місця проживання або використання документів з умовними даними, а також формування спеціалізованих груп, що здійснюють цілодобову охорону осіб, які зазнали впливу. Крім того, дослідники пропонують координувати ці заходи з територіальними органами правопорядку. На нашу думку, подібний підхід заслуговує на підтримку, адже саме міжвідомча взаємодія та оперативність реагування здатні мінімізувати наслідки протидії. Особливо важливо, щоб заходи із забезпечення безпеки не були формальними, а супроводжувалися постійним моніторингом ризиків і належною аналітичною оцінкою ситуації.

С. Здоровко, аналізуючи проблему подолання протидії, слушно зазначає, що вирішення цієї задачі неможливе лише шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Для досягнення результату необхідно застосовувати систему взаємопов'язаних і узгоджених дій, тобто проводити комплексну тактичну операцію. У межах таких дій дослідник виокремлює дві ключові операції - «Захист свідків» і «Захист доказів», що мають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники виникнення. Зокрема, тактична операція «Захист доказів» передбачає: а) обмеження кола осіб, які мають доступ до доказової інформації; б) здійснення оперативних заходів із виявлення корумпованих інформаторів; в) перевірку достовірності отриманих доказів; г) захист носіїв інформації [57, с. 161]. На наше переконання, подібна системна концепція забезпечує комплексний підхід до подолання протидії, оскільки об'єднує як криміналістичні, так і організаційно-управлінські елементи. Особливу увагу слід приділити превентивному аспекту, адже завчасне виявлення загроз доказовій базі є запорукою ефективного розслідування.

Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень, пов'язаних із пропозицією, обіцянкою або наданням неправомірної вигоди, зазвичай набуває актуальності у типових слідчих ситуаціях, коли підозрюваний заперечує свою провину, намагається створити альтернативну версію подій, симулює каяття або вдається до інших форм прихованої чи відкритої протидії. Така діяльність може проявлятися у двох основних формах: пасивній - коли особа утримується від співпраці, приховує інформацію, але не змінює місця перебування; та активній -

коли фігурант уникає розслідування, втікає, використовує підроблені документи, симулює хворобу, підкуповує свідків чи посадовців, погрожує учасникам процесу, знищує або фальсифікує докази, блокує розслідування через адміністративний чи інформаційний тиск, у тому числі за участю медіа-ресурсів та «інформаційних маніпуляторів». Ми переконані, що ця класифікація дозволяє не лише структурувати форми протидії, але й сприяє виробленню алгоритму реагування - від негайного забезпечення фізичного захисту осіб до інформаційного протистояння деструктивним медіакампаніям.

Водночас заходи з попередження протидії під час розслідування неправомірної вигоди можна поділити на дві групи. По-перше, це заходи загального характеру, що мають бути застосовані в будь-якому кримінальному провадженні - дотримання таємниці слідства, контроль за витоком інформації, підтримка комунікації між усіма суб'єктами розслідування. По-друге, це спеціальні заходи, які залежать від змісту та інтенсивності протидії: від оперативного документування спроб тиску до використання спеціальних технічних засобів захисту. На наш погляд, ефективність таких заходів полягає у їх випереджувальному характері: якщо слідчі (розшукові) дії будуть плануватися з урахуванням потенційних ризиків протидії, це дасть змогу мінімізувати можливість зриву або спотворення результатів досудового розслідування.

Проведений аналіз свідчить, що подолання протидії розслідуванню у кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду є одним із ключових напрямів забезпечення ефективності досудового слідства. Сутність протидії полягає у цілеспрямованих діях осіб, зацікавлених у спотворенні ходу чи результатів розслідування, з метою уникнення кримінальної відповідальності. Вона має як організаційно-правовий, так і психологічний вимір, проявляючись через приховування доказів, тиск на учасників процесу, маніпуляції зі свідченнями, а також спроби впливу на громадську думку.

Подолання таких проявів потребує комплексного підходу, який включає не лише реалізацію передбачених законом заходів безпеки, але й розроблення тактичних операцій, орієнтованих на нейтралізацію активних форм опору. Зокрема, виявлення корумпованих інформаторів, обмеження доступу до

доказової інформації, забезпечення фізичного та психологічного захисту свідків є важливими складовими системи протидії впливу на слідство. При цьому слід враховувати, що протидія у провадженнях про неправомірну вигоду часто має латентний і багатоетапний характер, а отже, потребує безперервного оперативного моніторингу ситуації та тісної координації між слідчими й оперативними підрозділами.

Однією з найактуальніших проблем залишається недостатній рівень прогнозування ризиків протидії на початковому етапі розслідування. Саме тому важливо впроваджувати аналітичні моделі оцінки ризику, які б дозволяли виявляти потенційні джерела впливу та розробляти індивідуальні стратегії захисту доказів і учасників процесу. Не менш суттєвим є питання професійної підготовки слідчих, адже здатність своєчасно розпізнати і локалізувати спроби протидії залежить від рівня їхніх спеціальних знань, умінь аналізувати поведінку осіб та використовувати криміналістичні засоби збирання доказів.

Отже, ефективне подолання протидії розслідуванню у провадженнях про неправомірну вигоду можливе лише за умови поєднання правових, організаційних, криміналістичних і психологічних механізмів. Такий підхід передбачає: а) створення цілісної системи захисту учасників кримінального провадження; б) удосконалення тактики взаємодії слідчих і оперативних працівників; в) запровадження сучасних інформаційно-аналітичних технологій для моніторингу ризиків протидії. Результативність боротьби з протидією розслідуванню прямо корелює з рівнем інституційної спроможності органів досудового розслідування діяти в умовах інформаційного та психологічного тиску. Тому подальші наукові розвідки мають бути спрямовані на розроблення методики прогнозування, раннього виявлення та локалізації форм протидії у корупційних кримінальних провадженнях.

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження показало, що розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, має свою специфіку,

зумовлену прихованим характером таких діянь, високим рівнем латентності, професійною підготовленістю суб'єктів кримінального правопорушення та їхньою спроможністю активно протидіяти викриттю.

Щодо початкового етапу розслідування, визначено, що саме цей період є вирішальним для встановлення обставин події, фіксації доказової інформації та запобігання її втраті. Ефективність цього етапу залежить від своєчасного реагування на повідомлення про злочин, визначення слідчої ситуації, правильного вибору напрямів розслідування, проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, а також тісної взаємодії між слідчими, оперативними підрозділами, аналітичними службами та прокурором.

У тактичному аспекті проведення окремих слідчих (розшукових) дій встановлено, що ключове значення мають обшук, допит, огляд, негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину та тимчасовий доступ до речей і документів. При цьому важливо забезпечити баланс між процесуальними гарантіями сторін та необхідністю отримання достовірних доказів. Тактика цих дій має визначатися конкретною слідчою ситуацією, особистістю фігурантів, ступенем обізнаності слідчого про механізм злочину та рівнем ризику знищення доказів.

Аналіз особливостей подолання протидії розслідуванню показав, що вона може набувати як пасивних, так і активних форм - від приховування інформації до тиску на свідків, знищення доказів, спроб дискредитації слідства або маніпулювання громадською думкою. Подолання таких дій потребує скоординованого використання оперативно-розшукових і процесуальних засобів, захисту учасників кримінального провадження, забезпечення збереження доказової бази та дотримання режиму слідчої таємниці.

РОЗДІЛ 3

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

3.1. Організація взаємодії суб'єктів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою

Ефективність розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, значною мірою залежить від належного рівня організації взаємодії між усіма суб'єктами, залученими до цього процесу. В теперішніх умовах посилення корупційних ризиків та ускладнення схем одержання неправомірної вигоди потребує не лише високого професіоналізму окремих працівників правоохоронних органів, а й злагодженої, системної співпраці між органами досудового розслідування, оперативними підрозділами, прокуратурою, судами, органами внутрішнього контролю, фінансового моніторингу, а також іншими державними інституціями.

Організація взаємодії у таких провадженнях є складним процесом, який передбачає чітке визначення ролей, повноважень і відповідальності кожного з учасників, узгодження їхніх дій на всіх етапах кримінального провадження - від виявлення ознак кримінального правопорушення до притягнення винних осіб до відповідальності. Особливого значення набуває координація діяльності між підрозділами Національної поліції, детективами Національного антикорупційного бюро України, прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, працівниками Державного бюро розслідувань, а також використання аналітичної та експертної підтримки з боку Державної служби фінансового моніторингу та інших органів.

Проблематика взаємодії суб'єктів у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, має як теоретичний, так і практичний вимір. З одного боку, вона стосується формування науково обґрунтованих підходів до оптимізації міжвідомчих зв'язків і механізмів інформаційного обміну; з іншого - визначення ефективних організаційно-

тактичних форм співпраці, які забезпечують швидке, повне та неупереджене розслідування корупційних правопорушень.

Актуальність дослідження організаційних аспектів взаємодії суб'єктів розслідування зумовлена також необхідністю підвищення ефективності використання спеціальних знань, технічних засобів, аналітичних систем і електронних баз даних. В даному аспекті особливого значення набуває створення єдиної інформаційно-комунікаційної інфраструктури, що забезпечує узгодженість дій усіх учасників кримінального провадження та сприяє запобіганню дублюванню чи протиріччю в їхній роботі.

Отже, у цьому підрозділі основна увага зосереджується на з'ясуванні сутності, змісту та напрямів організації взаємодії суб'єктів розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, аналізі її нормативно-правових і методичних засад, а також визначенні основних проблем і шляхів їх вирішення з метою підвищення ефективності антикорупційної діяльності правоохоронних органів.

Початок досудового розслідування фактів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди передбачає оперативне реагування з боку всіх суб'єктів кримінального провадження. На цьому етапі необхідно своєчасно організувати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) заходів, а також інших процесуальних процедур, спрямованих на встановлення обставин кримінального правопорушення, збирання доказів, затримання посадової особи, яка вимагає або отримує неправомірну вигоду. У сучасних реаліях динамічного розвитку антикорупційного законодавства важливим є не лише дотримання вимог процесуального закону, але й ефективна взаємодія між слідчим, прокурором, оперативними працівниками та іншими уповноваженими суб'єктами, що забезпечує цілісність і логічність досудового розслідування. Саме оперативність та узгодженість дій усіх учасників слідчої групи є запорукою успішного документування фактів корупційної діяльності.

Реформування кримінального судочинства зумовило суттєві зміни у процесі збирання доказів та організації діяльності процесуального керівника - прокурора, слідчого, оперативних працівників, а також судового контролю з

боку слідчого судді. Важливим аспектом цих змін стала трансформація характеру взаємодії між зазначеними суб'єктами, яка сьогодні набуває більш системного та партнерського характеру. У наукових публікаціях справедливо зазначається, що зміни у кримінальному процесі висувають підвищені вимоги до професійної підготовки слідчого, який під час планування та проведення розслідування має володіти глибокими теоретичними знаннями та практичними навичками щодо проведення процесуальних дій і прийняття обґрунтованих рішень [98, с. 83]. Водночас, сучасний слідчий повинен діяти не ізольовано, а у постійній координації з прокурором та іншими суб'єктами досудового розслідування, що підвищує ефективність розслідування та мінімізує ризики процесуальних помилок.

Звісно, діяльність слідчого не може бути повністю позбавлена суб'єктивного фактору, а отже, можливості припущення певних прорахунків у процесі розслідування. У цьому контексті важливою функцією прокурора є своєчасне виявлення таких недоліків та оперативне реагування на них із метою відновлення порушених прав учасників кримінального провадження [98, с. 83]. Проте, як слушно підкреслюють сучасні дослідники, функція прокурора не повинна обмежуватися лише контролем чи наданням вказівок. На наше переконання, процесуальний керівник має виступати активним учасником досудового розслідування, який не тільки координує, а й сприяє діяльності слідчого та оперативних підрозділів, забезпечуючи баланс між законністю та ефективністю. Такий підхід відповідає змісту КПК України, який закріплює модель публічного процесу, де прокурор виступає представником сторони обвинувачення, а детективи та поліцейські здійснюють практичну частину розслідування, у тісній координації з ним.

Виконуючи свої повноваження, прокурор, по суті, стає елементом єдиної організаційної структури досудового розслідування, у межах якої він взаємодіє з усіма іншими суб'єктами кримінального провадження [100, с. 162]. Така взаємодія повинна бути не формальною, а інтеграційною - коли кожен учасник процесу розуміє загальну мету, свої завдання та роль у досягненні результату. Це

вимагає високого рівня комунікаційної культури, взаємної довіри та спільного стратегічного бачення справи.

У наукових працях питання взаємодії учасників кримінального процесу ґрунтовно досліджувалися представниками теорії кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. Разом із тим, більшість робіт присвячено переважно взаємодії слідчого з оперативними працівниками у межах кримінального провадження. На наш погляд, у сучасних умовах, особливо після прийняття нині діючого КПК України, не менш важливим є розгляд проблеми взаємодії процесуального керівника з іншими учасниками процесу. Саме від ефективності цієї взаємодії залежить своєчасність прийняття процесуальних рішень, повнота зібраних доказів та забезпечення правової визначеності у провадженні. Доцільно розвивати наукові та методичні підходи, які б дозволили формалізувати механізми комунікації між зазначеними суб'єктами, особливо в умовах використання цифрових технологій та автоматизованих інформаційних систем.

Як слушно зазначається у літературі, взаємодія - це напрям діяльності органів прокуратури, досудового розслідування та слідчого судді, які є незалежними один від одного, проте взаємопов'язаними у межах спільної мети - забезпечення законного, повного і неупередженого розслідування [25, с. 95]. Вона реалізується через законодавчо визначені форми, методи та засоби комунікації, спрямовані на досягнення результату кримінального провадження. При цьому прокурор виконує координуючу роль, забезпечуючи максимальну комунікативність та узгодженість дій усіх суб'єктів. Зміст взаємодії залежить від конкретних завдань: це може бути спільне проведення окремих слідчих (розшукових) дій, обмін інформацією, встановлення місцезнаходження підозрюваного, пошук речових доказів чи документів [212, с. 115]. Така багатоплановість взаємодії потребує гнучкого управлінського підходу, який би дозволяв швидко адаптуватися до процесуальних обставин і водночас забезпечував прозорість прийняття рішень.

У ході дослідження процесуального керівництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) О. Є. Кравченко обґрунтовує, що

процесуальні форми взаємодії прокурора охоплюють систему його повноважень, які реалізуються у формі процесуального керівництва за проведенням як НСРД, так і оперативно-розшукової діяльності. До таких повноважень відносяться: доступ до матеріалів та документів, що стосуються досудового розслідування; надання доручень слідчим або органам досудового розслідування щодо проведення у визначені строки слідчих (розшукових) дій; формулювання вказівок щодо виконання процесуальних і негласних заходів або безпосередня участь у них; погодження чи відмова у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді; самостійне подання таких клопотань; ініціювання перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого та призначення нового; ухвалення рішень про закриття кримінального провадження чи продовження строків досудового розслідування [80, с. 171]. Наведене визначення розкриває ключові елементи взаємодії, однак не всі із них можна безпосередньо віднести до процесуальних форм. Зокрема, повноваження прокурора щодо ініціювання відсторонення слідчого є радше організаційним, ніж процесуальним інструментом взаємодії. З цього випливає, що межі між організаційними та процесуальними функціями прокурора потребують чіткішого нормативного визначення, аби уникнути змішування понять і забезпечити прозорість взаємодії між суб'єктами досудового розслідування.

Дискусійним залишається й питання про природу взаємодії прокурора під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (ОРД). Адже законодавець у ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [157] однозначно закріпив положення про здійснення прокурором нагляду за законністю ОРД. Отже, некоректно говорити про процесуальне керівництво у цій сфері, оскільки воно за своєю суттю передбачає інший формат правових відносин. Вважаємо, що в межах взаємодії між прокурором та оперативними підрозділами більш доречно говорити про координаційно-наглядову діяльність, яка базується на принципі законності та спрямована на забезпечення допустимості та достовірності доказової бази у кримінальних провадженнях про неправомірну вигоду.

Цікавим є підхід А. Вавриша, який слушно визначає підстави взаємодії між прокурором, слідчим та співробітниками оперативних підрозділів у процесі

розслідування кримінальних правопорушень. Науковець виділяє три ключові аспекти: по-перше, спільність мети та завдань усіх учасників, які полягають у попередженні, розкритті кримінальних правопорушень, забезпеченні повного і своєчасного досудового розслідування, встановленні винних осіб та відшкодуванні збитків; по-друге, рівна юридична сила процесуальних документів, складених прокурором, слідчим чи оперативним працівником; по-третє, необхідність використання у кримінальному провадженні технічних та інформаційних ресурсів оперативних підрозділів [29, с. 224]. Така багаторівнева основа взаємодії забезпечує ефективне виконання завдань кримінального провадження, адже дозволяє об'єднати теоретичний, організаційний та практичний потенціал різних суб'єктів розслідування.

Загалом, наявність чітко визначених підстав для взаємодії створює умови для формування скоординованої системи дій у розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, що своєю чергою підвищує ефективність захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також сприяє зміцненню гарантій охорони прав і законних інтересів громадян [29, с. 223]. Сучасна модель організації взаємодії має орієнтуватися не лише на розподіл повноважень, а й на формування партнерських відносин між прокурором, слідчим, оперативним працівником та експертами, що забезпечує єдність підходів до збирання та оцінки доказів.

Практика досудового розслідування свідчить, що у провадженнях, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовими особами, процесуальний керівник найчастіше взаємодіє зі слідчим, слідчим суддею, співробітником оперативного підрозділу, а також зі спеціалістами та експертами. Такі дані свідчать про ключову роль трикутника «прокурор - слідчий - оперативний працівник» у забезпеченні ефективності досудового розслідування. Саме від якості їхньої комунікації залежить результативність збирання доказів і своєчасність ухвалення процесуальних рішень.

Особливу вагу у провадженнях про неправомірну вигоду має взаємодія прокурора та співробітників оперативних підрозділів, адже більшість таких

кримінальних правопорушень має латентний, прихований характер. Виявлення і документування фактів прийняття чи одержання неправомірної вигоди, як правило, здійснюється саме за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій, які вимагають високого рівня узгодженості між усіма суб'єктами розслідування. У цьому контексті важливо не лише забезпечити дотримання законності проведення таких дій, а й виробити ефективні канали обміну інформацією між прокурором, слідчим і оперативним працівником, що дозволить оперативно реагувати на зміни оперативної ситуації та зберегти доказову цінність отриманих матеріалів.

На сучасному етапі взаємодія між прокурором та співробітниками оперативних підрозділів має чітке нормативно-правове підґрунтя, що визначається низкою законодавчих та відомчих актів [92; 154; 157]. Разом із тим, практика їх застосування у процесі виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, зокрема тих, що стосуються отримання неправомірної вигоди, демонструє наявність певних особливостей і проблемних моментів. Важливо, що така взаємодія простежується на різних етапах кримінального провадження - від стадії до його відкриття і до моменту зупинення досудового розслідування. Від ефективності організації співпраці між цими суб'єктами на початковому етапі залежить подальша результативність процесуального документування фактів корупційних діянь.

Насамперед доцільно проаналізувати характер і форми взаємодії прокурора та оперативного працівника на стадії до відкриття кримінального провадження. Така взаємодія при виявленні фактів одержання неправомірної вигоди на сьогодні становить незначний відсоток, що свідчить про низький рівень ефективності на цій стадії. У цьому контексті можна виокремити два основні напрями діяльності: співпраця в межах заведеної оперативно-розшукової справи та взаємодія без її відкриття - під час безпосереднього виявлення кримінального правопорушення. На наше переконання, другий напрям має особливе значення, оскільки саме в таких випадках від швидкості реагування сторін залежить можливість задокументувати факт неправомірної вигоди у момент його вчинення.

Відповідно до положень ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» прокурор має право надавати письмові вказівки щодо проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на попередження та виявлення злочинів [157], зокрема тих, що стосуються неправомірної вигоди службових осіб. Аналогічні приписи містяться й у відомчих нормативних актах Офісу Генерального прокурора України [159]. У цьому аспекті прокурор, здійснюючи нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю, може доручати проведення окремих заходів як керівнику оперативного підрозділу, так і безпосередньо виконавцю, який здійснює документування факту кримінального правопорушення. Подібна модель координації дозволяє забезпечити оперативність у прийнятті рішень, проте потребує посилення контролю за законністю їх виконання.

Практика засвідчує, що після отримання вказівок прокурора співробітник оперативного підрозділу ініціює перед керівником питання щодо проведення необхідних заходів, а керівник, у свою чергу, звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням. Крім того, прокурор може погоджувати проведення таких дій, як визначення місцезнаходження радіоелектронного засобу чи спостереження за особою у невідкладних випадках до винесення ухвали слідчим суддею, із подальшим зверненням до суду (ст. 8) [157]. Проте, як слушно зазначають науковці, залишається неврегульованим питання допустимості використання як доказів результатів, отриманих у ході оперативно-розшукових заходів. Ця прогалина у правовому регулюванні суттєво знижує ефективність викриття фактів отримання неправомірної вигоди.

Виходячи з результатів опитування практичних працівників, можна зазначити, що до набрання чинності чинним КПК України [92] фіксація злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою, у переважній більшості випадків здійснювалась у межах оперативно-розшукової діяльності, тоді як під час досудового розслідування вкрай рідко. Після реформування кримінального процесу співвідношення змінилося кардинально: сьогодні документування фактів прийняття пропозиції, обіцянки або отримання неправомірної вигоди службовими особами відбувається переважно у рамках досудового

розслідування, а до його початку лише у виключних випадках. Це свідчить про зміщення акценту на процесуальні форми фіксації доказів, що, на нашу думку, підвищує їхню достовірність та судову перспективність.

Такі зміни зумовлені тим, що нині результати оперативно-розшукової діяльності розглядаються переважно як підстави для початку досудового розслідування, а не як докази у ньому. Це пов'язано з рядом причин. По-перше, законодавчо не визначено вичерпний перелік оперативно-розшукових заходів, що створює труднощі у їхній кваліфікації та процесуальному оформленні. Варто зауважити, що у низці пострадянських держав (зокрема в Республіці Молдова, Республіці Казахстан) такі переліки давно закріплено. В Україні ж спроби нормативно врегулювати це питання у 2008 [162] та 2016 [163] роках так і не отримали законодавчої підтримки. Відсутність чіткого переліку створює передумови для суб'єктивізму в оцінці законності проведених заходів.

По-друге, процедура отримання та відновлення інформації, пов'язаної з тимчасовим обмеженням конституційних прав, залишається непрозорою та не відповідає європейським стандартам прав людини. Стаття 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» гарантує право особи отримати письмове пояснення щодо обмеження її прав та оскаржити такі дії [158], однак не визначає механізму, за яким особа може дізнатися про факт такого обмеження. Очевидно, що це стає можливим лише після відкриття матеріалів кримінального провадження стороною захисту відповідно до ст. 290 КПК України. Разом із тим, норми ст. 253 КПК України частково усувають цю прогалину, передбачаючи, що особа має бути повідомлена про факт проведення щодо неї негласних слідчих (розшукових) дій через дванадцять місяців після їх здійснення, але не пізніше направлення обвинувального акта до суду [92]. Така норма є кроком уперед, проте потребує подальшого вдосконалення, аби забезпечити баланс між інтересами слідства та правами громадян.

Таким чином, першочергового врегулювання потребує саме оперативно-розшукове законодавство, зокрема в частині визначення переліку оперативно-розшукових заходів та процедури повідомлення особи про їх проведення. Як зазначається в узагальненнях судової практики [192], якщо Закон України «Про

оперативно-розшукову діяльність» відсилає до норм КПК України щодо процесуального порядку прийняття рішень про проведення оперативно-розшукових заходів, то й інші дії, не врегульовані цим Законом, повинні здійснюватися відповідно до положень КПК України, включаючи обов'язок повідомлення особи про проведення щодо неї заходів, які тимчасово обмежують її конституційні права [192]. Закріплення цих положень на законодавчому рівні сприятиме підвищенню легітимності результатів оперативно-розшукової діяльності та забезпечить можливість їхнього ефективного використання як доказів у кримінальному провадженні.

Другим напрямом взаємодії між прокурором і працівником оперативного підрозділу, який потребує ґрунтовного аналізу, є їхня співпраця без заведення оперативно-розшукової справи. Такий формат взаємодії набуває особливої ваги у випадках, коли оперативні працівники виявляють факти вимагання або одержання неправомірної вигоди службовими особами, а також отримують інформацію від конфіденційних співробітників чи інших джерел і перевіряють достовірність цих даних. У таких ситуаціях прокурор координує діяльність оперативного підрозділу в непроцесуальній формі, що свідчить про гнучкість системи організації взаємодії та важливість попереднього етапу інформаційного забезпечення розслідування. Ця стадія формує підґрунтя для подальшого ефективного кримінального переслідування, оскільки вчасна реакція прокурора дозволяє мінімізувати ризики втрати доказів або розголошення оперативної інформації.

Зміст зазначеної взаємодії полягає у тому, що співробітник оперативного підрозділу, виявивши відомості про можливе вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з неправомірною вигодою, або підготовку до нього, невідкладно інформує слідчого та прокурора, який здійснюватиме процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні. Як правило, далі проводиться спільна нарада між прокурором, слідчим і оперативним працівником, під час якої аналізується достатність зібраної інформації та обґрунтованість внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Якщо встановлено достатні підстави, прокурор

самостійно вносить відомості або доручає це слідчому. Така колегіальна форма обговорення забезпечує більшу прозорість ухвалення рішень та дозволяє уникнути суб'єктивних оцінок, що підвищує довіру до процесуальних рішень у провадженнях корупційного характеру.

Крім того, прокурор може надавати оперативним підрозділам доручення щодо уточнення додаткових обставин, пов'язаних із підготовкою або вчиненням кримінального правопорушення. Це стосується встановлення кола співучасників, ідентифікації суб'єкта вимагання, визначення обсягу владних повноважень службової особи чи конкретної суми неправомірної вигоди. Тут проявляється практичне значення належної організації взаємодії: узгоджені дії слідчого, прокурора та оперативного працівника дозволяють забезпечити безперервність процесу документування кримінального правопорушення та швидке реагування на зміну оперативної ситуації.

Отже, ще до моменту початку досудового розслідування прокурор може отримати інформацію від оперативних працівників про можливе вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди. У межах своїх повноважень він має право надавати вказівки щодо проведення оперативно-розшукових заходів, погоджувати відповідні клопотання та вимагати перевірки достовірності відомостей про готування до кримінального правопорушення. Ефективна координація саме на цьому етапі суттєво впливає на результативність подальшого розслідування, адже дозволяє забезпечити належну доказову базу ще до внесення відомостей до ЄРДР.

Перейдемо до другого аспекту - процесуальної взаємодії прокурора та оперативних працівників під час досудового розслідування, яка, за статистичними даними, становить близько 90 % випадків (Додаток А). Відповідно до положень ст. 36 і 41 Кримінального процесуального кодексу України [92], прокурор має право доручати працівникам оперативних підрозділів проведення як слідчих (розшукових), так і негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас співробітники, виконуючи доручення, діють у межах наданих повноважень, не можуть самостійно ініціювати процесуальні дії чи звертатися

до слідчого судді без відповідного доручення. Такий підхід забезпечує процесуальну дисципліну, але водночас дещо стримує оперативність у ситуаціях, що потребують швидкої реакції.

Варто враховувати, що у випадках, коли результати оперативно-розшукової діяльності стали підставою для початку досудового розслідування, прокурор зазвичай доручає проведення негласних дій тому самому підрозділу, який виявив кримінальне правопорушення, і це логічно, адже саме він має найбільше знань про деталі провадження [154]. Науковці неодноразово пропонували надати оперативним працівникам право самостійно ініціювати проведення процесуальних дій за наявності доручення прокурора чи слідчого. Наприклад, О.М. Сала пропонував закріпити в КПК України механізм, який дозволяв би оперативним підрозділам самостійно ініціювати негласні дії або вимагати сприяння у проведенні процесуальних дій [174, с. 112]. Це нововведення могло б істотно підвищити ефективність досудового розслідування, оскільки дозволило б оперативніше реагувати на зміни у поведінці підозрюваних та запобігати втраті доказів.

Виконання доручень прокурора оперативними підрозділами є сьогодні основною формою процесуальної взаємодії між цими суб'єктами [180, с. 133]. Як слушно зазначає О. С. Луньова, прокурор і слідчий часто виконують дублюючі функції, які можна було б делегувати працівникам оперативних підрозділів [109, с. 229]. Враховуючи це, вважаємо доцільним розширення повноважень оперативних працівників у частині самостійного ініціювання певних процесуальних дій або звернення з клопотаннями до слідчого судді, як це передбачено у законодавстві деяких інших держав [109, с. 229; 138, с. 185].

У цьому аспекті заслуговує на увагу досвід Республіки Казахстан, де уповноважена посадова особа органу, що здійснює негласну дію, має право самостійно винести постанову, яка підлягає санкціонуванню слідчим суддею (ст. 233, 234 КПК РК) [93]. Такий підхід дозволяє оперативним підрозділам діяти швидше, не порушуючи при цьому принцип судового контролю. Запровадження подібної моделі в Україні могло б суттєво підвищити гнучкість і

результативність організації взаємодії між суб'єктами досудового розслідування у провадженнях про неправомірну вигоду.

Практика сучасної правоохоронної діяльності свідчить, що у разі необхідності проведення певної процесуальної дії в межах кримінального провадження співробітник оперативного підрозділу зобов'язаний своєчасно поінформувати слідчого або процесуального керівника про отримані відомості та потребу у відповідному процесуальному рішенні. Після цього слідчий чи прокурор, відволікаючись від інших процесуальних завдань, здійснює оцінку наданої інформації, перевіряє її достовірність і приймає рішення щодо доцільності проведення тієї чи іншої дії. Подібна практика потребує вдосконалення шляхом більш гнучкої регламентації порядку взаємодії, адже від оперативності реагування залежить не лише результативність, а й якість розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою.

Разом із тим, аналіз прокурорсько-слідчої діяльності показує, що на практиці виникають труднощі під час дій оперативних працівників у процесі переслідування або затримання особи, яка безпосередньо отримала неправомірну вигоду, у тому числі спільників чи посередників кримінального правопорушення. Ця проблема зумовлена певною невизначеністю у процесуальних повноваженнях оперативних працівників та відсутністю чітких алгоритмів взаємодії з прокурором у невідкладних ситуаціях.

Водночас, надання оперативним працівникам самостійного права приймати рішення щодо проведення процесуальних дій видається передчасним. У наукових джерелах це питання вже ґрунтовно опрацьоване, і ми підтримуємо позицію, згідно з якою працівник оперативного підрозділу - це уповноважена особа, що виконує лише окремі завдання у межах досудового розслідування. Основна ж відповідальність за збирання доказів, як і передбачено чинним КПК України, покладається на слідчого та процесуального керівника. Такий розподіл функцій забезпечує баланс між ефективністю і законністю у процесі доказування.

Беручи до уваги специфіку кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, варто підкреслити, що прокурор, слідчий та співробітник оперативного підрозділу діють у тісній координації, реалізуючи комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на встановлення всіх обставин кримінального правопорушення, документування фактів вимагання або отримання вигоди, затримання осіб «на гарячому». Узгодженість і послідовність таких дій є визначальними чинниками успішного викриття корупційних кримінальних правопорушень.

У межах взаємодії на оперативного працівника покладається обов'язок невідкладного та безпосереднього проведення процесуальних дій за дорученням прокурора або слідчого, а в окремих випадках - надання допомоги у їх реалізації. Виконуючи такі доручення, оперативний співробітник зобов'язаний направляти результати негласних слідчих (розшукових) дій виключно прокурору (ст. 252 КПК України [92]), який вирішує питання щодо доцільності використання отриманих матеріалів у доказуванні. Такий підхід гарантує належний рівень процесуального контролю та виключає ризик зловживань або порушень прав учасників провадження.

Співробітник оперативного підрозділу не має права виходити за межі отриманого доручення і уповноважений лише на проведення дій, необхідних для його виконання. Водночас, вважається обґрунтованим, що певна гнучкість у прийнятті рішень на місці могла б підвищити результативність роботи оперативних служб, особливо в ситуаціях, що потребують негайного реагування.

Взаємодія слідчого та оперативного працівника особливо проявляється тоді, коли під час проведення НСРД виявляються ознаки іншого кримінального правопорушення. У таких випадках оперативний підрозділ складає відповідний протокол, який протягом 24 годин направляється прокурору, що здійснює нагляд за законністю розслідування [154]. Це положення забезпечує не лише належний контроль, а й оперативне реагування на нові виявлені кримінальні правопорушення, що підвищує ефективність антикорупційної діяльності.

Важливим напрямом діяльності прокурора є координація дій слідчого щодо проведення процесуальних дій, тоді як оперативний працівник реалізує

конкретні завдання - проводить слідчі (розшукові) або негласні дії, допомагає у зборі додаткових даних, необхідних для доказування. Взаємодія цих суб'єктів відображає суть командної роботи у системі кримінального провадження, коли кожен виконує свою роль, але злагоджено в межах єдиної стратегії.

Взаємодія між прокурором і оперативними підрозділами простежується також у випадках зупинення досудового розслідування, коли прокурор може доручити проведення розшукових дій (ст. 282 КПК України [92]). У цьому контексті оперативний працівник, отримавши доручення, самостійно організовує заходи з розшуку осіб відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Такий рівень автономності в межах закону є виправданим, оскільки дозволяє оперативно реагувати на динамічні ситуації.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що процесуальна взаємодія прокурора та оперативного працівника у сфері протидії неправомірній вигоді реалізується в межах вимог оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства. Прокурор уповноважений надавати вказівки та доручення щодо проведення оперативних, слідчих або негласних слідчих (розшукових) дій, тоді як оперативний працівник може ініціювати окремі заходи до відкриття кримінального провадження чи в межах розшуку. Водночас, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, він повинен діяти виключно в межах доручення прокурора. Така модель взаємодії поєднує правову визначеність, підзвітність і гнучкість, що є необхідними умовами ефективної протидії корупційним проявам.

Прокурор як процесуальний керівник під час співпраці з оперативними працівниками відіграє ключову роль у координації їх діяльності, забезпечуючи узгодженість і законність дій усіх учасників досудового розслідування. Саме прокурор визначає пріоритети оперативно-розшукових заходів, формує завдання з перевірки інформації про факти вимагання неправомірної вигоди, ініціює проведення як гласних, так і негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення обставин кримінального правопорушення та осіб, причетних до його вчинення. Така організація взаємодії є основою результативності слідства,

адже саме узгодженість дій забезпечує ефективне документування протиправної діяльності посадовців і попередження втрати доказів.

З урахуванням проведеного аналізу, взаємодію прокурора з працівниками оперативних підрозділів можна розглядати у двох аспектах - організаційному та процесуальному.

В організаційному аспекті взаємодія передбачає дії, що здійснюються до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, зокрема надання прокурором вказівок відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Це необхідно для встановлення додаткових фактів кримінального правопорушення, проведення оперативних заходів та збору первинної інформації про обставини отримання неправомірної вигоди. Власне, у таких ситуаціях саме прокурор виступає координатором, який забезпечує належне поєднання оперативних можливостей із правовими гарантіями доказування.

У процесуальному аспекті взаємодія проявляється безпосередньо під час розслідування кримінального правопорушення, коли прокурор надає доручення щодо проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій (ст. ст. 36, 41 КПК України), приймає рішення про їх припинення чи заборону (ст. 246 КПК України), контролює отримання та оцінку результатів НСРД (ст. 252 КПК України), доручає розшук підозрюваного (ст. 282 КПК України) та залучає відповідних спеціалістів до проведення таких дій, як обшук, допит або тимчасовий доступ до речей і документів. У цьому аспекті прокурор не лише здійснює контроль, а й виступає стратегом слідчої діяльності, формуючи загальну лінію доказування.

Взаємодія процесуального керівника зі слідчим має системний характер і закладена безпосередньо у кримінальних процесуальних нормах. Вона розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР і триває до направлення обвинувального акта до суду, хоча в окремих випадках така взаємодія може продовжуватись і після ухвалення вироку. Як слушно зауважують дослідники, саме ця взаємодія визначає ефективність розслідування, оскільки забезпечує узгодженість процесуальних рішень і їх відповідність вимогам закону. Побудова

чіткої вертикалі комунікації між прокурором і слідчим має вирішальне значення для запобігання процесуальним помилкам і затягуванню розслідування.

Реалізація прокурором своїх повноважень охоплює внесення даних про кримінальне правопорушення до ЄРДР, визначення підслідності, надання письмових доручень на проведення слідчих (розшукових) дій, забезпечення доступу до матеріалів провадження, організацію та контроль за проведенням процесуальних дій, у тому числі особисту участь у них [98, с. 84]. Слідчий, у свою чергу, зобов'язаний виконувати законні вказівки прокурора, надані у письмовій формі. Невиконання таких доручень тягне за собою відповідальність, передбачену законом [92]. Дотримання балансу між керівною роллю прокурора і процесуальною самостійністю слідчого є необхідною умовою забезпечення якості досудового розслідування.

Відповідно до ст. 40 КПК України, слідчий є самостійним у своїй діяльності, і жодне втручання в неї осіб, які не мають законних повноважень, не допускається [92]. Водночас, як показує практика, іноді прокурорські вказівки можуть бути передчасними або недостатньо обґрунтованими, що зумовлено недосвідченістю окремих працівників чи поспішністю ухвалення рішень. Вирішення цієї проблеми полягає у вдосконаленні професійної підготовки молодих прокурорів і створенні механізмів внутрішнього контролю за якістю процесуальних рішень.

У зв'язку з цим цілком слушною видається пропозиція А. О. Ляш та О. В. Бауліна щодо необхідності узгодження ч. 4 ст. 40 і ст. 311 КПК України для відновлення права слідчого заперечувати проти вказівок прокурора перед прокурором вищого рівня [96, с. 5]. Реалізація такої норми сприятиме більш збалансованій системі процесуальних повноважень і зміцнить незалежність слідчого, що, у свою чергу, позитивно позначиться на об'єктивності розслідування.

Проблематика взаємодії прокурора як процесуального керівника зі слідчим суддею також заслуговує особливої уваги. Відповідно до ст. 3 КПК України, слідчий суддя є суддею суду першої інстанції, уповноваженим здійснювати судовий контроль за дотриманням прав, свобод і законних інтересів осіб під час

досудового розслідування [92]. З прийняттям нового КПК України відбувся перерозподіл контрольних функцій між прокурором і слідчим суддею: прокурор забезпечує процесуальне керівництво, а суддя - контроль за законністю процесуальних дій і рішень [100, с. 162]. Це сприяє прозорості кримінального процесу, адже дозволяє уникнути концентрації надмірних повноважень в одних руках.

Слід відзначити, що ефективна взаємодія прокурора та слідчого судді забезпечує своєчасне ухвалення рішень у кримінальних провадженнях, зокрема у провадженнях про отримання неправомірної вигоди. При цьому судовий контроль виконує подвійну функцію - він не лише захищає права осіб, але й сприяє забезпеченню законності та обґрунтованості досудового розслідування [96, с. 4]. Як слушно зазначають окремі науковці, судовий контроль є важливим елементом механізму балансу між правами особи та інтересами правосуддя [215, с. 313]. В умовах українського кримінального процесу взаємодія прокурора та слідчого судді виступає гарантією дотримання правових стандартів Європейського суду з прав людини.

Законодавче закріплення інституту слідчого судді в КПК України відображає тенденцію до адаптації позитивного зарубіжного досвіду (Франція - слідчий суддя, США - магістрат, Німеччина - дільничний суддя) [42, с. 16]. Водночас, для підвищення ефективності функціонування цього інституту доцільно було б надати слідчим суддям ширші повноваження у зборі доказів або створити окрему судову структуру, що забезпечить оперативність контролю.

Узагальнюючи, зазначимо, що забезпечення законності на етапі досудового розслідування можливе лише за умови ефективної взаємодії прокурорського процесуального керівництва та судового контролю. У такій системі прокурор здійснює безперервний нагляд за дотриманням законів усіма учасниками процесу, а слідчий суддя контролює законність окремих процесуальних дій і рішень. Така модель є оптимальною для досягнення балансу між інтересами обвинувачення, захистом прав особи та ефективністю розслідування [215, с. 328].

На закінчення дослідження даного питання варто зазначити, що координація діяльності між підрозділами Національної поліції, детективами Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), працівниками Державного бюро розслідувань (ДБР), а також іншими органами, що беруть участь у протидії корупційним кримінальним правопорушенням, виступає ключовим чинником ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою. З огляду на складність механізмів таких кримінальних правопорушень, їх прихований характер, а також участь у них службових осіб, які володіють певними владними або управлінськими повноваженнями, належна організація взаємодії між зазначеними суб'єктами набуває системного значення. Ефективна координація дозволяє уникнути дублювання функцій, підвищити якість збору доказової інформації, забезпечити узгодженість дій на всіх етапах розслідування та гарантувати дотримання принципів змагальності та законності.

У межах цієї взаємодії провідна роль належить детективам НАБУ та прокурорам САП, які здійснюють процесуальне керівництво у провадженнях про корупційні кримінальні правопорушення, вчинені високопосадовцями. Їх діяльність тісно координується з оперативними підрозділами Національної поліції, що надають інформаційно-аналітичну підтримку, здійснюють оперативно-розшукові заходи, спрямовані на встановлення осіб, причетних до одержання або надання неправомірної вигоди, а також на документування неправомірної діяльності. У цьому контексті важливим є формування спільних слідчо-оперативних груп, у межах яких відбувається обмін даними, залучення експертів різного профілю та використання спеціальних технічних засобів фіксації доказів.

Працівники Державного бюро розслідувань, у свою чергу, забезпечують розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупційними діями працівників правоохоронних органів, суддів або військовослужбовців, що створює додатковий механізм запобігання конфлікту інтересів. Ефективність їх взаємодії з прокурорами САП і детективами НАБУ визначається рівнем обміну

інформацією про хід розслідування, узгодженістю тактичних рішень та єдиним підходом до кваліфікації кримінальних правопорушень.

Особливе значення в системі координаційної діяльності відіграє аналітична та експертна підтримка з боку Державної служби фінансового моніторингу України, Державної аудиторської служби, Державної податкової служби, а також банківських установ. Завдяки їхнім аналітичним інструментам стає можливим відстеження руху фінансових потоків, виявлення сумнівних операцій, встановлення кінцевих бенефіціарів та осіб, які отримують вигоду від корупційних схем. У цьому контексті важливим є створення єдиних інформаційних платформ і баз даних, що забезпечують автоматизований обмін відомостями між компетентними органами, сприяючи швидкому прийняттю процесуальних рішень та підвищенню результативності розслідувань.

Таким чином, координація діяльності між різними суб'єктами у сфері розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, має бути побудована на принципах взаємної довіри, оперативності інформаційного обміну, чіткої регламентації повноважень і спільного планування тактичних заходів. Лише за умови належної організації цієї взаємодії можна досягти комплексного підходу до протидії корупції, забезпечити невідворотність відповідальності та зміцнити довіру суспільства до антикорупційних інституцій держави.

3.2. Участь громадськості у протидії неправомірній вигоді

Одним із ключових чинників ефективної протидії корупційним проявам, зокрема неправомірній вигоді, є активне залучення громадськості до процесів запобігання, виявлення та контролю за діяльністю органів влади. У сучасних умовах формування правової держави в Україні участь громадянського суспільства у протидії корупції набуває особливого значення, оскільки саме суспільна активність, відкритість влади та налагоджений зворотний зв'язок між державними інституціями і громадянами створюють умови для мінімізації корупційних ризиків.

Громадський контроль та участь інститутів громадянського суспільства у протидії неправомірній вигоді ґрунтуються на принципах прозорості, підзвітності та партнерства між державою і суспільством. Вони забезпечують додатковий рівень превенції, сприяють викриттю корупційних діянь, підвищують рівень довіри громадян до правоохоронних органів і судової системи. Як зазначають українські дослідники, ефективна реалізація антикорупційної політики неможлива без широкої участі громадськості, адже саме вона виступає рушійною силою у формуванні антикорупційної культури та нетерпимості до неправомірної вигоди у всіх сферах суспільного життя.

Важливу роль у цьому процесі відіграють громадські організації, журналісти-розслідувачі, антикорупційні активісти, представники бізнесу та наукових кіл, які здійснюють моніторинг діяльності посадових осіб, ініціюють громадські експертизи, беруть участь у розробленні антикорупційних програм, а також у викритті фактів отримання або надання неправомірної вигоди. Участь громадськості у таких процесах не лише підвищує результативність боротьби з корупцією, а й формує правосвідомість та відповідальність громадян за стан публічної доброчесності.

Отже, дослідження ролі та механізмів участі громадськості у протидії неправомірній вигоді має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє визначити шляхи удосконалення взаємодії державних органів з громадянським суспільством у сфері забезпечення прозорості, підзвітності та запобігання корупційним ризикам.

Отож, як уже було зазначено, суспільна протидія корупції в Україні реалізується насамперед через активних представників громадянського суспільства, зокрема неурядові антикорупційні організації, які виступають потужним інструментом суспільного контролю над владою. Як слушно зазначається у наукових джерелах, суспільство в цілому виступає суб'єктом протидії корупційним проявам у опосередкованій формі - через своїх найініціативніших членів. Ця форма суспільної активності є проявом зрілості громадянського суспільства, адже вона втілює його здатність самостійно організовуватись для захисту публічних інтересів. Відомо, що поява нових

антикорупційних органів у нашій державі стала результатом як тиску громадянського суспільства, так і підтримки міжнародних партнерів, оскільки наявні на той час правоохоронні структури через політичну залежність та корупційну вразливість не могли самотійно розірвати корупційні зв'язки, які міцно охопили державний апарат [191]. Активізація громадськості у цьому напрямі стала не лише каталізатором антикорупційних змін, але й показником формування нової політичної культури участі.

Варто погодитися з твердженням, що досягнення у розробленні та прийнятті сучасного антикорупційного законодавства зумовлені не стільки політичною волею влади, скільки формуванням нового потужного суб'єкта політичного впливу - громадянського суспільства. Саме активізація громадських ініціатив, розширення ролі неурядових організацій, аналітичних центрів і журналістських розслідувань створили умови для постійного публічного контролю за владою та підштовхнули державу до впровадження більш прозорих і підзвітних механізмів управління. Вітчизняні антикорупційні нормативно-правові акти ухвалювалися, передусім, під впливом міжнародних зобов'язань України та громадянського тиску, а не через внутрішню ініціативу державних органів [120, с. 217]. Це пояснюється тим, що імплементація міжнародних стандартів, таких як рекомендації GRECO, вимоги Конвенції ООН проти корупції чи умови інтеграції до Європейського Союзу, стала ключовим стимулом до реформування національної антикорупційної політики.

Така залежність від зовнішніх стимулів має подвійний характер: з одного боку, вона свідчить про потребу суспільства у демократичних стандартах, прагнення до європейських цінностей і підвищення прозорості влади; з іншого - підкреслює недостатній рівень внутрішньої політичної зрілості національних інституцій, які часто демонструють опір змінам або сприймають антикорупційні вимоги як формальність. Крім того, така ситуація виявляє певну асиметрію між запитом громадськості на справедливість та реальною готовністю державного апарату забезпечити її реалізацію у практичній площині. У результаті ключова роль у протидії неправомірній вигоді фактично перейшла від традиційних державних структур до активного громадянського сектору, який,

використовуючи механізми публічного тиску, моніторингу та просвітництва, став каталізатором змін у сфері формування сучасної антикорупційної політики.

Багато дослідників слушно вважають, що саме громадянському суспільству належить провідна роль у процесі демократизації державного управління. Реалізуючи природне прагнення людини до самовираження і співпраці з однодумцями, громадянське суспільство створює умови для участі громадян в управлінні державними справами, формуючи відповідальне ставлення до власного майбутнього. Без розвитку інститутів громадянського суспільства неможливо побудувати демократичну систему влади, де головною цінністю визнається людина та її права. Саме розвинене громадянське суспільство здатне забезпечити реальне втілення принципів верховенства права й поваги до громадянських свобод [31, с. 150].

Отже, учасниками протидії корупції повинні виступати не лише представники державної влади та службові особи, наділені владними повноваженнями, але й усі члени суспільства - як фізичні, так і юридичні особи. При цьому йдеться не про примусовий обов'язок, а про добровільне волевиявлення громадян до участі у спільній антикорупційній діяльності. Така модель - за якої ініціатива йде «знизу» - є концептуально важливою для побудови ефективної антикорупційної стратегії в Україні, що спрямована на утвердження партнерства між державою та громадянами [27, с. 149].

Як зауважує Т. Ільєнок, позитивний приклад Словаччини підтверджує ефективність залучення громадськості до антикорупційної діяльності. У цій країні створено низку незалежних громадських платформ, які системно здійснюють моніторинг діяльності державних органів, забезпечують прозорість бюджетних процесів, проводять аналітичні дослідження та реалізують програми підвищення громадської свідомості щодо корупційних ризиків. Активна участь громадських організацій дозволила не лише підвищити довіру до влади, але й сформувати культуру нетерпимості до будь-яких проявів неправомірної вигоди серед населення. Аналогічно, у Швеції функціонує організація «Демократичний аудит», що об'єднує провідних учених для здійснення незалежного громадського контролю над антикорупційними заходами [59, с. 73]. Ця структура займається

оцінюванням ефективності державних політик, публікує регулярні звіти про рівень відкритості влади та вплив громадськості на прийняття рішень, що суттєво підвищує якість публічного управління.

Подібні моделі демонструють, що саме поєднання наукового аналізу, громадської ініціативи та відкритого діалогу з владою здатне створити реальні механізми протидії корупції, які працюють на засадах довіри та взаємної відповідальності. Залучення експертного середовища до контролю за державними процесами дозволяє підвищити якість антикорупційної політики, робить її більш обґрунтованою, а заходи - цілеспрямованими та системними. Такі практики є особливо цінними для України, адже демонструють, як взаємодія науки, громадськості та держави може забезпечити стабільний розвиток антикорупційної культури, сформувати нові етичні стандарти у публічній сфері та посилити ефективність боротьби з неправомірною вигодою у контексті демократичних перетворень.

На переконання І. Кириченка, сучасне суспільство не може функціонувати виключно у межах централізованої системи управління. Відтак, ієрархічну модель влади необхідно доповнювати самоорганізованими структурами громадянського суспільства та мережами соціального капіталу [65]. Ми поділяємо цю позицію, вважаючи, що подолання корупції потребує саме місцевих ініціатив, здатних формувати «соціальні рішення» на рівні громад. Без активної самоорганізації громадян будь-які державні антикорупційні заходи залишатимуться декларативними.

Для ефективної реалізації антикорупційної політики слід максимально використовувати потенціал громадянського суспільства, зокрема його здатність створювати мережі горизонтальних зв'язків між автономними суб'єктами - громадянами, громадськими організаціями, політичними партіями, профспілками, засобами масової інформації та органами місцевого самоврядування [216, с. 3]. Така мережевість є фундаментом соціальної довіри, що забезпечує стійкість демократичних інститутів. Саме вона формує моральний бар'єр до поширення корупційних практик, зміцнюючи суспільну згуртованість і довіру між громадянами [102, с. 137].

Як підкреслює В. Нестерович, участь громадськості має ключове значення у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики, оскільки сприяє розвитку партнерських відносин між суспільством і владою та формує відчуття спільної відповідальності за зміни у політичному й соціально-економічному житті країни [130, с. 10]. Активна громадська участь дозволяє не лише здійснювати контроль за діями посадових осіб, а й впливати на розроблення стратегічних документів, законопроектів та антикорупційних програм, роблячи їх більш прозорими, обґрунтованими та орієнтованими на потреби громадян. Крім того, саме громадські організації, журналісти-розслідувачі, експертні спільноти та ініціативні групи виступають своєрідним «каталізатором змін», що формує в суспільстві нульову толерантність до корупційних проявів і стимулює владу до впровадження реальних, а не декларативних реформ.

Для підвищення ефективності цього процесу необхідно створювати сталі інституційні механізми громадської участі, які гарантуватимуть реальний, а не формальний вплив громадян на антикорупційні процеси. Йдеться про розширення можливостей участі громадськості у роботі дорадчих та наглядових органів, запровадження громадських експертиз, публічних консультацій, а також створення дієвих комунікаційних платформ між представниками держави, громадського сектору та ЗМІ. Не менш важливим є забезпечення прозорості використання бюджетних коштів, відкритого доступу до публічної інформації та розбудова цифрових інструментів для громадського контролю. Усе це сприятиме формуванню стійкої системи антикорупційного врядування, заснованої на довірі, відкритості та взаємній відповідальності держави і громадянського суспільства.

Безперечно, будь-які заходи, спрямовані на реформування правоохоронних структур чи інших органів публічної влади, не матимуть належного ефекту, якщо не супроводжуватимуться системною роботою з формування у суспільстві стійкої нетерпимості до проявів корупційної поведінки. Антикорупційна політика не може бути дієвою без зміни суспільної свідомості, переосмислення норм поведінки як у представників влади, так і серед звичайних громадян. Розвиток громадської культури доброчесності має стати

стратегічним напрямом державної політики у сфері запобігання неправомірній вигоді. Головна мета сучасної антикорупційної діяльності полягає не у повному викоріненні цього явища, що є малореальним, а у створенні таких соціальних умов, коли корупційна практика буде сприйматися як неприйнятна модель поведінки. Водночас досягнення цього результату неможливе без системної взаємодії з інститутами громадянського суспільства, які є носіями суспільних цінностей та інтересів. Сама держава не може ефективно боротися з корупцією, оскільки її структури часто виступають середовищем існування цього явища. Саме тому суспільство, його активні члени та громадські об'єднання мають об'єктивну зацікавленість у стримуванні корупції й виступають ключовим партнером держави в антикорупційній політиці [129, с. 27].

Як слушно зазначає А. Микитчик, успішне подолання корупції можливе лише за умов активного залучення інститутів громадянського суспільства, адже саме вони є найбільш зацікавленими у перемозі над цим негативним явищем [117, с. 92]. Ця теза є особливо актуальною для України, де існує значна дистанція між владою і суспільством. В умовах низького рівня довіри до органів влади саме громадські організації можуть стати каналом комунікації між громадянами та державою, сприяти формуванню суспільного контролю за реалізацією антикорупційних програм. Без громадського тиску та ініціатив «знизу» неможливо ефективно подолати так звану «низову» корупцію, адже вона менш чутлива до політичних впливів «зверху», проте може бути значно обмежена через активну позицію громадянського суспільства.

З метою посилення ролі громадських інститутів у формуванні та реалізації антикорупційної політики В. Нонік пропонує нормативно закріпити принципи взаємодії некомерційних організацій з органами державної влади, ґрунтуючись на ідеї соціального партнерства [133, с. 347]. Такий підхід передбачає інституціоналізацію співпраці громадськості з державними структурами на засадах рівноправності, відкритості та взаємної відповідальності, що, на нашу думку, створює додаткові гарантії для підвищення ефективності антикорупційної політики. Саме соціальне партнерство дозволяє не лише формально залучати громадські організації до консультацій, а й забезпечити їх

реальний вплив на ухвалення управлінських рішень, зокрема в частині виявлення та запобігання проявам неправомірної вигоди.

Такий підхід є одним із найбільш перспективних для забезпечення прозорості та підзвітності публічного управління. Завдяки інституційному закріпленню принципів співпраці між державними та недержавними структурами з'являється можливість створити ефективну систему суспільного моніторингу, що дозволяє виявляти корупційні ризики ще на етапі планування політик чи реалізації державних програм. Зокрема, участь громадських організацій у розробленні антикорупційних стратегій, у моніторингу виконання державних програм та оцінюванні ризиків сприяє не лише відкритості процесів управління, але й підвищенню довіри до державних інституцій. Громадський контроль, у свою чергу, формує середовище прозорості, в якому будь-які прояви неправомірної вигоди стають публічними і, відповідно, менш ймовірними.

Водночас важливим напрямом є розвиток громадянської освіти, що формує компетентність і правову культуру громадян у питаннях протидії неправомірній вигоді. Підвищення правосвідомості суспільства має системний ефект, адже створює умови, коли нетерпимість до корупції стає не лише етичним, але й соціально необхідним стандартом поведінки. Тому держава має підтримувати ініціативи з правової освіти, антикорупційних тренінгів, інформаційних кампаній та просвітницьких проєктів, що зміцнюють потенціал громадськості як активного партнера у запобіганні неправомірній вигоді та утвердженні принципів доброчесного врядування.

В умовах децентралізації влади дедалі частіше постає питання про необхідність застосування принципу субсидіарності у сфері протидії корупції. На думку експертів ООН, саме децентралізація управління здатна знизити корупційні ризики, адже вона наближає процеси прийняття рішень до громадян і створює можливості для місцевого контролю [56, с. 46]. Такий підхід є особливо важливим у контексті протидії неправомірній вигоді, оскільки місцева громада здатна швидше реагувати на зловживання та вимагати прозорості від своїх представників. Кооперація між публічними структурами, бізнесом і

громадськими організаціями на місцевому рівні формує ефективну антикорупційну екосистему, у якій контроль та відповідальність є взаємними.

Схожу позицію поділяють і зарубіжні дослідники, які вважають, що децентралізація влади може стати інструментом зменшення простору для корупції, створюючи конкуренцію між місцевими юрисдикціями [1, с. 161]. Така конкуренція сприяє підвищенню прозорості управлінських рішень, адже громади змушені діяти відкрито, щоб зберегти довіру громадян і залучати інвестиції. У результаті формується своєрідний механізм «взаємного контролю» між різними територіальними рівнями, що знижує ймовірність виникнення системної корупції. З точки зору запобігання неправомірній вигоді, децентралізація дозволяє оперативніше реагувати на локальні корупційні ризики, адже саме на місцях найкраще видно, де і як виникають можливості для зловживань.

«Розподіл» влади між різними рівнями управління мінімізує ризики зловживань, оскільки концентрація повноважень завжди породжує передумови для корупції [190, с. 187]. Надмірна централізація створює замкнене середовище, де контроль за прийняттям рішень є обмеженим, а процеси ухвалення управлінських актів - непрозорими. Натомість децентралізована модель управління сприяє підвищенню відкритості влади перед громадськістю, оскільки кожен рівень управління змушений звітувати не лише «нагору», але й перед громадою, що є реальним бенефіціаром рішень. Це, у свою чергу, формує соціальні запобіжники, які стримують появу неправомірної вигоди та зловживань владою.

У цьому контексті місцеве самоврядування виступає не лише як рівень влади, а як простір реалізації громадських ініціатив, що спрямовані на протидію неправомірній вигоді. Саме на муніципальному рівні створюються умови для ефективної взаємодії між громадськістю, бізнесом і владою - від прозорих бюджетних процесів до публічного моніторингу діяльності посадовців. Розвиток локальної демократії, запровадження інструментів участі громадян у контролі за розподілом ресурсів, таких як громадські слухання, електронні петиції, антикорупційні ради при органах місцевого самоврядування, стають

практичними інструментами протидії неправомірній вигоді. Таким чином, місцеве самоврядування відіграє ключову роль у побудові ефективної антикорупційної системи «знизу догори», де громадська активність і прозорість управління взаємно підсилюють одна одну.

Очевидно, що громадськість має відігравати активнішу роль у розробленні та реалізації державної антикорупційної політики. Як справедливо наголошується у науковій літературі, громадські організації повинні використовувати механізми консультацій з органами влади, брати участь у робочих групах, круглих столах, проводити громадські експертизи, слухання, а також здійснювати незалежний моніторинг виконання Національної антикорупційної стратегії [27, с. 148]. Такий багаторівневий підхід дозволяє забезпечити сталість антикорупційної політики, уникнути її формалізації та підтримувати її відповідність реальним потребам суспільства.

Водночас важливим є питання інституційної підтримки громадських ініціатив з боку держави та місцевого самоврядування. Як зазначається у дослідженнях [46], для ефективного залучення громадськості до антикорупційних процесів необхідно створити умови для розвитку громадських організацій, які популяризують знання про небезпеку корупції, підвищують рівень громадянської свідомості та заохочують до участі у контролі за владою. Держава повинна не лише формально визнавати важливість таких ініціатив, а й реально підтримувати їх - через механізми грантів, участь у спільних проєктах, інформаційну взаємодію. Лише у партнерстві між владою та громадянським суспільством можливе створення ефективної системи протидії неправомірній вигоді на всіх рівнях - від національного до місцевого.

Однією з ключових передумов дієвого залучення громадянського суспільства до процесу формування та реалізації антикорупційної політики держави є створення належних організаційно-правових умов. Зокрема, до них належить забезпечення відкритості й прозорості діяльності органів публічної влади, оперативне інформування населення про ухвалені рішення та обґрунтування намірів; підвищення рівня підзвітності державних структур перед громадянами; удосконалення законодавства, що передбачає чіткі механізми

громадської участі у виробленні антикорупційної політики; а також формування сталого діалогу між суспільством і владою на засадах взаємної довіри та партнерства [130, с. 11]. Ефективна реалізація цих умов можлива лише за умови політичної волі керівництва держави та системного розвитку правової культури як представників влади, так і самих громадян.

Останнім часом усе більшого поширення набуває ідея створення антикорупційних коаліцій, які об'єднують громадські організації, бізнесові структури та інші елементи громадянського суспільства. Такі коаліції формуються на засадах добровільності та спільної відповідальності за досягнення спільної мети - зменшення масштабів і можливостей корупційних проявів шляхом розробки та реалізації спільних антикорупційних програм [130, с. 11]. Подібна форма співпраці є показником зрілості громадянського суспільства, адже вона ґрунтується не лише на критиці влади, а й на реальній участі в розробці ефективних механізмів протидії неправомірній вигоді.

Важливою складовою демократичного розвитку є участь громадськості у нормотворчій діяльності. Саме громадяни, представники наукової спільноти та бізнесу повинні ініціювати аналіз проблемних аспектів правозастосування, формулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства та відстоювати їх на рівні органів влади [31, с. 139]. Така участь дозволяє сформувати прозорі правила взаємодії між громадянами і владою, підвищуючи довіру до держави та мінімізуючи корупційні ризики, особливо у сфері публічних закупівель, державного управління та фінансів.

Закон України «Про запобігання корупції» закріплює низку форм участі громадськості в антикорупційній діяльності, зокрема проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів і проєктів таких актів, а також подання пропозицій за її результатами до відповідних органів. Важливо, що результати цієї експертизи підлягають обов'язковому розгляду суб'єктом нормотворення або його правонаступником. Така норма є важливим інструментом для встановлення публічного контролю за процесом нормотворчості, проте на практиці ефективність її реалізації часто знижується через формальний підхід з боку державних органів.

Рівень результативності антикорупційної експертизи багато в чому залежить від професійності суб'єктів, що її здійснюють, та від готовності органів влади враховувати її висновки. Як свідчить аналіз, парламентський Комітет з питань запобігання і протидії корупції виявляє менше ризиків, ніж громадські експерти: у 2014 році - лише у 2,6 % законопроектів, тоді як громадські організації фіксували їх у 82 % випадків [13, с. 158]. Це свідчить не лише про вищий рівень об'єктивності громадського контролю, але й про певну інституційну замкненість державних структур, які не завжди готові визнавати власні недоліки у правотворчому процесі.

Значна роль у системі протидії неправомірній вигоді належить Громадській раді при НАЗК, яка забезпечує публічний контроль за діяльністю цього органу. Агентство активно взаємодіє з громадськими інститутами, залучаючи їх до розроблення та моніторингу реалізації антикорупційної стратегії, проведення антикорупційних експертиз, а також до інформаційно-просвітницьких заходів. Така співпраця підвищує рівень підзвітності НАЗК та створює додаткові механізми впливу суспільства на процес формування антикорупційної політики.

Важливою формою залучення громадськості є діяльність Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України (НАБУ), створеної відповідно до Указу Президента України № 272/2015 [139]. Ця Рада є офіційним каналом громадського нагляду за діяльністю НАБУ. Водночас існують як загальні суб'єкти контролю - громадяни, громадські організації, ЗМІ, - так і спеціальні, серед яких зазначена Рада [33, с. 173]. Поєднання обох форм контролю сприяє формуванню системної протидії неправомірній вигоді, зменшуючи ризики зловживань з боку детективів та посадових осіб бюро.

Не менш важливою ланкою громадського контролю є діяльність Громадської ради при Національному агентстві з питань виявлення, розшуку та управління активами (АРМА). Цей орган, до складу якого входять дев'ять представників громадськості, обирається на конкурсній основі та покликаний забезпечити прозорість рішень Агентства щодо управління арештованими

активами. Участь громадськості в роботі АРМА є особливо важливою, адже йдеться про великі фінансові ресурси, де ризики неправомірної вигоди традиційно високі.

Крім того, у структурі антикорупційного судочинства створено Громадську раду міжнародних експертів при Вищому антикорупційному суді (ВАКС), яка допомагає Вищій кваліфікаційній комісії суддів у перевірці доброчесності кандидатів [147]. Її завданням є сприяння у формуванні корпусу суддів, здатних забезпечити неупереджене правосуддя. Такий інститут є важливим гарантом прозорості судової системи, адже міжнародна участь мінімізує ризик внутрішнього впливу й сприяє зниженню рівня корупції у сфері правосуддя.

Одним із напрямів ефективного використання потенціалу суспільства у сфері протидії корупційним проявам в Україні, на думку О. Костенка, є розвиток так званої «громадянської юстиції», що ґрунтується на принципі соціальної субсидіарності [77, с. 10]. Суть цього підходу полягає в тому, що громадськість, використовуючи притаманні їй інструменти впливу, доповнює діяльність державних органів юстиції, не підміняючи їх функцій. Подібна концепція має значний потенціал для українського суспільства, адже сприяє формуванню культури відповідальності громадян за стан публічної доброчесності. Зокрема, доцільним є створення громадського руху «Громадянська юстиція», який міг би поєднувати інформаційну, експертну та освітню діяльність, спрямовану на суспільне реагування на факти неправомірної вигоди.

Як приклад взаємодії держави з громадськістю у сфері очищення влади можна навести діяльність Міністерства юстиції України (МЮ), при якому створено дорадчий громадський орган з питань люстрації [142]. До складу цього органу входять представники засобів масової інформації та громадськості, що забезпечує громадський контроль за процесами люстрації та сприяє врахуванню позиції суспільства під час реалізації положень Закону «Про очищення влади». Інформація про осіб, яким заборонено обіймати певні посади, міститься в Єдиному державному реєстрі таких осіб, який веде МЮ [143]. Подібний формат взаємодії має бути розширений і застосований також у сфері протидії

неправомірній вигоді, що підвищить прозорість дій державних органів і сприятиме зміцненню громадської довіри.

Сьогодні активність інститутів громадянського суспільства в Україні є значною і в багатьох випадках - помітною. Як слушно зазначається у літературі, участь у громадських рухах і антикорупційних ініціативах часто стає свідченням соціальної зрілості та громадянської позиції [27, с. 144]. Водночас, активність не завжди означає ефективність, оскільки певна частина ініціатив залишається несистемною або залежною від зовнішніх впливів. Як зазначає Б. Гарасимів, громадянському суспільству в Україні бракує стабільної підтримки, що ускладнює його здатність бути повноцінним антикорупційним суб'єктом [2, с. 288]. Забезпечення належного фінансування, незалежності та правового захисту громадських об'єднань є критично важливим для підвищення їхньої ролі у протидії неправомірній вигоді.

Як вже було зазначено, важливу роль у системі громадської участі у протидії неправомірній вигоді відіграють засоби масової інформації, які виступають не лише інструментом поширення антикорупційних ідей, а й дієвим механізмом громадського контролю за діяльністю органів державної влади. Засоби масової інформації забезпечують суспільне виявлення фактів отримання або надання неправомірної вигоди, формують суспільну думку щодо неприпустимості корупційних проявів та сприяють утвердженню принципів відкритості і прозорості у публічному управлінні. Журналістські розслідування, спрямовані на викриття корупційних правопорушень, часто стають відправною точкою для ініціювання офіційних перевірок і розслідувань, що свідчить про вагомий вплив медіа на формування антикорупційного порядку денного в державі.

Суттєве значення має також роль медіа у забезпеченні зворотного зв'язку між суспільством та органами публічної влади. Через публічне висвітлення проблем корупції у засобах масової інформації формується атмосфера нетерпимості до неправомірної вигоди, підвищується обізнаність громадян про механізми захисту своїх прав, а також стимулюється залучення громадян до моніторингу діяльності посадових осіб. На наше переконання, це створює умови

для виникнення синергетичного ефекту, коли діяльність журналістів, громадських активістів і державних антикорупційних структур взаємно підсилює одна одну, забезпечуючи більш комплексний вплив на систему запобігання корупційним проявам.

Водночас необхідно враховувати, що ефективність участі медіа у протидії неправомірній вигоді залежить від рівня їхньої незалежності, професійної етики та гарантій безпеки журналістів. У сучасних умовах, коли інформаційний простір часто стає полем політичних маніпуляцій, важливим завданням є забезпечення неупередженості та достовірності журналістських матеріалів, а також недопущення використання антикорупційної тематики як інструменту тиску або дискредитації. Вважаємо, що запровадження державних і громадських механізмів підтримки розслідувальної журналістики, підвищення стандартів інформаційної етики та правового захисту журналістів є необхідною умовою для зміцнення ролі медіа як повноцінного учасника системи протидії неправомірній вигоді.

Попри існування позитивного досвіду співпраці громадськості та державних структур, на практиці існують проблеми, які обмежують потенціал громадських організацій. Зокрема, привертає увагу явище корупції серед самих інститутів громадянського суспільства [56, с. 179]. Це свідчить про потребу внутрішнього самоконтролю, прозорості звітності й етичних стандартів для громадських організацій, які декларують антикорупційну діяльність.

Досить слушним є застереження О. Костенка та О. Бусол про те, що частина антикорупційних ініціатив може використовуватися для просування приватних або політичних інтересів під виглядом громадської діяльності [27, с. 144]. Ми підтримуємо цю думку, вважаючи, що формальне використання антикорупційних гасел без реального змісту дискредитує саму ідею участі громадськості у протидії неправомірній вигоді. Як зауважує О. Костенко, небезпечно очікувати, що інститути громадянського суспільства автоматично стануть «панацеєю» від корупції, адже в умовах низького рівня правової культури вони можуть бути так само уражені корупційними ризиками, як і державні органи [78, с. 17].

У цьому контексті вважаємо доцільним розширити кримінологічну класифікацію корупції, доповнивши її поняттям «корупція у громадському секторі». Це поняття відображає ситуації, коли представники громадських організацій, антикорупційних рухів або інших об'єднань громадян використовують свій авторитет, зв'язки чи доступ до інформації не для здійснення контролю та громадського моніторингу, а, навпаки, для прикриття або лобіювання корупційних інтересів окремих осіб чи груп. Йдеться, зокрема, про випадки, коли громадські структури вступають у неформальні відносини з представниками влади або бізнесу з метою отримання неправомірної вигоди - матеріальної, політичної чи репутаційної.

Такі явища свідчать про трансформацію частини громадського сектору з інструмента суспільного контролю на елемент корупційної інфраструктури, що підриває довіру до інститутів громадянського суспільства в цілому. Запровадження поняття «корупції у громадському секторі» дозволяє комплексно оцінювати корупційні ризики, які виникають поза межами державного управління, але безпосередньо впливають на ефективність антикорупційної політики. Це, у свою чергу, розширює межі кримінологічного аналізу та вимагає створення механізмів виявлення, моніторингу й протидії таким формам девіантної поведінки у діяльності громадських інституцій.

Визнання цього явища окремим видом корупційної практики не передбачає втручання у внутрішню діяльність громадських організацій чи обмеження свободи асоціацій. Навпаки, воно спрямоване на підвищення прозорості та підзвітності громадського сектору, запровадження етичних стандартів і внутрішнього контролю. Такий підхід сприятиме формуванню системного бачення природи корупції, яка може набувати нетрадиційних форм, а отже - забезпечить більш ефективну протидію неправомірної вигоди у всіх сферах суспільного життя.

Держава повинна створити систему реального захисту антикорупційних активістів, забезпечивши швидке реагування на факти переслідувань чи насильства проти них. Враховуючи можливу організовану природу таких кримінальних правопорушень, доцільним видається покласти розслідування цих

діянь на єдиний компетентний орган, наприклад Службу безпеки України, під особливим контролем вищих державних інституцій.

Водночас важливим напрямом є запровадження державного фінансування діяльності антикорупційних громадських організацій на конкурсних засадах і прозорих процедурах, подібно до фінансування політичних партій. Це дозволить зменшити залежність від приватних чи іноземних донорів і водночас підвищить рівень довіри до громадського антикорупційного сектору. На переконання автора, вирішення питання фінансування таких інституцій має стати стратегічним завданням державної політики, адже від цього залежить якість, результативність та стійкість їхньої діяльності у протидії неправомірній вигоді.

Участь громадськості у протидії неправомірній вигоді є одним із ключових елементів побудови ефективної антикорупційної системи, заснованої на принципах відкритості, прозорості та взаємної відповідальності держави й суспільства. Дослідження показало, що активність інститутів громадянського суспільства сприяє не лише підвищенню рівня контролю за діяльністю органів влади, а й формуванню антикорупційної культури, яка ґрунтується на нетерпимості до будь-яких проявів неправомірної вигоди. Саме залучення громадян, журналістів-розслідувачів, громадських організацій та незалежних експертів створює додаткові можливості для виявлення корупційних ризиків, моніторингу публічної влади та захисту доброчесності державної служби.

Разом із тим, результати аналізу свідчать про наявність низки системних проблем, що обмежують потенціал громадськості у протидії неправомірній вигоді. До таких належать недостатня фінансова та правова підтримка антикорупційних ініціатив, залежність частини громадських організацій від приватних або зовнішніх донорів, а також випадки використання антикорупційних гасел для досягнення політичних або корпоративних цілей. В умовах недостатнього рівня правової культури громадян ці чинники можуть спричиняти викривлення реального змісту антикорупційної діяльності, формуючи так звані «псевдоактивістські» або «імітаційні» форми участі громадськості.

Встановлено, що ефективність громадської участі у протидії неправомірній вигоді значною мірою залежить від рівня довіри між суспільством і державою, наявності інституційних механізмів зворотного зв'язку та реального впливу громадськості на ухвалення управлінських рішень. Тому доцільним є створення умов для інституціоналізації громадського контролю через запровадження державних гарантій діяльності антикорупційних активістів, забезпечення прозорого державного фінансування діяльності антикорупційних громадських об'єднань, а також удосконалення нормативного регулювання механізмів взаємодії органів влади з громадянським суспільством у сфері запобігання корупції.

Підсумовуючи, можна констатувати, що активна, організована й інституційно підтримана участь громадськості у протидії неправомірній вигоді є не лише ознакою демократичного розвитку держави, а й необхідною умовою формування дієвої антикорупційної політики. Лише за наявності належного партнерства між державними органами та громадським сектором можливе створення ефективної системи запобігання корупційним ризикам, заснованої на принципах взаємної довіри, прозорості та суспільної відповідальності.

3.3. Зарубіжний досвід протидії неправомірній вигоді як формі прояву корупції

У сучасних умовах глобалізації, інтеграції економічних і політичних процесів питання протидії неправомірній вигоді набуває особливого значення для всіх держав, незалежно від рівня їхнього соціально-економічного розвитку. Корупційні прояви, що охоплюють різні сфери суспільного життя, створюють серйозні загрози ефективному функціонуванню державних інституцій, підривають довіру громадян до влади та гальмують сталий розвиток держави. Саме тому вивчення зарубіжного досвіду протидії неправомірній вигоді є важливою передумовою вдосконалення національної системи запобігання та протидії корупційним правопорушенням.

Досвід провідних демократичних країн свідчить, що успішна боротьба з неправомірною вигодою ґрунтується на комплексному підході, який включає не лише правові, а й організаційні, інституційні, етичні та освітні заходи. У більшості європейських держав і країн Північної Америки сформовано ефективні антикорупційні механізми, які базуються на принципах прозорості, підзвітності, невідворотності покарання та суспільного контролю. Значну роль у цьому процесі відіграють спеціалізовані антикорупційні органи, незалежні від політичного впливу, а також система захисту викривачів і впровадження стандартів належного врядування.

Важливим є також досвід міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Рада Європи, Європейський Союз, які розробили низку конвенцій, рекомендацій і практичних інструментів, спрямованих на запобігання корупції та неправомірній вигоді. Зокрема, Конвенція ООН проти корупції (2003 р.) стала універсальною основою для формування національних антикорупційних політик і законодавчих ініціатив у багатьох державах.

Порівняльний аналіз підходів різних країн до протидії неправомірній вигоді дозволяє виявити ефективні інструменти правового регулювання, адміністративного контролю та громадського впливу, які можуть бути адаптовані в українському контексті. Такий аналіз має не лише теоретичне, але й практичне значення, адже він сприяє підвищенню результативності діяльності органів правопорядку, вдосконаленню антикорупційного законодавства та формуванню нової антикорупційної культури в суспільстві.

Отже, дослідження зарубіжного досвіду протидії неправомірній вигоді є необхідною складовою наукового обґрунтування шляхів удосконалення національної системи запобігання та протидії корупції в Україні, що, у свою чергу, сприятиме зміцненню верховенства права, підвищенню довіри до державних інституцій і формуванню європейських стандартів публічного управління.

Значущість порівняльно-правових досліджень полягає у поєднанні теоретичного та прикладного аспектів. Теоретична складова таких досліджень

дозволяє систематизувати наукові знання щодо основних підходів у зарубіжних країнах, які застосовуються для протидії корупційним проявам та неправомірній вигоді. Практична ж цінність полягає у можливості впровадження передових світових практик у діяльність українських правоохоронних органів. Таке поєднання теорії та практики є критично важливим для ефективної модернізації національної антикорупційної політики та підвищення результативності боротьби з неправомірною вигодою.

Удосконалення антикорупційних механізмів та оптимізація роботи суб'єктів протидії корупції дозволяють не лише економити державні кошти, а й звільняти ресурси правоохоронних органів для розслідування складніших кримінальних правопорушень. Крім того, це створює передумови для встановлення довірливих відносин між громадянами та органами влади. Формування довіри суспільства до державних інституцій є не менш важливим результатом антикорупційних реформ, ніж економічний ефект.

Позитивні приклади ефективної протидії корупційним правопорушенням простежуються у багатьох державах світу, незалежно від їхнього географічного положення, політичного устрою чи форми правління. З метою систематизації міжнародного досвіду пропонується класифікувати зарубіжні практики у сфері протидії кримінальним правопорушенням, що стосуються неправомірної вигоди, залежно від ефективності та застосованих підходів у національній антикорупційній політиці. Подібна класифікація дозволяє більш чітко виділити кращі практики та адаптувати їх до українських реалій.

Вивчення зарубіжного досвіду дає підстави виокремити умовні моделі протидії неправомірній вигоді: інноваційну, прогресивну, перехідну та традиційно-репресивну. Кожна з них характеризується певними принципами та рівнем ефективності. Систематизація цих моделей дозволяє створювати більш структуровану та передбачувану політику боротьби з неправомірною вигодою на національному рівні.

Інноваційна модель об'єднує країни, які досягли найвищих результатів у протидії неправомірній вигоді, що підтверджується високими показниками сприйняття корупції. Еталонною країною у цьому плані є Сінгапур. Згідно з

даними організації Transparency International, протягом останніх 10 років країна стабільно входить до десятки держав із найменшим рівнем корупції, що підтверджує успішність застосованих механізмів [3].

За останні півстоліття Сінгапур трансформувався з однієї з найкорумпованіших та найменш розвинених азійських країн у економічно потужну державу із мінімальним рівнем службових зловживань. Основними засадами ефективної антикорупційної політики Сінгапуру є:

1. створення спеціалізованого антикорупційного органу - Бюро з розслідування корупції - із широкими повноваженнями, зокрема правом арешту підозрюваних без попередньої санкції суду;
2. презумпція винуватості державних службовців у разі підозри в корупційній діяльності, що зобов'язує посадовців доводити власну невинуватість;
3. високий рівень грошового та соціального забезпечення службових осіб, що сприяє незалежності судової та правоохоронної систем;
4. жорсткий фінансовий контроль, який включає регулярне подання декларацій про майновий стан та перевірку банківських рахунків;
5. наявність незалежних медіа, що формують суспільну нетерпимість до корупції та забезпечують прозорість діяльності влади [204; 40; 67, с. 72].

Комбінація цих заходів робить систему Сінгапуру ефективним прикладом для запозичення та адаптації у контексті національної антикорупційної політики України.

Антикорупційну політику Сінгапуру можна розширити шляхом значного спрощення процедур ведення підприємницької діяльності, зокрема за рахунок скасування більшості ліцензій і дозволів. У роботі державних органів практикуються кадрові чистки та регулярна ротація персоналу. Середній термін покарання за надання неправомірної вигоди становить 5 років позбавлення волі, а за одержання - 7 років, із конфіскацією всього майна винних [173; 76]. Поєднання жорстких санкцій із превентивними адміністративними заходами створює комплексну систему стримування корупції, яка діє на всіх рівнях державного управління.

Влада Сінгапуру зробила акцент у боротьбі з корупцією не лише на репресивних заходах, а й на економічному та адміністративному реформуванні. Прогресивність антикорупційної політики країни полягає у застосуванні комплексного набору запобіжних стратегій, що дозволило суттєво трансформувати систему управління та суспільні інститути. Такий підхід свідчить про високий рівень стратегічного планування та здатність держави впливати на поведінку службовців через структурні зміни.

До інноваційної моделі відносять також практику протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із неправомірною вигодою у Фінляндії та Швеції. Ці країни стабільно посідають відповідно 2 та 3 місця у світовому рейтингу Transparency International [3] як держави із найменшим рівнем корупції. Основою антикорупційної політики вказаних держав є: прозорість діяльності органів влади; високий рівень соціального і матеріального забезпечення державних службовців; розвинена система громадського контролю за доходами та витратами посадовців; високий рівень правової освіти населення; суворе дотримання етичних стандартів державної служби; доступ громадян до державних документів; дерегуляція економіки та мінімальне втручання держави у роботу бізнесу; незалежна система правосуддя [73]. Комплексність цих заходів демонструє, що боротьба з корупцією ефективна лише за умов одночасного поєднання правових, соціальних та інституційних механізмів.

До цієї групи належить і Королівство Нідерландів, яке займало 5 місце у рейтингу сприйняття корупції [3]. Особливості їхньої системи запобігання корупції включають: інститут добровільних інформаторів [67, с. 68]; щорічне звітування міністра МВС перед парламентом про стан корупції та досягнення правоохоронних органів; регулярну оцінку корупційних ризиків у діяльності органів влади; втрату соціальних гарантій для винних у корупції; гласність розслідувань і широкий доступ громадськості до інформації щодо притягнення корупціонерів до відповідальності [171, с. 47]. Відкрита взаємодія з громадськістю та залучення інформаторів значно підвищує ефективність антикорупційних заходів, оскільки забезпечує додатковий контроль і запобігає приховуванню порушень.

До зазначеної групи можна також віднести держави з тривалим низьким рівнем сприйняття корупції та обмеженою її поширеністю серед органів влади: Норвегію, Данію, Швейцарію. Основні підходи у цих країнах аналогічні наведеним вище, що підтверджує універсальність певних антикорупційних механізмів. Це свідчить про те, що успішна боротьба з корупцією потребує системного підходу та інтеграції превентивних, правових і соціальних складових.

Прогресивна модель зарубіжного досвіду також включає країни, які, хоча і не очолюють міжнародні рейтинги, мають відносно низький рівень кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою. Прикладом є ФРН, яка у 2015 р. посіла 10 місце за сприйняттям корупції [3]. Досягнення ФРН у стримуванні корупції пояснюються наявністю оновлюваного антикорупційного законодавства, спеціальних концепцій у сфері протидії корупції, створенням Служби внутрішніх ревізій для профілактики корупційних кримінальних правопорушень, жорстким фінансовим контролем, обмеженням участі підозрюваних у корупції фірм у державних закупівлях, прийняттям анонімних повідомлень від громадян і зобов'язанням службовців повідомляти про факти неправомірної вигоди [103; 67, с. 69; 171, с. 49]. Системність заходів ФРН демонструє ефективність комплексного підходу, де поєднуються превентивні, правові та організаційні механізми для мінімізації ризиків корупційних зловживань.

Японія також відноситься до числа прогресивних країн у сфері протидії не лише неправомірній вигоді, а й загальної злочинності. Протягом останнього десятиліття рівень основних видів загально-кримінальних правопорушень у країні скоротився у 2-3 рази [70]. Японія посіла 18 місце у світі за показником сприйняття корупції [3]. Основою японського досвіду протидії кримінальним правопорушенням, включаючи одержання неправомірної вигоди, є: заходи політичної економії (підзвітність керівництва, суворі обмеження щодо пожертв кандидатам на виборах, заборона фінансування партій приватним бізнесом); високий рівень заробітної плати державних службовців; запобігання протекціонізму при кадрових призначеннях та лобізму рішень на користь

окремих бізнес-колів; прозорість влади через доступ громадян до інформації про політиків, їхні статки та результати діяльності [55; 67, с. 73]. Успіх японської моделі значною мірою зумовлений інтеграцією кадрових та економічних механізмів у систему протидії корупції, що підвищує ефективність контролю на всіх рівнях державного управління.

Серед прогресивних країн світу США вирізняються низьким рівнем сприйняття громадянами корупційних проявів, включаючи отримання неправомірної вигоди. США займали 16 сходинку у рейтингу Transparency International [3]. Концепція антикорупційної політики базується на принципі нульової терпимості до корупції та службових зловживань як серед громадян, так і державних службовців [122, с. 9]. Такий підхід демонструє, що чітка та однозначна державна позиція щодо неправомірної вигоди здатна формувати стійкі суспільні очікування та стандарти поведінки.

Ефективність обмеження корупції у США забезпечується функціонуванням спеціалізованих органів. До них належать:

а) Федеральне бюро розслідувань, що виявляє службові зловживання в поліції та інших органах, із залученням інформаторів, винагорода яких може досягати 25 тис. дол. США;

б) у законодавчій владі - спеціальні комітети Сенату та Палати представників, які забезпечують етичні стандарти та мають повноваження проводити розслідування корупційних кримінальних правопорушень, допитуючи будь-якого державного службовця, включно з Президентом;

в) у виконавчій владі - Офіс забезпечення етики та Офіс спеціального радника, а також понад 1,5 тис. генеральних інспекторів, які контролюють законність використання державних фінансів та запобігають зловживанням [15; 103]. Така багаторівнева система контролю з високим рівнем спеціалізації забезпечує ефективність протидії неправомірній вигоді та повернення фінансових ресурсів у бюджет.

Доповненням до антикорупційної політики США є: суворий відбір кандидатів із використанням поліграфа; ротація кадрів для мінімізації ризиків; видання спеціалізованого журналу «Національний бюлетень негідної

поведінки»; формування правової культури та етики; достойне пенсійне забезпечення за умови доброчесності; заборона службовцям на отримання подарунків від пов'язаних осіб; різноманіття санкцій для одержувачів неправомірної вигоди - від трьохкратного штрафу до 20 років позбавлення волі [60; 76]. Комплексність заходів у США показує, що превентивні та каральні механізми повинні працювати разом, забезпечуючи не лише протидію, а й стимулювання доброчесної поведінки серед службовців.

Отже, прогресивність антикорупційної моделі США проявляється у системному поєднанні економічних, фінансових, адміністративних і кримінально-правових засобів протидії неправомірній вигоді, як формі прояву корупції. Такий підхід демонструє збалансованість між попереджувальними та каральними механізмами, що забезпечує високу ефективність державної політики у цій сфері. До кола країн, які реалізують подібні комплексні підходи, належать Велика Британія, Австралія, Бельгія, Франція та інші держави, де вироблено дієві інструменти мінімізації ризиків одержання службовими особами неправомірних вигод у державному та муніципальному секторах. Гармонійне поєднання економічних і правових механізмів контролю у цих країнах створює ефективне середовище нульової толерантності до корупції, що є прикладом для реформування антикорупційної політики в Україні.

Перехідна модель протидії неправомірній вигоді характерна насамперед для держав пострадянського простору, які пережили складний етап трансформації політичної та економічної систем. До таких країн належать Грузія, Естонія, Латвія та Литва - держави, яким вдалося подолати залишки адміністративно-командного управління та сформувати більш відкриту модель функціонування органів влади. Ці країни продемонстрували, що системні реформи у сфері публічного адміністрування можуть ефективно зменшити рівень корупційних ризиків навіть у суспільствах, де вони раніше були глибоко вкорінені. Досвід балтійських держав і Грузії свідчить, що ключем до успіху є політична воля та створення умов для невідворотності відповідальності, а не лише посилення законодавчих заборон.

Особливо показовим є приклад Грузії. У 2004 році ця країна займала лише 133 місце у світовому рейтингу сприйняття корупції. Після «революції троянд» та приходу до влади політиків-реформаторів було здійснено масштабні зміни у державному управлінні, економіці та правоохоронній системі. Уже до 2015 року Грузія піднялася до 48 позиції у рейтингу Transparency International [3]. Такий стрибок свідчить про те, що навіть у країнах із високим рівнем корупції можливо досягти швидких результатів за умови комплексного реформування та зосередження на прозорості публічного сектору.

Суттєве зниження рівня корупції в Грузії забезпечив так званий метод «шокової терапії», який передбачав одночасне впровадження низки масштабних реформ у короткий проміжок часу. Серед них - приватизація державних підприємств, дерегуляція економіки, скорочення бюрократичного апарату майже на 40 %, зменшення податкового навантаження, спрощення процедур реєстрації бізнесу, підвищення заробітних плат працівників органів кримінальної юстиції в кілька разів, а також створення електронних систем державних закупівель і надання адміністративних послуг [169, с. 115; 76]. У цьому випадку визначальну роль відіграв не лише правовий, а й соціально-економічний чинник, адже належне матеріальне забезпечення працівників публічної служби є одним із найефективніших антикорупційних запобіжників.

До спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на зниження рівня кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою у Грузії, належать: проведення люстрації чиновників, радикальне оновлення персоналу органів кримінальної юстиції, обмеження повноважень прокуратури, створення служби «провокаторів», які фіксують факт надання неправомірної вигоди, законодавче спрощення арешту корумпованих посадовців, обладнання робочих приміщень відеоспостереженням, удосконалення системи добору суддів і впровадження суду присяжних [36; 23; 40]. Такі кроки свідчать про прагнення Грузії запровадити модель превентивного контролю, де пріоритет віддається не покаранню, а виявленню і попередженню порушень ще на етапі їх зародження.

За оцінками експертів, Грузія досягла суттєвих успіхів у боротьбі з корупцією серед представників нижчої та середньої ланки державної влади,

однак залишаються проблеми на рівні політичної еліти [23]. Така ситуація є типовою для країн перехідного типу, адже реформа інституційної системи потребує часу для подолання політичного патерналізму та формування нової управлінської культури. Водночас грузинський досвід демонструє, що системні антикорупційні перетворення можуть стати каталізатором демократичних змін і посилення суспільної довіри до держави.

Вивчення антикорупційних підходів пострадянських держав, зокрема Естонії, Литви та Латвії, становить значний науковий інтерес, адже ці країни зуміли досягти помітних результатів у сфері протидії кримінальним правопорушенням корупційної спрямованості. За даними Transparency International, вони посідали відповідно 23, 32 і 40 місця у світовому рейтингу [3]. В Естонії, наприклад, упровадження низки системних реформ дозволило істотно обмежити службові зловживання: було модернізовано бюджетну політику, створено прозору податкову систему, поширено безготівкові розрахунки, що підвищило контроль за доходами державних службовців, ліквідовано пільги та привілеї посадовців органів влади, а правоохоронну систему реформовано за зразком фінської поліції, орієнтуючись на критерій довіри громадян [203]. Поєднання адміністративних, фінансових і правових інструментів дозволило Естонії закласти фундамент ефективної системи протидії неправомірній вигоді. Подібні засади покладено і в основу антикорупційної політики Латвії та Литви, де, з певними відмінностями, застосовуються схожі підходи до обмеження корупційних практик [203].

Досягнення балтійських держав у сфері протидії неправомірній вигоді, у поєднанні з глибокими соціально-економічними реформами, стали вагомим чинником їх інтеграції до Європейського Союзу. Цей приклад демонструє, що ефективна антикорупційна політика повинна мати комплексний характер, поєднуючи превентивні, правові й інституційні заходи. Досвід Литви, Латвії та Естонії може бути корисним для України насамперед у частині підвищення прозорості державного управління та формування культури нульової толерантності до неправомірної вигоди.

Особливу увагу привертає традиційно-репресивна модель протидії корупційним кримінальним правопорушенням, що реалізується у низці зарубіжних країн. Вона заснована на суворому покаранні за одержання неправомірної вигоди та інші форми зловживання владою. Аналіз результативності цієї моделі доцільно здійснити на прикладі таких держав, як Китайська Народна Республіка (КНР), Іран і Таїланд. За рейтингом Transparency International, КНР займала 83 місце за рівнем сприйняття корупції [3]. Законодавство цієї країни є одним із найжорсткіших щодо державних службовців, які вчиняють корупційні кримінальні правопорушення. За останнє десятиліття там страчено понад 10 тисяч осіб, визнаних винними у неправомірній вигоді, а понад 120 тисяч було засуджено до тривалих термінів позбавлення волі [173]. Такий підхід демонструє прагнення влади продемонструвати «нульову толерантність» до неправомірної вигоди, проте його ефективність є дискусійною, оскільки надмірна жорсткість не завжди сприяє формуванню довіри до державних інституцій.

У 2016 році в КНР було внесено зміни до порядку застосування смертної кари за корупційні кримінальні правопорушення: відтепер вона застосовується лише у випадках, коли розмір неправомірної вигоди перевищує еквівалент 460 тисяч доларів США. Цей крок свідчить про поступове прагнення влади до поміркованості у правозастосуванні. Водночас, на наше переконання, репресивна модель Китаю демонструє, що навіть у межах жорсткої правової політики може відбуватися пошук балансу між суворістю покарання та правами людини.

Подібний підхід до протидії корупції спостерігається і в Ірані, який посідав 130 місце у світовому рейтингу Transparency International - на одному рівні з Україною [3]. У межах норм шаріату за корупційні правопорушення можуть застосовуватися тілесні покарання або смертна кара [103]. Однак під тиском міжнародної спільноти Іран розпочав поступовий перегляд таких практик, зокрема щодо скасування страт через побиття камінням або страти неповнолітніх. Така тенденція свідчить про усвідомлення необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами прав

людини, що є ключовим чинником формування цивілізованої антикорупційної системи.

На відміну від Ірану, окремі держави, навпаки, розширюють сферу застосування найвищої міри покарання за корупційні кримінальні правопорушення. Зокрема, у 2015 році в Таїланді набули чинності зміни до Закону «Про боротьбу з корупцією», якими передбачено смертну кару для державних службовців, винних у отриманні неправомірної вигоди в особливо великому розмірі [103]. Така правова політика демонструє прагнення держави утвердити сувору дисципліну серед чиновників, але в умовах демократичного розвитку вона може бути розцінена як надмірна міра, що суперечить гуманістичним цінностям сучасного права.

В Україні питання посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з неправомірною вигодою, також неодноразово піднімалося у суспільному дискурсі. Соціологічне опитування компанії «Socio Stream AG» проведене ще до початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України показало, що 30 % українців підтримують смертну кару для корупціонерів, а 41 % - довічне позбавлення волі [126]. У цьому контексті важливо відзначити, що радикалізація каральної політики не завжди приводить до зниження рівня корупції. Петро Порошенко, будучи на той час Президентом України, у своєму рішенні щодо відхилення петиції про запровадження 20-річного ув'язнення без права помилування для високопосадовців, які отримали неправомірну вигоду, слушно зазначив, що не суворість покарання, а його невідворотність має визначальне значення [17]. Науковці також підтримують цю позицію, підкреслюючи необхідність удосконалення судової системи як запоруки реальної боротьби з корупцією. Саме невідворотність відповідальності, підкріплена прозорими судовими процедурами, має стати центральним елементом антикорупційної політики України.

Сучасна практика зарубіжних держав переконливо доводить обмежену ефективність виключно карального підходу у протидії неправомірній вигоді. Як слушно зазначав ще понад століття тому В. Г. Короленко, «немає нічого

помилковішого, ніж думка, що стратами можна регулювати ціни або відучити від хабарництва». Цей вислів не втратив своєї актуальності, адже показує безрезультативність спроб подолати корупцію лише шляхом посилення покарання. Впроваджуючи положення міжнародно-правових актів або адаптуючи зарубіжний досвід протидії корупційним кримінальним правопорушенням, Україні варто орієнтуватися насамперед на розбудову системи загально-соціальних і профілактичних заходів, а не на домінування репресивних інструментів. Профілактика, прозорість публічної служби та виховання етичної культури посадовців можуть стати більш дієвими засобами, ніж суворі санкції. Світова практика підтверджує цю тезу: згідно з рейтингом Transparency International держави, які роблять ставку на превентивну антикорупційну політику, демонструють вищий рівень ефективності у боротьбі з корупцією.

Розглядаючи питання про віднесення України до певної моделі протидії неправомірній вигоді, слід враховувати, що її антикорупційна система нині перебуває на етапі становлення. У певні періоди було створено низку нових антикорупційних інституцій, що стало важливим етапом у формуванні вітчизняної системи протидії неправомірній вигоді. Однак практичні результати їх діяльності поки що здебільшого стосуються посадових осіб нижчого і середнього рівня державного управління. Це дає підстави віднести Україну до перехідної моделі протидії корупційним кримінальним правопорушенням [43, с. 107]. Така характеристика є закономірною для держави, яка лише вибудовує власну систему протидії корупційним проявам. Показовим є той факт, що згідно світовому рейтингу Transparency International, Україна поступово покращує свої рейтинги у питанні протидії корупції і у 2024 році посідала 105 місце.

Науковці слушно наголошують, що своєрідним еталоном системи протидії корупції є концепція правової держави, у якій основою протидії неправомірній вигоді виступають верховенство права, рівність усіх перед законом і тісний зв'язок права з моральністю [67, с. 66]. Такий підхід ґрунтується не лише на формальних механізмах контролю, але й на внутрішній культурі правосвідомості, що є невід'ємною умовою зниження толерантності суспільства

до корупції. Варто підкреслити, що не кожен зарубіжний досвід, навіть якщо він здається інноваційним чи ефективним, може бути механічно перенесений до національних умов. Ефективність антикорупційної політики визначається не кількістю прийнятих стратегій чи створених органів, а якістю їхньої реалізації. Формальні або так звані «косметичні» реформи не лише не принесуть очікуваних результатів, але й можуть дискредитувати вже досягнуті успіхи у цій сфері.

Вивчення прогресивних зарубіжних практик протидії неправомірній вигоді, як формі прояву корупції, у тому числі досвіду створення спеціалізованих органів із протидії неправомірній вигоді, має важливе значення для вдосконалення національної антикорупційної моделі. Такі дослідження дозволяють виробити системне бачення щодо визначення органів, наділених повноваженнями у сфері протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 368 КК України, а також оцінити їхню ефективність у контексті чинного законодавства і практики його застосування. Системне осмислення зарубіжного досвіду може допомогти Україні сформувати власну збалансовану модель, у якій превентивні, правові та інституційні засоби діятимуть комплексно й узгоджено, забезпечуючи реальне зменшення рівня неправомірної вигоди.

Таким чином, проведений аналіз зарубіжного досвіду протидії неправомірній вигоді свідчить, що ефективність антикорупційної політики у більшості розвинених країн ґрунтується на системності правового регулювання, незалежності антикорупційних інституцій та широкому застосуванні інструментів прозорості державного управління. Практика країн Європейського Союзу, США, Канади, Сінгапуру та Гонконгу демонструє, що результативність заходів щодо запобігання неправомірній вигоді забезпечується завдяки комплексному поєднанню кримінально-правових, адміністративно-правових, організаційних і превентивних механізмів.

Для України важливим є впровадження принципів доброчесності, прозорості та підзвітності, які довели свою ефективність у зарубіжних правових системах. Водночас, аналіз динаміки Індексу сприйняття корупції (CPI) Transparency International у період з 2015 по 2024 рр. свідчить про поступове, але повільне підвищення міжнародної оцінки антикорупційних зусиль держави: з 27

балів і 130-го місця у 2015 р. до 35 балів і 105-го місця у 2024 р. Це підтверджує наявність позитивних тенденцій, проте також вказує на необхідність посилення інституційної спроможності антикорупційних органів, усунення дублювання повноважень і забезпечення невідворотності відповідальності за корупційні правопорушення.

Отже, узагальнення зарубіжного досвіду дозволяє сформувати концептуальні орієнтири для вдосконалення національної системи протидії неправомірній вигоді, зокрема у напрямі запровадження ефективних механізмів внутрішнього контролю, підвищення прозорості державного сектору та розширення громадського нагляду за діяльністю органів влади.

У підрозділі вперше здійснено комплексне порівняльно-правове узагальнення зарубіжного досвіду протидії неправомірній вигоді з урахуванням практик ЄС, США та азійських держав, що дозволило:

1. виокремити ключові моделі інституційного забезпечення антикорупційної політики (централізовану, децентралізовану та змішану);
2. визначити ефективні правові інструменти запобігання неправомірній вигоді, зокрема обов'язкове електронне декларування, системи контролю за лобізмом, механізми «whistleblowing» (викриття корупції) та корпоративну відповідальність юридичних осіб;
3. обґрунтувати напрями адаптації зарубіжних підходів до українських умов шляхом інтеграції найкращих міжнародних практик у сфері прозорості, контролю та антикорупційної освіти.

У результаті проведеного порівняльно-правового аналізу антикорупційних систем різних держав вважаємо за доцільне сформулювати авторську класифікацію моделей протидії неправомірній вигоді, що ґрунтується на критеріях організаційної побудови, функціональної спрямованості, рівня централізації та співвідношення каральних і превентивних заходів.

Виділимо три основні моделі: централізовану, децентралізовану та змішану (інтегровану).

1. Централізована модель. Ця модель передбачає створення єдиного, спеціалізованого антикорупційного органу, який концентрує у своїх руках

ключові повноваження щодо запобігання, виявлення, розслідування та координації заходів з протидії неправомірній вигоді. Її характерними ознаками є: високий рівень незалежності антикорупційної інституції від політичного впливу; єдність політики, стратегічного планування та оперативної діяльності у сфері боротьби з корупцією; чітко визначена вертикаль підпорядкування та підзвітності.

Типовим прикладом такої моделі є Сінгапур (Комісія з розслідування корупції - CPIB) та Гонконг (Незалежна комісія з боротьби з корупцією - ICAC), де діяльність антикорупційних органів поєднує оперативно-розшукову, просвітницьку та профілактичну складові. Успіх цих систем пояснюється тим, що боротьба з неправомірною вигодою здійснюється не лише шляхом репресивного впливу, а через формування антикорупційної культури, що підтримується державою і суспільством.

Дана модель може бути ефективною для держав із високим рівнем централізації влади або з перехідною правовою системою, де потребується швидка інституційна реакція на масштабні корупційні прояви.

2. Децентралізована модель характеризується розподілом повноважень у сфері протидії неправомірній вигоді між декількома державними органами різних гілок влади. Основними її рисами є: плюралізм антикорупційних суб'єктів (судові, адміністративні, фінансові, аудиторські структури); акцент на внутрішньому контролі в кожній сфері публічного управління; розвинена система зовнішнього моніторингу з боку парламенту та громадянського суспільства.

Яскравим прикладом цієї моделі є США, де функції протидії неправомірній вигоді розподілено між Міністерством юстиції, Федеральним бюро розслідувань, Службою внутрішніх доходів, спеціальними інспекторами та іншими контрольними органами. Аналогічний підхід реалізується у Франції, Німеччині та Швеції, де пріоритет віддано не покаранню, а адміністративному контролю, фінансовій прозорості та етичній поведінці службовців.

Ця модель ефективна для розвинених демократій із усталеними інститутами верховенства права, де існує довіра до судової системи та реальний громадський контроль.

3. Змішана (інтегрована) модель поєднує ознаки як централізованого, так і децентралізованого підходів. Її суть полягає у створенні мережі взаємопов'язаних інституцій, де спеціалізований антикорупційний орган виконує координуючу або аналітичну функцію, а решта державних структур забезпечують реалізацію превентивних, контролюючих і каральних заходів.

До таких держав належать Польща, Литва, Словенія та Україна, де наявні спеціалізовані органи - НАБУ, НАЗК, Вищий антикорупційний суд - функціонують у тісній взаємодії з прокуратурою, судами та органами внутрішніх справ. Перевагою цієї моделі є її гнучкість і можливість адаптації до національних правових реалій. Водночас, недоліком залишається ризик дублювання повноважень і міжвідомчих конфліктів, що знижують загальну ефективність антикорупційної системи.

Саме змішана модель є оптимальною для України на сучасному етапі розвитку, оскільки дозволяє поєднати централізований контроль і міжвідомчу взаємодію при збереженні демократичних принципів управління.

Таким чином, авторська класифікація моделей протидії неправомірній вигоді дозволяє комплексно оцінити світові підходи та визначити орієнтири для вдосконалення національної антикорупційної політики. Запропонований поділ створює наукове підґрунтя для розроблення адаптивної української моделі, що враховуватиме міжнародний досвід, соціально-правові реалії та стратегічну мету - формування культури нетерпимості до корупції.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження засвідчило, що ефективність протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із неправомірною вигодою, безпосередньо залежить від рівня взаємодії між органами досудового

розслідування, прокуратурою, оперативними підрозділами, антикорупційними інституціями та громадськими організаціями.

Доведено, що оптимальна модель взаємодії суб'єктів розслідування неправомірної вигоди передбачає комплексне поєднання процесуальної, організаційної та інформаційно-аналітичної складових. Найбільш дієвими визнано такі напрями співпраці: спільне планування слідчих (розшукових) дій, своєчасний обмін аналітичною інформацією, використання міжвідомчих баз даних і створення єдиних координаційних груп при прокуратурі.

Обґрунтовано, що залучення громадськості до антикорупційної діяльності є ключовим елементом сучасної системи запобігання неправомірній вигоді. Визначено основні форми участі інститутів громадянського суспільства: антикорупційний моніторинг, участь у громадських радах, громадські розслідування, освітні кампанії, робота «гарячих ліній» та захист викривачів корупції.

Здійснено системне узагальнення зарубіжного досвіду протидії неправомірній вигоді як одній із форм прояву корупції. Визначено три основні моделі організації антикорупційної політики: централізовану, децентралізовану та змішану (інтегровану). Проаналізовано діяльність спеціалізованих антикорупційних інституцій таких країн, як Сінгапур, Гонконг, США, Польща та Литва, і виокремлено правові та організаційні механізми, що забезпечили високу ефективність їхньої діяльності. Зроблено висновок, що для України найбільш придатною є змішана модель, заснована на збалансуванні централізованого контролю з елементами міжвідомчої координації та широким залученням громадськості.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано новий підхід до вирішення наукової проблеми, що полягає у всебічному аналізі особливостей розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції. На основі опрацювання нормативно-правових актів, наукових досліджень і практики їхнього застосування сформульовано основні результати, серед яких:

1. Узагальнюючи викладене, варто зазначити, що зміст неправомірної вигоди як соціально-правового явища охоплює не лише її матеріальне вираження, а й глибоко вкорінену деформацію службових відносин, яка руйнує засади публічної служби, підриває довіру до органів влади та сприяє поширенню корупційних практик. Неправомірна вигода є ключовим інструментом впливу на службову діяльність, спрямованим на викривлення процесу ухвалення рішень в інтересах окремих осіб чи груп, що створює системну загрозу верховенству права. На підставі вказаного сформульовано авторське визначення, згідно з яким неправомірна вигода – це будь-яка матеріальна чи нематеріальна перевага, отримана або обіцяна службовій особі чи за її посередництвом із порушенням установлених законом правил службової поведінки, що має на меті вплинути на законність, об'єктивність або результативність прийняття рішень у сфері публічного управління та становить прояв корупційної взаємозалежності між приватним інтересом і владними повноваженнями.

2. Зазначено, що криміналістична характеристика неправомірної вигоди є багатокомпонентною системою, яка охоплює сукупність типових ознак, притаманних корупційним правопорушенням, у яких неправомірна вигода існує як основний інструмент впливу на службову діяльність. Її структура охоплює: об'єкт посягання, способи пропонування, обіцянки чи надання вигоди, мотиви та цілі учасників, умови реалізації корупційних дій, а також слідову картину, що виникає внаслідок протиправної взаємодії. Вивчення цих елементів у їхньому взаємозв'язку є фундаментом для формування ефективних методик розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням корупційного

характеру. Особливу увагу привертає фігура ініціатора корупційної взаємодії – особи, яка є джерелом неправомірної вигоди. Отже, особу, що пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, можна визначити як свідомого суб'єкта корупційного правопорушення, який, керуючись корисливими або прагматичними мотивами, ініціює злочинну взаємодію зі службовою особою з метою досягнення незаконної переваги чи уникнення правових обмежень, проявляючи водночас високий рівень адаптивності, обачності та психологічної готовності до ризику викриття.

3. На підставі всебічного вивчення предмета доказування в кримінальних правопорушеннях щодо неправомірної вигоди сформульовано перелік обставин, що підлягають доказуванню в провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, а саме: подія кримінального правопорушення, тобто факт прийняття пропозиції, обіцянки або фактичного одержання неправомірної вигоди; спосіб вчинення діяння – форма взаємодії між службовою особою та особою, яка надає вигоду (усна домовленість, передача грошей, безготівковий переказ, подарунок, послуга тощо); місце, час, обстановка й послідовність дій, за яких відбулося прийняття пропозиції, обіцянки або вигоди; службове становище підозрюваного (обвинуваченого), наявність у нього організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, що утворюють ознаки спеціального суб'єкта; зв'язок між вигодою та службовими повноваженнями – чи була вигода обумовлена виконанням або невиконанням певних дій в інтересах особи, яка її надає; характер і розмір неправомірної вигоди – визначення її матеріальної, нематеріальної або майнової форми, встановлення значного, великого чи особливо великого розміру; форма вини – наявність прямого умислу як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони; усвідомлення особою протиправності діяння й бажання його вчинити; мотив і мета кримінального правопорушення, що полягають у прагненні отримати незаконну матеріальну або іншу вигоду; кваліфікуючі ознаки, передбачені частинами другою та третьою ст. 368 КК України (повторність, попередня змова групи осіб, вимагання вигоди, відповідальне чи особливо відповідальне становище); роль інших співучасників,

якщо кримінальне правопорушення вчинено в співучасті, та їхнє психічне ставлення до діяння; обставини, що виключають або пом'якшують кримінальну відповідальність, зокрема добровільне повідомлення про пропозицію неправомірної вигоди чи сприяння розкриттю кримінального правопорушення; наслідки кримінального правопорушення у формі заподіяної шкоди державним або суспільним інтересам, якщо вони настали й мають значення для призначення покарання.

4. Наголошено, що початковий етап розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, має вирішальне значення для подальшої ефективності всього кримінального провадження. Саме на цій стадії формуються первинні докази, здійснюється фіксація слідів кримінального правопорушення, визначаються ключові напрями розслідування та приймаються оперативно важливі тактичні рішення. Невід'ємним елементом цього процесу є аналіз і правильне сприйняття слідчої ситуації. У цьому контексті поняття «слідча ситуація» має не лише тактичне, але й когнітивне значення – воно допомагає слідчому інтерпретувати отриману інформацію, оцінювати її достовірність та обирати оптимальний напрям дій залежно від ситуаційного контексту. Слідча ситуація формує основу для прогнозування поведінки учасників кримінального правопорушення, визначення потреби в застосуванні спеціальних знань, а також прийняття рішень щодо взаємодії з оперативними підрозділами, експертами, свідками чи викривачами.

5. Встановлено, що тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, вимагає комплексного та диференційованого підходу, який враховує високий рівень латентності корупційних діянь, їхній конспіративний характер і використання сучасних схем приховування доказів. Правильний вибір тактичних прийомів забезпечує своєчасне виявлення доказової інформації, належне її закріплення та подальше використання в кримінальному провадженні. Особливого значення набуває ефективне проведення таких слідчих дій, як огляд, тимчасовий доступ до речей і документів, допит, пред'явлення для впізнання, обшук тощо. Зокрема, обшук у

процесі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, має на меті не лише пошук матеріальних слідів кримінального правопорушення, але й відшукування предметів і документів, які можуть містити інформацію про незаконні фінансові операції, корупційні домовленості чи інші дії, що мають доказове значення. Це зумовлює потребу в попередньому аналітичному опрацюванні інформації, визначенні найбільш імовірних місць зберігання доказів, застосуванні спеціальних знань і технічних засобів.

6. Доведено, що ефективне подолання протидії розслідуванню в провадженнях про неправомірну вигоду можливе лише за умови поєднання правових, організаційних, криміналістичних і психологічних механізмів. Такий підхід передбачає: а) створення цілісної системи захисту учасників кримінального провадження; б) удосконалення тактики взаємодії слідчих і оперативних працівників; в) запровадження сучасних інформаційно-аналітичних технологій для моніторингу ризиків протидії. Результативність боротьби з протидією розслідуванню прямо корелює з рівнем інституційної спроможності органів досудового розслідування діяти в умовах інформаційного та психологічного тиску.

7. Констатовано, що методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, повинна базуватися на таких засадах: а) системність і поетапність – чітке розмежування завдань початкового, наступного та заключного етапів розслідування; б) інтеграція аналітичних і оперативних засобів – використання даних аналітичної розвідки, банків фінансової інформації, відеоаналітики та цифрових слідів; в) тактична адаптивність – застосування індивідуально розроблених тактичних комбінацій з урахуванням конкретної слідчої ситуації; г) захист учасників процесу й доказів – організація безпеки, контроль доступу до доказової інформації, запобігання витоку даних; д) прогностичний підхід – завчасне моделювання можливих форм протидії та підготовка контрзаходів. Отже, успішне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неправомірною вигодою, можливе лише за умови

впровадження сучасних криміналістичних підходів, які поєднують технологічні можливості, правову грамотність і професійну аналітичну культуру слідчого.

8. Встановлено, що результати аналізу свідчать про наявність низки системних проблем, що обмежують потенціал громадськості в протидії неправомірній вигоді. До таких належать: недостатня фінансова та правова підтримка антикорупційних ініціатив, залежність частини громадських організацій від приватних або зовнішніх донорів, а також випадки використання антикорупційних гасел для досягнення політичних або корпоративних цілей. В умовах недостатнього рівня правової культури громадян ці чинники можуть спричиняти викривлення реального змісту антикорупційної діяльності, формуючи так звані «псевдоактивістські» або «імітаційні» форми участі громадськості.

9. У результаті проведеного порівняльно-правового аналізу антикорупційних систем різних держав сформульовано авторську класифікацію моделей протидії неправомірній вигоді, що ґрунтується на критеріях організаційної побудови, функціональної спрямованості, рівня централізації та співвідношення каральних і превентивних заходів. Виділено три основні моделі: централізовану, децентралізовану та змішану (інтегровану).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bardhan P., Mookherjee D. Decentralization, corruption and government accountability. *International Handbook on the Economics of Corruption*, 2006. P. 161-189.
2. Harasymiw B. Civil society as an anti-corruption actor in post-Euromaidan Ukraine. *Canadian Slavonic Papers*. 2019. No. 61:3. P. 288-320.
3. Transparency International–Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/>
4. Азарова В. А. Використання спеціальних технічних засобів під час фіксації фактів отримання неправомірної вигоди. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 401-405.
5. Азарова В. А. Особливості доказування у справах про одержання неправомірної вигоди: теорія та практика. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 222-226.
6. Азарова В. А. Планування розслідування неправомірної вигоди. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 6(42). С. 156-161.
7. Азарова В. А. Проблеми оцінки предмета неправомірної вигоди у практиці досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 133-137.
8. Азарова В.А. Поняття корупції як негативного соціально-правового явища. *Юридична наука*. 2019. №8. Том 2. С. 145-151.
9. Акрам Трад Аль-Фаїз. Відповідальність за хабарництво за кримінальним законодавством Йорданії і України (порівняльно-правове дослідження). автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2001. 22 с.
10. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: автореф. дисс. ... канд. юр. наук 12.00.09./ Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. 20 с.
11. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. К: МАУП, 2002. 296 с.
12. Аленін Ю. П. Особливості початку досудового розслідування за новим КПК України (позитивні і негативні аспекти). *Наукові праці*

Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса: Юрид. л-ра, 2012. Т. 11. С. 395-403.

13. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / О. В. Калітенко, Д. О. Калмиков, І. Б. Коліушко та ін.; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Москаленко О. М., 2019. 366 с.

14. Андрійко Ю. Ю. Предмет одержання неправомірної вигоди у структурі криміналістичної характеристики злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Юридичні науки»*. Вип.. 6 2. Т. 4. С. 51-54.

15. Артеменко І.А. Державна політика протидії організованим злочинності та корупції в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 488-494.

16. Бабіков О. Майновий характер неправомірної вигоди. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. №4. С. 32-36.

17. Байлов А. В. Невідворотність відповідальності за вчинення корупційних правопорушень у контексті реалізації норм кримінального закону. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. Матеріалів III міжнар. Наук.-практ. Конф.* (м. Харків, 3 квіт. 2015 р.) / МВС України ; Харк. Нац. Ун-т внутр. Справ ; кримінол. Асоц. України. Х. Золота миля, 2015. С. 25-27.

18. Баранчук В. В. Етапи формування психологічного контакту при допиті. [*Теорія і практика правознавства*](#). 2013. Вип. 2. С. 1-15.

19. Басиста І. В. Правові основи прийняття і використання рішень слідчого на стадії досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Запоріжжя, 2014. 36 с.

20. Бахін В. П. Криміналістика : курс лекцій / В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал. Ч. 1. Ірпінь : Академія ДПС України, 2002. 356 с.

21. Бернський Я. О., Острогляд О. В. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України. *Право: науково-інформаційний вісник*. 2012. № 5. С. 129-135.
22. Білан С. В. Луценко Т.О. Психологічні прийоми подолання протидії слідству при проведенні окремих слідчих дій. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2009. Вип.6. С. 11-20.
23. Боднарчук О. Г. Боротьба з корупцією в Грузії: досвід для вивчення та наслідування в Україні. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр.* Одеса : Одес. нац. юрид. акад., 2014. Вип. 71. С. 349-356.
24. Бондаренко О. С. Поняття «неправомірної вигоди»: аналіз міжнародного та вітчизняного підходів. *Всеукраїнська науково-практична конференція до Дня науки «Становлення та розвиток юридичної освіти в НАУ»*. 2013. С. 223.
25. Бортун М. Взаємодія прокурора зі слідчим, слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 95-100.
26. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період [Текст] : монографія. Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Ін Юре, 2014. 562.
27. Бусол О. Ю., Костенко О. М. Концепція протидії корупційній злочинності в Україні потребує нових підходів: основні тези. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 143-151.
28. Бухонський С. О. Залучення спеціаліста, як форма використання спеціальних знань у чинному кримінально-процесуальному законодавстві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Вип. 4. С. 190-198.
29. Вавриш А. Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами у протидії злочинам проти власності у будівельній галузі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 222–225.
30. Вакулік О.А. Реформування кримінального процесуального законодавства в частині регламентації початку досудового розслідування.

Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 4 (89). С. 160-167.

31. Валле В. Корупція: роздуми після Майдану. Київ: Дух і Літера, 2015. 280 с.

32. Вапнярчук В. В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, МОН України, Ін-т юриспруденції та міжнар. права*. Луганськ, 2013. № 26. С. 177-186.

33. Василенко В. М., Дорошенко В. А. Поняття та зміст громадського контролю за діяльністю Національного антикорупційного бюро України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 4. С. 165-176.

34. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. №2. С. 151-158.

35. Височан О.С. Наукові підходи до визначення понять «гроші» та «грошові кошти». *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: економіка. 2005. № 18. С. 27-33.

36. Вітько І. В. Деякі аспекти подолання корупції в органах прокуратури України (досвід Грузії). *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 17 квіт. 2014 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Наук.-дослід. інт вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Кримінол. асоц. України. Х. : Золота миля, 2014. С. 111–114.

37. Волобуєв А. Ф. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матер. V міжнар. наук-практ. конф., присв. XX-річчю Нац. акад. правов. наук України*, (Одеса, 1 листоп. 2013 р.) Одеса : Фенікс, 2013. С. 237-240.

38. Волобуєв А. Ф. Тактика допиту: лекція. Харків : Ун-т внутр. справ, 1997. 28 с.
39. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
40. Головкін О. В., Бурова В. В. Міжнародний досвід боротьби з корупцією. *Бюлетень Мін-ва юстиції України*. 2014. № 12. С. 122-130.
41. Головки М.Б. Осипенко І.П. Обшук (юридико-психологічні аспекти організації та проведення): навчально-методичний посібник, Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет, 2015. 126 с.
42. Горелкіна К. Г. Особливості процесуального статусу слідчого судді: порівняльний аналіз. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 14-19.
43. Григор'єв Р. Г. Зарубіжний досвід запобігання службовій корупції. *Вісн. Запоріз. Нац. Ун-ту : Зб. Наук. пр. Юрид. науки*. Запоріжжя : Запоріз. Нац. Ун-т, 2016. № 2. С. 104-110.
44. Грудзур О. М., Семенюк О.О. Зміст поняття «неправомірна вигода» в ст. 160 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «юридичні науки»*. 2015. Випуск 3 2. Т. 3 С. 80-86.
45. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 19 с.
46. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / автор. кол.: В. В. Василевич, Т. Е. Василевська, В. Ф. Нестерович, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, В. Л. Федоренко (кер.) та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка і В. Л. Федоренка. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2016. 524 с.
47. Дудніков А.Л. Криміналістичне поняття «спосіб злочину». *Проблеми законності*. 2012. № 120. С. 232-242.

48. Дудоров О. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. К., 1994. 23 с.
49. Етимологічний словник української мови 6 у 7 т. / редкол. О.С. Мельничук та ін. Київ: Наук.думка, 1983. Т.5 : Р-Т / уклад. : Р.В.Болдирєв та ін. 2006. 704 с.
50. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08.: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2018. 20 с.
51. Жерліцин Д.К. Теоретико-методологічні засади надання послуг органами місцевого самоврядування. *Теорія та практика державного управління*. 2004. № 10. С. 433-440.
52. Журавель В. А. Проблеми організації досудового розслідування в контексті положень чинного Кримінального процесуального кодексу України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 14. С. 16-25.
53. Журавель В.А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2008. Вип. 8. С. 102-108.
54. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: окремі проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / ЛДУВС. Київ, 2005. 19 с.
55. Задирака Н., Кабанець Р. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: до питання про інтеграцію законодавства України до права Європейського Союзу. *Віче*. 2014. С. 27-29.
56. Задорожний С. А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади: дис. ... канд. держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2016. 251 с.
57. Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції). Харків: Гриф, 2004. 176 с.
58. Зелінський А.Ф. Кримінологія : навчальний посібник. Київ: Рубікон, 2000. 240 с.

59. Ільєнок Т. В. Боротьба з корупцією: міжнародний досвід. *Юридична наука*. 2013. № 2. С. 71–77.
60. Ільєнок Т. В. Зарубіжний досвід адміністративно-правової протидії корупції. *Юрид. наука*. 2012. № 12. С. 42-51.
61. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події: затв. наказом МВС України від 08.02.2019 № 100 (дата оновлення 01.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>
62. Казанська Л.М. Криміналістична характеристика злочинів пов'язаних з корупцією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. «Юриспруденція»*. 2014. № 10-2. Т. 2. С. 169-172.
63. Карпов Н. С. Протидія розслідуванню. *Науковий вісник КНУВС*. 2006. № 3. с. 161-169.
64. Кимлик Н.В., Кимлик Р.В. Розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць 217 Національного університету державної податкової служби України*. Вип. 1 (1). 2014. С. 102-107.
65. Кириченко І. Соціальний капітал: довіра і толерантність – міра за міру. *Дзеркало тижня*. 2014. № 7. URL: <https://dt.ua/socium/socialniy-kapital-dovira-itolerantnist-mira-za-miru-.html>
66. Кікалішвілі М. В. Сучасні тенденції корупційної злочинності в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3 (28) том 2, 2019. С.63-67.
67. Клімова С. М., Ковальова Т. В. Організація запобігання та протидії корупції в Україні : навч. посіб. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2012. 180 с.
68. Ключуряк С.С. Освідування в системі слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2013. 199 с.
69. Кодекс законів про працю України: Закон України, 1971 , додаток до № 50, ст. 375. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

70. Колодяжний М. Г. Кримінологічний аналіз японської моделі запобігання злочинності. *Вісн. кримінол. асоц. України : зб. наук. пр.* 2015. № 3. С. 20-33.

71. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (ратифік. 18 жовтня 2006 р., набр. чинності для України 1 січня 2010 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

72. Коновалова В. Є. Допит: тактика та психологія. Харків: Консум, 1999. 157 с.

73. Корж І. Ф. Зарубіжний досвід боротьби з корупцією. *Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наук. пр.* К. Вид. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. Вип. 9. С. 181-187.

74. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна : [курс лекцій для студентів вищ. навч. закладів]. К. Наукова думка, 1996. 336 с.

75. Корупційні злочини у сфері приватного права. Правові засоби протидії корупції: навчальний посібник / Уклад. О.Г. Кальман, та ін. Київ: ПК Національної академії прокуратури України, 2012. 163 с.

76. Костенко В. М. Світовий досвід протидії корупційним проявам. *Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки.* К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 58. С. 302-308.

77. Костенко О. М. «Людський фактор» – основний антикорупційний засіб. *Часопис Київського університету права.* 2014. № 4. С. 8-12.

78. Костенко О. М. Щодо антикорупційного потенціалу «людського фактора», або Про «камінь, яким зневажили будівничі». *Право України.* 2015. № 12. С. 14-21.

79. Котюк І. О. Підстави проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми досудового розслідування: зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 103-104.

80. Кравченко О. Є. Прокурорський нагляд за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ МВС України, 2016. 201 с.

81. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. 3-тє вид., переробл. і допов. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. 736 с.

82. Криміналістика : підручник. В. В. Пясковський та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

83. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав / П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова та ін.; За заг. ред. В.П. Тихого. Харків: Кроссрод, 2008. 344 с.

84. Кримінальна конвенції про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 року № ETS173. Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

85. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р. № ETS173. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

86. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина: посібник для підготовки до іспитів / За загальною редакцією Клименка В.А. К. Атіка, 2003. 288 с.

87. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов [та ін.]; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К. Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

88. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. К. Юрінком Інтер; Х. Право, 2001. 416 с.

89. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т./ за заг. ред. В. Я. Тація та ін. 5 те вид., допов. Харків: Право, 2013, Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін та ін. 2013. 1040 с.

90. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

91. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. Харків: Право, 2013. 768 с.

92. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. Дата оновлення 14.01.2020 № 4651-VI. URL: 220 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20210114#Tex>

93. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан від 4 липня 2014 р. № 231-V ЗПК. URL: https://www.vertic.org/wp-content/uploads/2020/07/KZ_Code_231_Criminal_Procedure_RU-EN.pdf

94. Крупко Д. І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2005. 21 с.

95. Кубальський В. Н. Незаконне збагачення: аналіз новели кримінального законодавства. *Юридичний вісник*. № 3(28). 2013 р. С. 146-150.

96. Кудрявцев В. Проблеми розгляду судами скарг на окремі постанови органу дізнання і слідчого та прокурора. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 11. С. 3-5.

97. Куц В.М., Треньова Я.О. Поняття корупційних злочинів та їх види. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 35-39.

98. Кучер В.О. Прокурорський нагляд за розслідуванням економічних злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2015. 233 с.

99. Лантінов Я.О. Щодо класифікації базових складів злочинів за ознакою «засоби вчинення злочину». *Правова система України у світлі європейського вибору : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. мол. вчених*. Київ. 13 червня 2008 р. Київ : ТОВ «Вид-во «Юридична думка». 2008 С. 405-409.

100. Лапкін А. В. Взаємодія прокурора з іншими учасниками кримінального провадження. *Юридична осінь 2012 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів* (13 листоп. 2012 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 161-164.

101. Лапта С. П., Гузей В. М. Особа потерпілого та злочинця, як елемент криміналістичної характеристики умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Харків, 4 грудня 2015 р.) Харків: ХНУВС, 2015. С. 156-160.

102. Левчук Н. М. Асоціальні явища як наслідок дефіциту соціального капіталу в Україні. *Український соціум*. 2011. № 1. С. 135-147.

103. Лисий О. В. Міжнародний досвід боротьби з корупцією: взаємодія з громадськістю та інституційне забезпечення антикорупційної діяльності. *Трипільська цивілізація*. 2011. № 2. С. 55-63.

104. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. 304 с.

105. Литвак О. М. Злочинність в Україні: стан, тенденції, заходи протидії (1992–1995 роки) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : Х., 1997. С. 20.

106. Литвин О. Загальні ознаки та характеристика предметів злочинів. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 4(16). С. 154-161.

107. Лук'янчиков Є. Д. Правове регулювання перевірки інформації про кримінальні правопорушення. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Харків, 4 грудня 2015 р.) Харків: ХНУВС, 2015. 57-61.

108. Лукомський В. С. Кримінальна відповідальність за дачу хабара та посередництво в хабарництві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Інстит. держ. і права АН України. К., 1996. 28 с.

109. Луньова О. С. Проблемні питання удосконалення взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 224-232.

110. Ляхович У. І. Організаційно-правове забезпечення реалізації адміністративно-правового статусу державного службовця. автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 18 с.
111. Ляш А. О., Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого за новим КПК України. 2013. Т. 6. № 1(18). URL: <http://epub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/167/189>.
112. Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична, 2015. Вип. 61. С. 435-441.
113. Малярова В. О. Етапізація процесу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 86-91.
114. Малярова В. О. Криміналістичні засоби і методи подолання протидії розслідуванню злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 3. С. 199- 206.
115. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 272 с.
116. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ України. К., 2002. 506 с.
117. Микитчик А. В. Основні напрямки запобігання корупції в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13, № 1. С. 91-92.
118. Мисливий А.В. Пропозиція хабара: злочин чи виявлення умислу? *Юридичний вісник України*. 2 - 15 січня 2010 р. № 1-2. С. 7-11.
119. Михайленко Д. Г. Кваліфікація корупційних злочинів : навч.-метод. посіб. для студентів 5-го курсу Інституту прокуратури та слідства. Одеса : Юридична література, 2013. 136 с.
120. Михайленко Д. Г. Проблеми формування та реалізації політичної волі протидіяти корупції в Україні. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф. крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв.

інт. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв: Іліон, 2016. С. 207-238.

121. Міжамериканська конвенція проти корупції від 29 березня 1996 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_089#Text

122. Мілер В. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі / В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна ; пер. з англ. К. : К.І.С., 2004. 328 с.

123. Мірошник Ю. П. Передумови виникнення корупції та окремі недоліки щодо боротьби з нею. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 15. С. 69-76.

124. Навроцький В. О., Брич Л. П. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 1. С. 58-62.

125. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К. Юрінком Інтер. 2006. 704 с.

126. Найбільш оперативна і чесна соціологія. URL: <https://sociostream.com/>

127. Найдьон Є. М., Томма Р. П. Загально-правова характеристика фактів одержання неправомірної вигоди посадовими особами державних органів України (на основі діяльності підрозділів податкової міліції Міністерства доходів та зборів України щодо протидії корупції). *Митна справа*. №5 (89). Частина 2. 2013 р. С. 122-126.

128. Науково практичний коментар до Кримінального кодексу України / У 2 ч.; під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. К. : Форум, 2001. Ч. 1. 2001. 395 с.

129. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ, 2009. 34 с.

130. Нестерович В. Ф. Роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 3. С. 5-13.

131. Ніколаюк С. І., Радченко Р. І. Проведення спеціального слідчого експерименту під час фіксації фактів злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 177-185.
132. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. 2-ге вид., виправ. К. : АКОНІТ, 2001. Т. 2 : К. 2001. С. 396.
133. Нонік В. В. Механізми формування та реалізації антикорупційної політики в Україні: дис. ... д-ра держ. упр.: 25.00.02. Миколаїв, 2019. 402 с.
134. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: метод. рек. / Чернявський С. С., Вакуленко О. Ф., Толочко О. М. та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 65 с.
135. Остап'юк Н. А., Процюк О.В. Фінансові ресурси як предмет злочину: економіко-правовий аналіз. *Фінансовий простір*. № 2 (14). 2014. С. 124-128.
136. Павловський В. В. Початок досудового розслідування: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «ПРАВО»*. Вип. 2, 2014. С. 340-345.
137. Панов Н. І. Спосіб вчинення злочину та кримінальна відповідальність: монографія. Харків: Вища школа, 1982. 162 с.
138. Пилипенко С. А., Черняхівський Б. В. Проблемні питання законодавчого врегулювання діяльності викривачів у кримінальному провадженні. *Роль інституту викривачів у запобіганні та протидії корупції: матер. круглого столу* (м. Київ, 2 листоп. 2018 р.) / редкол.: В. Черней, К. Ланчінскас, А. Фодчук та ін. Київ: НАВС, 2018. С. 129-131.
139. Питання Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України: Указ Президента України від 15.05.2015 р. № 272/2015.
140. Плакіда С.І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 241-243.

141. Плекан В.В. Кримінальна відповідальність за посередництво у наданні та (або) одержанні неправомірної вигоди : автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.08. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016. 24 с.

142. Положення про Громадську раду з питань люстрації при Міністерстві юстиції України: наказ Міністерства юстиції України 04.11.2014 р. № 1884/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1386-14#Text>

143. Положення про Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади»: наказ Міністерства юстиції України від 16.10.2014 р. № 1704/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-14#Text>

144. Пришляк С. О. Слідчі (розшукові) дії як засоби збирання доказів під час розслідування окремих кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. №4. С. 418-427.

145. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.2000 року. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

146. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 5 жовтня 1995 року № 356/95-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text> (втратив чинність)

147. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>

148. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18.04.2013 року № 221-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-18#Text>

149. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року №889-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.

150. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. Дата оновлення 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

151. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

152. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text> (втратив чинність)

153. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text> (втратив чинність)

154. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: спільний наказ ГП України, МВС України, СБ України, Адміністрації Держприкордонслужби України, Мінфінансів України, Мінюсту України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>

155. Про захист прав споживачів: Закон України № 1023-XII від 12.05.1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>

156. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

157. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

158. Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання і протидії корупції: Наказ ГП України 25 черв. 2013 р. № 10 гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010900-13#Text>

159. Про організацію нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність: Наказ Офісу Генерального прокурора № 253 від 08.09.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0253905-23#Text>

160. Про платіжні послуги: Закон України № 1591-IX від 30.06.2021 року. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#top>

161. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>

162. Проект Закону про оперативно-розшукову діяльність. Реєстр. від 13 черв. 2008 р. № 2134, внесений н. д. України Г. Г. Москалем. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF1NA00B>

163. Проект Закону про оперативно-розшукову діяльність. Реєстр. від 3 черв. 2016 р. № 4778. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH3OQ00A>

164. Психологія керівного впливу та дисципліни праці в організації: навч. - метод. посібник / уклад. Г. І. Дацевич. Донецьк: Донецький обласний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій. 2011. 20 с.

165. Пчеліна О. В. Криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 176-182.

166. Пчеліна О. В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та шляхи її подолання. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 628-632.

167. Пчеліна О. В. Структура методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 10-2. Том 2. С. 122-126.

168. Пчеліна О.В. Ситуаційний підхід у методиці розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науково-практична конференція «Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики» (присвячену пам'яті*

Заслуженого професора М.С. Бокаріуса) (м. Харків, 20 грудня 2016 р.) Харків. ХНДІСЕ. С. 204-207.

169. Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз : монографія / О. М. Овчаренко, О. В. Сердюк, Г. Г. Мошак та ін.. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Х., 2015. 242 с.

170. Резникова В.В. Сутність категорії «послуга»: аналіз існуючих концепцій. Радник: Український юридичний портал. URL: <http://radnuk.info/statti/230-tsuv-pravo/14859---lr---.html>

171. Романюк Б. В., Бусол О. Ю. Законодавство України та зарубіжних країн щодо протидії корупції. Міжнародний досвід боротьби з корупцією : монографія. К., 2010. 628 с.

172. Романюк Б.В. У боротьбі з організованою злочинністю та корупцією важливі конкретні дії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. К. 2003. № 8. С. 50.

173. Саїнчин С. А. Деякі особливості міжнародної протидії злочинності. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 3 квіт. 2015 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоціація України. Х. : Золота миля, 2015. С. 193-197.

174. Сало О. М. Реалізація повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2018. 241 с.

175. Сарнавський О.М. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 262 КК. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Випуск 13. С.42-49.

176. Сердюк В. П. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні України: процесуальні проблеми. *Право і суспільство*. 2017. №1. ч. 2. С. 252-259.

177. Сивопляс Ю.Ю. Сучасний стан та перспективи вдосконалення поняття «неправомірна вигода». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. №1. С. 108-113.

178. Симчук А. С. Процесуальна форма початку досудового розслідування у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. №6. С. 152-159.

179. Словник української мови: в 11 т. Т. 6. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970 1980. 832 с.

180. Соколов О. В. Проблемні питання взаємодії слідчого, прокурора з оперативними підрозділами на підставі доручення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 79. С. 124-134.

181. Солдатова Є.В. Особа злочинця як один зі структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з діяльністю підпільних лабораторій з виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 90-94.

182. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09 / ХНУВС. Харків, 2004. 261 с.

183. Степанюк Р. Л., Приходько О. В. Особливості тактики допиту підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності. *Право і суспільство*. 2015. № 3. ч.3. С. 193-197.

184. Сухораб В. П. Грошові кошти як об'єкт управління. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 6-1. С. 107-110.

185. Татаров О.Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України : теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. Донецьк : ТОВ «ВПП «Промінь», 2012. 640 с.

186. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навч. посібник. Харків, УкрЮА, 1994. 76 с.

187. Тихоненко В. М. Криміналістична характеристика особи злочинця в злочинах, передбачених ст. 355 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія ПРАВО. Випуск 28. Том 3. С. 123-128.

188. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.

189. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 961-965.

190. Трепак В. М. Антикорупційні аспекти конституційної реформи. *Кримінальна юстиція в Україні: виклики та перспективи в світлі конституційної реформи: зб. тез першого Львівського форуму з кримінальної юстиції*. Київ: ВАІТЕ. 2015. С. 185-188.

191. Трепак В. М. Правоохоронна реформа на фінішному старті. *Дзеркало тижня*. 2016. Вип. 38-39. URL: <https://dt.ua/internal/pravoohoronna-reforma-nafinishnomu-starti-kontrolovana-borotba-z-korupciyeyu-yak-zasib-borotbi-za-vladu-.html>

192. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (витяг). Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. К., 2014. 38 с.

193. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. К. Юрінком Інтер, 2013. С. 256.

194. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції : лист Міністерства юстиції України від 22.06.2011 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11#Text>

195. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». К. Атіка, 2011. 424 с.

196. Харченко В.Б. Нематеріальні активи на об'єкти інтелектуальної власності у структурі неправомірної вигоди за кримінальним правом України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1(4). С. 296-308.

197. Цивільна конвенції про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 року. Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text

198. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

199. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, 2006. 416 с.
200. Чернега Ю. О. Відповідальність за підкуп за кримінальним правом України: автореф. дис. ... к.ю.н. за спец. 12.00.08. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, 2019. 21 с.
201. Четвертий раунд оцінювання запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів звіт за результатами оцінки: «Україна» ухвалено на 76-му пленарному засіданні GRECO (Страсбург, 19-23 червня 2017 року). URL: <https://rm.coe.int/grecoeval4rep-2016-9-p3-76-greco-19-23-2017-/1680737206>
202. Чича Р. П. Щодо підстав та порядку проведення огляду в житлі чи іншому володінні особи. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Харків, 4 грудня 2015 р. Харків) : ХНУВС, 2015. С. 198-201.
203. Чумак В. В. Досвід країн Балтії та Грузії щодо протидії корупції в органах внутрішніх справ та можливість його використання в Україні. *Право і безпека*. 2014. № 4. С. 149-154.
204. Шевченко О. В. Досвід Сінгапуру в боротьбі з корупцією. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 17 квіт. 2014 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Кримінол. асоц. України. Х. : Золота миля, 2014. С. 194-197.
205. Шевчук В.М. Основи методики розслідування контрабанди : навч. посібник. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. 49 с.
206. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. 216 с.
207. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник. За ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.
208. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / (2-ге вид.). Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

209. Шехавцов Р. М. Поняття протидії розслідуванню злочинів. *Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України*. 2002. № 3. С. 192-204.

210. Шмигельський В.В. Значення оперативного експерименту при розслідуванні злочинів пов'язаних з вчиненням хабарництва. *Юридичний вісник. Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2011. №4 (21). С.105-111.

211. Шмигельський В.В. Предмет та спосіб вчинення злочинів, пов'язаних із даванням або одержанням хабара у сучасному кримінальному праві України. *Право і суспільство*. 2012. №1. С. 254-258.

212. Щербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства з оперативними підрозділами. *Науковий вісник МГУ. Серія: юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 2. С. 114-116.

213. Щур Б. В. Заходи усунення протидії розслідування злочинів у системі окремої криміналістичної методики. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 400-410.

214. Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: монографія; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Гриф, 2005. 176 с.

215. Юрчишин В. М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя: Класичний приватний ун-т, 2016. 442 с.

216. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики / Центр Разумкова. 36 с.

217. Янович Ю.П. Основні напрями реформування досудового провадження у кримінальних справах. *Дізнання та досудове слідство в органах внутрішніх справ: сучасний стан та шляхи удосконалення: матеріали наук-практ. конференції* (м. Харків, 22 жовтня 2010 р.). Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. С. 15-18.

218. Янюк Н. В. Адміністративно-правовий статус посадової особи. – автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2002. 21 с.

219. Ярошенко О. Д. Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 20 с.

220. Ясінь І. М. Родовий та безпосередній об'єкти складу незаконного збагачення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. №3. 2013 р. С. 369-379.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Узагальнені результати опитувань 135 слідчих та 117 оперативних
працівників органів досудового розслідування територіальних органів
Національної поліції України
(м. Київ, Житомирська, Київська та Тернопільська області)**

№ п/ п	Запитання	Варіанти відповідей	м. Київ	Житомирська обл.	Київська обл.	Тернопільська обл.	Разом	%
1.	Які сфери ви вважаєте найбільш корумпованими?	Медицина	15	10	12	10	47	19.4
		Правоохоронні органи	10	6	8	5	29	12.0
		Судова система	15	6	10	8	39	16.1
		Органи державної влади загалом	20	8	13	10	51	21.1
		Сфера освіти	5	4	5	4	18	7.4
		Митні органи	5	4	5	3	17	7.0
		Сфера оборони (в умовах війни)	20	4	10	7	41	16.9
2.	Чи вважаєте Ви достатньою наявну методологію використання результатів ОРД під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з неправомірною вигодою?	Так, методологія є достатньою	15	7	10	8	40	16.5
		Частково достатньою	34	16	23	17	90	37.2
		Недостатньою	29	14	21	16	80	33.1
		Важко відповісти	12	6	8	6	32	13.2
3.	Наскільки достатньо врегульовано	повністю врегульовано		48	51		161	62.4

	використання результатів ОРД у таких розслідуваннях?	частково врегульовано	12	9	11		32	12.4
		недостатньо врегульовано	6	6	7		19	7.4
		зовсім не врегульовано	4	7	10		21	8.1
4.	Чи часто результати ОРД реально допомагають у розслідуванні фактів неправомірної вигоди?	Так	18	7	12	9	46	19.0
		Частково	40	17	28	21	106	43.8
		Ні	20	10	15	10	55	22.7
		Важко сказати	12	8	8	7	35	14.5
5.	Чи потребує законодавство доповнення щодо матеріально-правових наслідків неправомірної вигоди?	Так, однозначно	15	8	18	10	51	21.1
		Скоріше так	30	14	20	15	79	32.6
		Скоріше ні	25	12	15	12	64	26.4
		Ні	20	8	10	10	48	19.9
6.	Який фактор найбільше впливає на порушення прав особи?	Недосконалість законодавства	22	10	15	12	59	24.4
		Низький професіоналізм правоохоронців	25	12	18	14	69	28.5
		Вплив прокуратури	15	7	10	8	40	16.5
		Пасивність захисника	13	6	8	6	33	13.6
		Судова практика	15	7	12	7	41	17.0
7.	Які форми неправомірної вигоди, на вашу думку, найчастіше зустрічаються у	Реальні матеріальні об'єкти	20	9	14	11	54	22.3
		Символьні форми	35	15	23	17	90	37.2

	кримінальних провадженнях?	Інші форми	25	12	18	14	69	28.5
		Важко відповісти	10	6	8	5	29	12.0
8.	Який спосіб передачі неправомірної вигоди, на вашу думку, використовується найчастіше?	Контактний спосіб	18	8	12	9	47	19.4
		Неконтактний спосіб	40	18	28	21	107	44.2
		Дистанційний спосіб	22	11	17	13	63	26.0
		Важко відповісти	10	5	6	4	25	10.4
9.	Наскільки часто, на вашу думку, прокурор бере участь у процесуальній взаємодії з оперативними працівниками під час досудового розслідування?	Майже завжди	22	10	15	12	59	24.4
		Часто	35	16	23	17	91	37.6
		Іноді	23	11	17	13	64	26.4
		Рідко	10	5	8	5	28	11.6

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
з питань правоохоронної діяльності

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

*вих. N 147 з 9/9-03
від 29.04.2026*

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження Азарової
Вікторії Анатоліївни на тему: «Особливості розслідування неправомірної
вигоди як форми прояву корупції»**

Довідка засвідчує те, що результати дисертаційного дослідження Азарової Вікторії Анатоліївни на тему: «Особливості розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність», можуть бути використані Комітетом Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності при підготовці змін до законодавства України.

Представлене на розгляд дисертаційне дослідження містить необхідний теоретичний та методологічний рівень, а також має практичну та наукову цінність.

Надані Азаровою В.А. консультації і рекомендації, положення і висновки наукового дослідження, викладені в науково-обґрунтованих пропозиціях, будуть враховані Комітетом при опрацюванні відповідних нормативно-правових актів з правового регулювання правоохоронної діяльності в Україні.

**Заступник голови Комітету
з питань правоохоронної діяльності,
народний депутат України,
доктор юридичних наук**

**Григорій МАМКА
(посв. № 147)**

Підпис *Мамка Г. М.*
підтверджую
Сергійчук Р. М.
Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
29 квітня 2026 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

10. 12. 2024 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Азарової Вікторії Анатоліївни на тему: «Особливості розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції» у освітній процес та науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі ученого секретаря секретаріату Вченої ради, доктора юридичних наук, професора **В. В. Василевича** (голова комісії), завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, доцента **Ю. О. Левченка** та провідного наукового співробітника наукової лабораторії з проблем протидії злочинності, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника **Д. М. Тичини** склала цей акт про те, що результати дисертації здобувача наукового ступеня Азарової Вікторії Анатоліївни на тему: «Особливості розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість, використовуються для подальших наукових досліджень з проблем розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції, а також під час підготовки лекцій, посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінального процесу, судової та правоохоронної України, досудового розслідування, процесуальні документи в кримінальному провадженні, докази та доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників системи МВС України.

Голова комісії:

Віталій ВАСИЛЕВИЧ

Члени комісії:

Юрій ЛЕВЧЕНКО

Дмитро ТИЧИНА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчально-методичної роботи
Державного податкового університету, к.ю.н., доцент

Іван ШЕМЕЛИНЕЦЬ

2025 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційної роботи
Азарової Вікторії Анатоліївни на тему: «Особливості розслідування
неправомірної вигоди як форми прояву корупції» у освітній процес**

Комісія у складі: заступника директора з навчально-методичної роботи навчально-наукового інституту права, кандидата юридичних наук, доцента Лугіної Н. А., гаранта освітньої програми «Правове регулювання публічних та приватних відносин», кандидата юридичних наук, доцента Бак В.І., завідувача навчально-методичного відділу, доктора філософії Гринчук Г.В., склали цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження Азарової Вікторії Анатоліївни на тему: «Особливості розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції» використовувалися у освітньому процесі під час підготовки та проведення лекційних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Судові та правоохоронні органи», «Кримінальне процесуальне право України», «Криміналістика» для підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня денної та заочної форм навчання галузі знань 08 Право спеціальності 081 «Право» за освітньою програмою «Правове регулювання публічних та приватних відносин» Державного податкового університету, а саме:

1. Азарова В.А. Поняття корупції як негативного соціально-правового явища. *Юридична наука*. 2019, №8, Том 2. С. 145-151. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/33/59>

2. Азарова В. А. Планування розслідування неправомірної вигоди. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 6(42). С. 156-161. URL: <https://kelmczasopisma.com.ua/viewpdf/12961>

3. Азарова В. А. Проблеми оцінки предмета неправомірної вигоди у практиці досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022, № 7. С. 133-137. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2022/160.pdf

4. Азарова В. А. Використання спеціальних технічних засобів під час фіксації фактів отримання неправомірної вигоди. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 401-405. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/66.pdf

5. Азарова В. А. Особливості доказування у справах про одержання неправомірної вигоди: теорія та практика. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 222-226. URL: http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2023/3_2023/87.pdf

6. Азарова В.А. Інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування неправомірної вигоди. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 12-13 серпня 2020 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 32-34. URL: <https://sipl.com.ua/wp-content/uploads>

7. Азарова В.А. Проблеми доказування у кримінальних провадженнях щодо неправомірної вигоди. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ 14-15 листопад 2021 року). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 23-27.

8. Азарова В.А. Тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування неправомірної вигоди. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 25-26 січня 2023 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 39-41.

Комісія підтверджує, що сформульовані за результатами дослідження Азаровою В.А. пропозиції, висновки, рекомендації використані при формуванні навчально-методичного забезпечення та проведенні навчальних занять.

**Заступник директора з
навчально-методичної роботи ННІ права,
кандидат юридичних наук, доцент**

Наталія ЛУГІНА

**Гарант освітньої програми
«Правове регулювання публічних та
приватних відносин»,
кандидат юридичних наук, доцент**

Віра БАК

**Завідувач навчально-методичного
відділу, доктор філософії**

Ганна ГРИЩУК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
Державного податкового університету,
кандидат юридичних наук, доцент

Василь ЛУЦИК

2025 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність**

Комісія у складі: заступника директора з наукової роботи навчально-наукового інституту права, кандидата юридичних наук, доцента Н. В. Лаговської, доцента кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента О. А. Павлюх, начальника науково-організаційного відділу, доктора філософії Н. Б. Добрянської склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Азарової Вікторії Анатоліївни на тему: «Особливості розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції» мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну цінність і використовуються під час проведення науково-дослідної роботи на тему «Розслідування кримінальних правопорушень (кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти)» (державний реєстраційний № 0121U113579).

Сформульовані автором висновки й пропозиції є обґрунтованими, змістовними та можуть бути використані як основа для подальших наукових дискусій.

**Заступник директора з наукової роботи
навчально-наукового інституту права,
кандидат юридичних наук, доцент**

Наталія ЛАГОВСЬКА

**Доцент кафедри
кримінального права та процесу,
кандидат юридичних наук, доцент**

Ольга ПАВЛЮХ

**Начальник науково-організаційного
відділу, доктор філософії**

Наталія ДОБРЯНСЬКА

АДВОКАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ЮС ФОРТИС»

ЄДРПОУ 44751570

01004, вул. Чикаленка, 11а, оф.9, e-mail: jusfortis.office@gmail.com, тел.: +38(077)881-88-18

«25» березня 2026 року
вих. №25/03-10

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Результати дисертаційного дослідження Азарової Вікторії Анатоліївни на тему «Особливості розслідування неправомірної вигоди як форми прояву корупції», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, впроваджено у практичну діяльність Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТИС».

Положення, висновки та практичні рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні, можуть використовуватися адвокатами об'єднання під час надання професійної правничої допомоги у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень.

Практичне використання результатів дисертаційного дослідження сприяє підвищенню ефективності аналізу матеріалів кримінальних проваджень, якості підготовки процесуальних документів, удосконаленню методичних підходів до здійснення професійного захисту та забезпеченню належної реалізації принципу змагальності кримінального провадження.

Результати дисертаційного дослідження мають практичне значення та можуть бути використані у подальшій діяльності адвокатів Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТИС» під час надання професійної правничої допомоги у кримінальних провадженнях.

Керуючий партнер
Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТИС»

«25» березня 2026

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Азарова В. А. Поняття корупції як негативного соціально-правового явища. *Юридична наука*. 2019. № 8 (98), том 2. С. 90–96. URL : <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/33/59>

2. Азарова В. А. Планування розслідування неправомірної вигоди. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 6 (42). С. 304–307. URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/12961>

3. Азарова В. А. Проблеми оцінки предмета неправомірної вигоди у практиці досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 653–655. URL : http://www.lsej.org.ua/7_2022/160.pdf

4. Азарова В. А. Використання спеціальних технічних засобів під час фіксації фактів отримання неправомірної вигоди. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 434–438. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/66.pdf

5. Азарова В. А. Особливості доказування у справах про одержання неправомірної вигоди: теорія та практика. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 580–584. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/3_2023/87.pdf

6. Азарова В. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування неправомірної вигоди. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 12–13 серпня 2020 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 3–4.

7. Азарова В. А. Проблеми доказування у кримінальних провадженнях щодо неправомірної вигоди. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ 14–15 листопад 2021 року. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 23–27.

8. Азарова В. А. Тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування неправомірної вигоди. *Правові проблеми*

сучасності та наукові підходи до їх вирішення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 25–26 січня 2023 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 95–97.